

4pt 1-1
646

ISSN 1407-2157

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ZINĀTNISKIE RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

646

**BIBLIOTĒKA UN
SABIEDRĪBA**

3

210364

pt 646

4pt

Latvijas Nacionālā
Bibliotēka

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes nodaļa

BIBLIOTĒKA UN SABIEDRĪBA

3

Zinātniskie raksti
646. sējums

Z.Eglītes redakcijā

Latvijas Universitāte
Rīga 2002

**Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA**

Bibliotēka un sabiedrība. 3. Zin.raksti / LU. Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes nod.; redkol. Z.Eglīte (atb.red.) u.c. – Rīga: LU, 2001. – 175 lpp.
ISSN 1407-2157

Izdevums paredzēts bibliotēku un informācijas dienestu darbiniekiem, bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes studentiem un docētājiem, kā arī visiem, kas interesējas par informācijas izplatību sabiedrībā.

Redakcijas kolēģija:

atb. redaktore

ZINA EGLĪTE

INESE AUZIŅA-SMITA

(Lafboro Universitāte, Lielbritānija),

D.KAUNAS

(Viļņas Universitāte, Lietuva),

INTA NEIHARTE

BAIBA SPORĀNE

UTA ŠENBERGA

Recenzenti:

Dr. art. FAINA DIDIČA

Dr. hist. JĀNIS PAEGLIS

Iespiests SIA "ELPA-2" tipogrāfijā
Rīgā, Doma laukumā 1
tālr. 7222869

SATURS

PRIEKŠVārds	4
-------------	---

GRĀMATA VĒRTĪBU SISTĒMĀ

<i>Krūmiņa Līga</i>	Grāmata kā kultūras un sociālās vides fenomens	6
---------------------	--	---

BIBLIOTĒKU VĒSTURES PĒTĪJUMI

<i>Eglīte Zina</i>	Rūdolfas Egles uzskati par bibliotēku darbu	27
<i>Zanders Viesturs</i>	Rīgas Latviešu biedrība kā Latvijas bibliotekārās dzīves faktors 19.gs. nogalē un 20.gs. 1.pusē	44

PUBLISKĀS BIBLIOTĒKAS MŪSDIENU SABIEDRĪBĀ

<i>Sporāne Baiba</i>	Publiskās bibliotēkas misija informācijas sabiedrībā	56
<i>Gudakovska Iveta</i>	No informācijprasmēm līdz informācijpratībai	74
<i>Gerkena Vineta</i>	Vietējās sabiedrības apkalpošanas koncepcija un tautasbibliotēku attīstības perspektīvas	84
<i>Pakalna Daina</i>	Ģimenes un bibliotēkas loma bērna sagatavošanā skolai	106

INFORMĀCIJAS AVOTU APSTRĀDES PROBLĒMAS

<i>Holma Baiba</i>	Indeksēšana kā dokumenta satura atklāšanas metode informācijas meklēšanas sistēmās	134
<i>Mūze Baiba</i>	Informācijas apstrādes standartizācija	144
<i>Kalniņa Iveta</i>	Bibliotēkas uzziņu aparāta retrospektīvā konversija	162

PRIEKŠVārds

Pasaules progresa paātrināšanās apstākļos nozīmīga ir iespēja katram cilvēkam saņemt noteiktu informāciju vajadzīgajā brīdī un īsākajā laikā. Šis jautājums lielā mērā attiecas uz bibliotēku darbu un tā risinājums nosaka bibliotēkas vietu mūsdienu sabiedrības attīstībā. Daudzās civilizētās valstīs ir pilnveidotas informācijas nodrošināšanas sistēmas un arī bibliotēkārā apkalpošana. Latvijā vēsturisko apstākļu dēļ šis darbs ir iekavējies. Dziļās pārmaiņas sabiedrībā bibliotēkām izvirza prasību realizēt demokrātisku informācijas pieejamību pilnā apmērā visiem iedzīvotājiem. Bibliotēkām samērā straujos tempos nākas apgūt jaunu sociālo misiju, apzināt visus darba paņēmienus un formas, lai cilvēki saņemtu viņiem vajadzīgos bibliotēku pakalpojumus, un pie tam iespējami operatīvi.

Krājumā ievietoti raksti, kuros aplūkoti jauni virzieni informācijas izplatībā un bibliotēku darbībā, kā arī informācijas sakārtošanā un apstrādē. Atsevišķos rakstos analizētas vēsturiskas parādības. Krājumā ietverti pēc tematikas atšķirīgi raksti. Tomēr tos vieno autoru ieinteresētība sekmēt informācijas izplatību sabiedrībā.

Raksti izkārtoti četrās tematiskās iedaļās: "Grāmata vērtību sistēmā", "Bibliotēku vēstures pētījumi", "Publiskās bibliotēkas mūsdienu sabiedrībā" un "Informācijas avotu apstrādes problēmas".

Krājumu ievada iedaļa "Grāmata vērtību sistēmā", kurā ievietota Līgas Krūmiņas publikācija "Grāmata kā kultūras un sociālās vides fenomens". Autore filozofiskā skatījumā sniedz ziņas par grāmatu kā izcilu parādību sabiedrības dzīvē un kura ir neaizstājama visā cilvēces attīstībā.

Tematiskajā iedaļā "Bibliotēku vēstures pētījumi" ievietotas divas publikācijas: Zinas Eglītes raksts "Rūdolfa Egles uzskati par bibliotēku darbu" un Viestura Zandera "Rīgas Latviešu biedrība kā Latvijas bibliotēkārās dzīves faktors 19.gs. nogalē un 20.gs. 1.pusē". Rakstu saturā atklāti pētījumu materiāli par sabiedrībā mazpazīstamām bibliotēku darba norisēm, organizācijām un personībām, kuras ir

sekmējušas bibliotēku attīstību Latvijā.

Iedaļā "Publiskās bibliotēkas mūsdienu sabiedrībā" publicēti Baibas Sporānes, Ivetas Gudakovskas, Vinetas Gerkenas un Dainas Pakalnas raksti. Tie saturiski ir dažādi, tomēr orientēti uz informacionālās apkalpošanas problēmām publiskajās bibliotēkās. Baibas Sporānes rakstā "Publiskās bibliotēkas misija informācijas sabiedrībā" sniegta autore teorētiskās atziņas par informāciju kā zināšanu izplatīšanu un par bibliotēku uzdevumiem šajā darbībā. Iveta Gudakovska publikācijā "No informācijprasmēm līdz informācijpratībai" informācijas izplatīšanā atklāj citu aspektu – sabiedrības pārstāvju sagatavošanu informācijas lietošanai un nepieciešamību panākt, lai viņu informācijprasmes sasniegtu informācijpratības pakāpi. Vineta Gerkena publikācijā "Vietējās sabiedrības apkalpošanas koncepcija un tautas bibliotēku attīstības perspektīvas" aplūko Latvijā mazāk attīstītus tautas bibliotēku darbības virzienus vietējās sabiedrības apkalpošanā. Autore akcentē nepieciešamību vietējo sabiedrību nodrošināt ar faktogrāfisko informāciju, kā arī pamatīgāk iepazīt atsevišķu sabiedrības grupu specifiskās vajadzības un attiecīgi veikt informacionālo apkalpošanu. Daina Pakalna rakstā "Ģimenes un bibliotēkas loma bērna sagatavošanā skolai", izmantojot aptaujas materiālus Rīgas bērnu bibliotēkās, pamato ģimenes un bibliotēkas ciešākas sadarbības nepieciešamību bērnu sagatavošanā skolai.

Krājuma nobeigumā tematiskajā iedaļā "Informācijas avotu apstrādes problēmas" ievietoti trīs raksti: Baibas Holmas "Indeksēšana kā dokumenta satura atklāšanas metode informācijas meklēšanas sistēmās", Baibas Mūzes – "Informācijas apstrādes standartizācija" un Ivetas Kalniņas – "Bibliotēkas uzziņu aparāta retrospektīvā konversija". Autore aplūko atšķirīgus bibliotēku darba procesus, kuri vēsturisku apstākļu dēļ jārisina intensīvi, un tie ir darba un resursu ietilpīgi. Tomēr to nozīme nav apšaubām, jo šie procesi stiprina informācijas pieejamību sabiedrībā.

Rakstu autori – bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes speciālisti – LU Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes nodaļas studiju programmu docētāji un doktoranti, kā arī praktiskā darba veicēji Rīgas lielākajās bibliotēkās.

Līga Krūmiņa

GRĀMATA KĀ KULTŪRAS UN SOCIĀLĀS VIDES FENOMENS

Pētījumā ir aplūkoti jautājumi, kas saistīti ar grāmatu gan jēdziena plašākajā, gan šaurākajā nozīmē. Skaidrota grāmatas filozofiskā izpratne. Iztirzātas sistēmas "kultūra-sabiedrība" problēmas, raksturojot grāmatas, indivīda un sabiedrības mijiedarbību. Raksturota grāmatas vieta moderno tehnoloģiju sabiedrībā, plašāk neanalizējot 21. gadsimta sākuma populāro grāmatas formu - elektronisko grāmatu.

Nu jau gandrīz piecus gadsimtus drukātā grāmata ir viens no savdabīgākajiem un varenākajiem faktoriem Eiropas kultūras dzīvē, atzīmē vācu rakstnieks, psiholoģiskā simbolisma meistars Hermanis Hese (*Hermann Hesse*) [38, 18. lpp.]. Grāmata tās jēdziena plašākajā nozīmē ir cilvēka darbības un pasaules redzējuma akumulējoša forma ar attieksmi pret konkrēta laikmeta, sabiedrības kultūras procesiem un universāls elements, kas caurvij dažādu sabiedrību kultūras. Šajā nozīmē netiek ievērota grāmatas konkrētā materiālā forma (iespiestā, elektroniskā vai kā citādi veidotā grāmata). Grāmata tās jēdziena šaurākajā nozīmē skaidrota kā iespieddarbs (iesiets vai brošēts neperiodisks izdevums) ar tās uzdevumiem un funkcijām sabiedrības un katra indivīda dzīvē.

Kultūras jēdziena izpratne ir balstīta uz filozofa Riharda Kūļa kultūras interpretāciju. Ar kultūru saprot cilvēcības formu, eksistences veidu un tehnoloģiju, kas realizējas noteiktās mentalitātes formās, eksistenciālajos

arhetipos un visā to lietu un parādību kopumā, kuru varētu saukt par konkrēti vēsturisko "cilvēcisko pasauli". Īpaša uzmanība pievērsta kultūras kā notikuma raksturojumam. R. Kūlis secina: "Kultūra ir tikai tad, ja tā notiek. Līdz kultūrai var vienīgi no-tikt, tā ir notikums, kurā dialogā tiekas lieta, lietas jēga, cilvēks un cits cilvēks" [10, 37. lpp.]. Uzmanību saista grāmatas vieta šajā dialogā (grāmata – kultūras izpausme) un grāmatas jēdziena izpratne no dažādu filozofiskās domas aspektu viedokļa (grāmata gnozeoloģijā, aksioloģijā, semiotikā).

Nozīmīgi ir socioloģijas jautājumi, interpretējot grāmatas vietu sabiedrībā, kas ir vienota sistēma, cilvēcisko attiecību un darbības formu kopums. Grāmatas uzdevumi sabiedrībā, tās sociālās un personīgās funkcijas jāizprot kopsakarā ar cilvēku kā reflektīvu būtni, kas savu vēsturi veido, zinot šo vēsturi, pētot to saprāta noteiktā un pieredzes balstītā izziņas procesā. Grāmata ir kultūras un sociālās vides fenomens – jēgpilna parādība, kas ir nozīmīga cilvēku dzīves pasaulē pati par sevi un ir uztverama un apjēdzama kā citi mūsu radītās pasaules fenomeni. Analizējot grāmatas, indivīda un sabiedrības mijiedarbību, jāievēro tās dinamiskais, procesā pastāvošais, uz attīstību vērstais raksturs. "Kultūra ir jēgas karkass, kas dod cilvēkiem iespēju interpretēt pieredzi un pārraudzīt darbību; sociālā struktūra ir forma, kādā šī darbība risinās – reālais sociālo attiecību tīkls", secina amerikāņu antropologs, Indonēzijas kultūras pētnieks Klifords Ģircs (*Clifford Geertz*) [13, 147. lpp.]. Tādējādi sistēmā "kultūra-sabiedrība" darbojas atgriezeniskās saites un komponentu savstarpējās mijiedarbības likums. Raksturojot grāmatas vietu 21. gs. moderno tehnoloģiju sabiedrībā, jāuzsver apstākļi, ka mijiedarbība sistēmas iekšienē ne vienmēr ir tikai pozitīva.

Grāmata interpretējama plašu un vispārīgu sabiedrības un kultūras jautājumu kontekstā. Katrā no šīm jomām veikti daudzpusīgi pētījumi, ir izveidojušās dažādas skolas un virzieni. Robežas starp tādām sociālo zinātņu nozarēm kā socioloģija, antropoloģija, politikas zinātne, sociālā psiholoģija nav strikti nosakāmas. Analizējot grāmatu, būtiskāk ir meklēt jautājumu saskares punktus, nevis tik plaši iedziļināties problēmu izpratnē kopumā. Tādējādi no visa teorētiskās literatūras klāsta socioloģijā, psiholoģijā, filozofijā, grāmatniecībā izvēlēti tie latviešu un ārzemju autori, kuru uzskati ir būtiski grāmatas kā fenomena izpratnei vai ilustrē latviešu grāmatu.

GRĀMATAS JĒDZIENA FILOZOFISKĀ IZPRATNE

Grāmatas – kultūras un sociālās vides fenomena filozofiskā izpratne skaidrojama, pamatojoties uz vairākiem filozofiskās domāšanas aspektiem.

No ontoloģiskā (*ontoloģija* – mācība par esamību) viedokļa grāmata ir fenomens ar rašanās un attīstības vēsturi, ar konkrētām funkcijām un nozīmi. Grāmatas vēsture (tās ražošana, izplatīšana, glabāšana, lietošana), grāmatas funkcijas un nozīme sabiedrībā ir grāmatniecības izpētes priekšmeti. Minētie jautājumi plaši analizēti grāmatniecības vēsturnieku Alekseja Apīņa, Konstantīna Karuļa, Ojāra Zandera [1, 2, 15, 32] un citu autoru pētījumos.

Hermeneitikā, kas sākotnēji veidojās kā garīgās kultūras pieminekļu, galvenokārt senu tekstu interpretācijas māksla un teorija, bet mūsdienās nostiprinājusies kā filozofijas virziens, grāmata ir izpētes priekšmets – tekstu un rakstu valodas avots. Grāmatas jēdziens hermeneitikā skaidrojams kopsakarā ar saprašānu, interpretāciju, patiesību.

No aksioloģiskā (*aksioloģija* – mācība par vērtībām) viedokļa “grāmata ir kultūras artefakts, tā ir vērtība-mērķis, vērtība-līdzeklis, arī mākslinieciskā un intelektuālā vērtība” (aksioloģiju kā nozīmīgu sfēru grāmatas filozofiskajā izpratnē min Maskavas bibliotēku asociācijas rīkotās diskusijas dalībnieki) [37, 105. lpp. – *tulk. L. K.*]. No gnozeoloģiskā (*gnozeoloģija* – izziņas teorija, mācība par izziņu) viedokļa grāmata ir īpaša tipa eksistences forma, bez kuras šodien izziņas process būtu nepilnīgs. Grāmata kā zīmju sistēma interpretējama semiotikā (*semiotika* – zinātne par zīmju sistēmām, to vispārīgajām īpašībām un funkcionēšanas likumiem), ētikā un estētikā.

Filozofiskajā uzziņu literatūrā skaidroti tādi jēdzieni kā kultūras filozofija, vēstures filozofija, dzīves filozofija, zinātnes filozofija, arī cilvēka filozofija. Visas šīs parādības attiecas uz esamības sociālo sfēru, un filozofijas interešu lokā ir pašas vispārīgākās šo parādību likumsakarības. Grāmata jēdziena plašākā nozīmē ir saistāma ar visām minētajām parādībām un raksturojama universālā filozofiskā skatījumā. Šajā nodaļā konkretizēsim gnozeoloģisko, aksioloģisko (ietver arī ētisko un estētisko grāmatas vērtējumu) un semiotisko filozofiskās domāšanas aspektu, kas ir būtiski grāmatas jēdziena izpratnē un skaidro grāmatu kultūrā un sabiedrībā.

Grāmatas izpratne gnozeoloģijā konkretizē grāmatas vietu izziņas procesā. Grāmata atbalsta sabiedrības garīgo orientāciju uz izziņu, zināšanu krāšanu un izmantošanu. Minētās darbības, pēc filozofes Maijas

Kūles domām, "radīja mūsdienu civilizēto sabiedrību, kurā tagad valda scientisks (zinātni idealizējošs) noskaņojums – tehnoloģijas un informātikas izvirzīšana priekšplānā, sociālo procesu vadīšanas un psihiskās dzīves regulēšanas tendences" [10, 537. lpp.]. Šajā sistēmā grāmata funkcionē kā izziņas līdzeklis: 1) apkopo izziņas rezultātus – zināšanas, 2) piedalās teorētisko zināšanu organizācijā un realizācijā, 3) atbalsta zinātnes virzītājspēku – ideju un interpretāciju plurālismu.

Grāmatas nozīme izziņas procesā skaidrojama ar sociālā fenomena jēdzienu. Pēc Krievijas Valsts bibliotēkas pētnieces M. Akilinas (*М.И.Акилина*) domām sociālam fenomenam ir vairākas pamat pazīmes: 1) tas ir nepieciešams sabiedrības attīstībai, 2) tam sabiedrībā ir noteikta loma, 3) tā iznīcināšana izraisīs neatjaunojamus zaudējumus [36, 92. lpp.]. Gan grāmatas rašanās motīvi, gan tās vēsture, kas atspoguļota grāmatniecības pētījumos, apliecina, ka minētās pazīmes grāmatai konstatējamas visā tās attīstības gaitā.

Grāmatas nozīme skaidrojama arī ar cilvēces informacionālās atmiņas jēdzienu. Cilvēces informacionālā atmiņa ir viena no sociālās atmiņas formām, kas, pēc antropologa Roberta Kīļa domām, palīdz definēt personisko un sociālo identitāti, sakārtot un noteiktā veidā pārmanot idejas [3, 27. lpp.]. Kā norāda Hermanis Hese, grāmata dod iespēju "gūt priekšstatu par cilvēka ieceru un sasniegtā plašumu un dziļumu, sasniegt aktīvas rezonanses stāvokli ar dzīves veselumu, ar cilvēces sirds pukstiem, kas galu galā ir katras dzīves jēga, ja novēršas no dzīvniecisko nepieciešamību apmierināšanas" [38, 97. lpp. – *tulk. L.K.*]. Tādējādi grāmata ir efektīvs domas vispārināšanas līdzeklis, jo nodrošina salīdzinājuma iespēju – fiksē katru stadiju, atklāj novitātes un zudumus.

Grāmatas gnozeoloģiskā izpratne ir saistāma ar tās mērķuzdevumu: saglabāt un nodot tagadējām un nākamajām paaudzēm sociālo (t. i., cilvēka radīto) informāciju. Grāmata ir iesaistīta "glabāšanas" procesos, kurus sociālo pārmaiņu un evolūcijas kontekstā skaidro Entonijs Gidenss (*Anthony Giddens*) – viens no 20. gs. 90. gadu viscītējamākiem angļu sociologiem: "Glabāšana" ir līdzeklis, kā "saistīt" laiktelpu, kas sevī ietver – darbības līmenī – plānotas nākotnes vadību, kas balstās uz zināšanām, un atmiņas par zudušo pagātni" [12, 271. lpp.].

Grāmatas izpratne aksioloģijā ir uzskats par grāmatu kā kultūras un sociālās vides sastāvdaļu. Pirmajā tā ir kultūras, otrajā – komunikatīva vērtība. Priekšstats par minētajām vērtībām atklājas emocionālās intuīcijas aktā (pēc fenomenoloģiskās aksioloģijas atzinuma), kad kaut kam tiek dota priekšroka, kaut kas noraidīts, tādējādi apliecinot vai noraidot vērtības.

Kultūrā grāmata ir vērtību glabātāja (vērtību subjekts, kas darbojas), vienlaikus pati būdama ētiski un estētiski vērtējama (vērtību objekts, uz ko vērsta darbība) no mākslinieciskā, intelektuālā u. tml. viedokļa. Analizējot kultūras un garīguma jautājumus, filozofs Andris Rubenis runā par kultūras tapšanu, kas "paredz divējādo: pirmkārt, tradīciju saglabāšanu, kas nodrošina paaudžu saistību (kultūru sniedz audzināšana, izglītība, tās apguvē piedalās pats indivīds, ģimene, tauta un galu galā dzimst Es); otrkārt, jaunrades izvēšanu, kas prasa ierosmi un rošību, jaunu formu un mehānismu rašanu un nostiprināšanu" [9, 237. lpp.]. Minētajās norisēs varam izsekot grāmatas klātesamību. Grāmata ir izglītības procesa sastāvdaļa, tā ir tradīciju mājvieta un jaunrades atbalsts. Grāmatas vērtību kultūrā nosaka tās aktīvā iesaistīšanās kultūras tapšanas procesos.

Sociālajā vidē grāmata piedalās personības realizācijā. Grāmatas komunikatīvā vērtība izpaužas saskarsmē – vienā no cilvēka darbības pamatveidiem. Filozofijas un socioloģijas vispārīgajiem jautājumiem veltītajās latviešu autoru (piemēram, sociālā psiholoģe Rasma Garleja [11], sociologs Elmārs Mūrnieks, antropologs Roberts Kļiis, sociologs un filozofs Pēteris Laķis, filozofe Ella Buceniece) publikācijās atzīmēts, ka saskarsmes uzdevums ir dažādas informācijas nodošana, cilvēku kontaktu un mijiedarbības nodrošināšana. Saskarsmes procesā notiek cilvēku savstarpējā apmaiņa ar informāciju, zināšanām, pieredzi, idejām, viedokļiem, pieņēmumiem, jūtām. Būtiski ir uzsvērt, ka grāmata ir viens no šo kontaktu un mijiedarbības uzturēšanas līdzekļiem, jo grāmata atspoguļo sabiedrisko domu – cilvēku attieksmi pret dažādiem notikumiem, sabiedriskām parādībām, sociālo institūtu, grupu vai atsevišķu personību darbību. Grāmata (tāpat kā informācija kopumā) ir arī līdzeklis sabiedriskās domas veidošanai un ietekmēšanai, izraisot dažādus psiholoģiskos efektus, piemēram, utilitāro (sekmē ikdienas problēmu risināšanu), pozīcijas pastiprināšanas (nostiprina tās domas, spriedumus, kurus atbalsta recipients) vai emocionālo, estētisko un izziņojošo.

Ar komunikācijas (saskarsmes) jēdzienu cieši ir saistīts semiotiskais filozofiskās domāšanas aspekts un *grāmatas izpratne semiotikā*. Analizējot itāļu rakstnieka, semiotikas teorētiķa Umberto Eko (*Umberto Eco*) uzskatus par kultūru, Maija Kūle uzsver viņa domu, ka semiotika ir kultūras zinātne, kas pēta jēgu pasauli un ka visus kultūras aspektus var aplūkot kā komunikācijas saturu [10, 569. lpp.]. Daudzpusīgi skaidrotais kultūras jēdziens arī pēc Kliforda Gīrcas atzinuma būtībā ir semiotisks, jo "cilvēks ir dzīvnieks, kas turas paša austos nozīmju tīklos" (kultūra – šādu tīklu sistēma) [13, 12. lpp.].

No iepriekš minētā secināms, ka grāmatai kā vienai no cilvēka radošās

darbības izpausmes formām ir ierādāma noteikta vieta kultūras semiotiskajās sistēmās. Grāmata no semiotikas viedokļa raksturojama kā zīme, piemēram, simbols (vissarežģītākā zīme), kuru veido plašs kultūras konteksts un kura izpratne balstās uz tradīciju, pieradumu, laikmeta paradigmu (vienu no pirmajām zīmju klasifikācijām izveidoja amerikāņu filozofs Čārlzs Sānders Pīrss (*Charles Sanders Peirce*) 19. gs.; 10, 568. lpp.). Grāmatas simboliskā jēga izpaužas izpratnē par grāmatu kā metaforu, kad grāmatas jēdzienu izmanto, lai apzīmētu ar to sākotnēji nesaistītas parādības, īpašības vai veikumus. Šo metaforu pamatcīlme, kā konstatējis grāmatzinātnieks V. Grebe, ir, piemēram, Vecā derība (liktens grāmata, dabas grāmata, labo un ļauno darbu grāmata, *tabula rasa*), no kurienes tās nokļūst dažādajās tautu priekšstatu formās un manifestējas idiomās [35, 626. lpp.].

Grāmata raksturojama arī kā zīmes saturošs fenomens, kā mākslas darbs, kurā ir runa par zīmēm un zīmju sistēmām, kas norāda cita uz citu, saaužas, pārveidojas un veido visdīvainākās nozīmju ieloces un inversijas. Šī grāmatas īpašība raksturota Umberto Eko darbā "Rozes vārds". Par šo jautājumu raksta filozofs Igors Šuvajevs "Rozes vārda" izskaņā: "Zīmes ir kultūrvēsturiskas konstrukcijas; tās ir ar kaut ko saistītas, jo nozīmē to, un tās to nozīmē tāpēc, ka šādi tās tiek saprastas" [7, 692. lpp.]. Ir pamats apgalvot, ka grāmata realizē kultūru, kas izpaužas zīmēs, pati būdama "narratīvā semiotika – semiotikas stāstīšana nesemiotiskā valodā" (I.Šuvajeva termins).

GRĀMATA UN SABIEDRĪBA

Viens no grāmatas un sabiedrības attiecību izpratnes modeļiem, atzīmē grāmatniecības vēsturnieks Aleksejs Apīnis, ir uzskats par grāmatu kā kultūras iepriekšmetojumu. "Ar sacerētāja, pārrakstītāja, izdevēja, iespiedēja darbību kultūra iepriekšmetojas grāmatā, iegūst konkrētu veidolu vārdos, attēlos, izklāsta loģiskajā struktūrā. Grāmatas patērēšanas, lasīšanas procesā kultūras elementi, kas tajā iemiesoti, atprieķšmetojas – top atkal par sabiedrības darbīgās kultūras sastāvdaļu" [1, 5. lpp.]. Grāmatas uzdevumi sabiedrībā, grāmatas sociālās un personīgās funkcijas ir tikai daži šo procesu aspekti.

Pētot sabiedrības attīstības vēsturi, redzams, ka katra laikmeta ekonomiskā un sociālā prakse rada secīgus vēsturiskus kultūras tipus – kultūras sistēmas (piemēram, Eiropā – priekšrenesanses, renesanses, baroka, apgaismes kultūra un to starpformas). "Katrai sistēmai raksturīgs

savs pasaules uzskats, personības koncepcija un normatīvā morāle, savas sociālās intereses un estētiskā gaume, mentalitātes īpatnības un domāšanas modeļi, [...] sociālie stereotipi, izturēšanās paražas, sadzīves tradīcijas”, secina A. Apinis [1, 6. lpp.]. Jāuzsver, ka analizējot grāmatas uzdevumus sabiedrībā, tās sociālās un personīgās funkcijas, būtiski ir ievērot sistēmiskumu – kopuma un atsevišķu elementu mijiedarbības principu. Grāmata atspoguļo konkrētas kultūras sistēmas īpatnības (tās izpaužas grāmatu veidošanā, izplatīšanā, glabāšanā un lietošanā), katra kultūras sistēma, savukārt, nosaka konkrētus grāmatas uzdevumus un funkcijas.

GRĀMATAS UZDEVUMI

Grāmatu vēsture ir cilvēku garīgās attīstības vēsture. Grāmata vienlaicīgi ir zināšanu, pieredzes avots un prece. Gadsimtu gaitā tā ir kalpojusi 3 pamatuzdevumiem:

- 1) izglītības un kultūras politikas realizēšanai (grāmatas veidotāju nolūki);
- 2) zināšanu saglabāšanai (grāmatā ietvertā informācija);
- 3) zināšanu popularizēšanai (grāmatā ietvertās informācijas ietekme cilvēku apziņā).

Lai raksturotu grāmatas uzdevumu *realizēt izglītības un kultūras politiku*, jāpieskaras personības socializācijas un vērtīborientācijas problēmām. Būtiski faktori, kas ietekmē personības socializāciju un vērtīborientāciju, ir izglītība, politika un informācijas pieejamība.

Iztirzājot personības socializācijas jautājumus, Rasma Garleja secina, ka izglītības sistēmas uzdevums kopumā ir atbalstīt kultūras vērtību apgūšanu, sekmēt vērtīborientācijas veidošanos. Izglītības institūcijas ir filtrs sabiedrības sociālās struktūras veidošanā, sociālajā atlasē un diferenciacijā [27, 186. lpp.]. Politika kā viena no sabiedriskās darbības sfērām ir galvenokārt kādas sabiedrības grupas vai to atsevišķo locekļu mēģinājums ietekmēt sociālos procesus zināmu mērķu virzienā. Pēc Elmāra Mūrnieka domām, informācijas pieejamība ir faktors, kurš var veicināt sabiedrības diferencēšanos sociāli nevienlīdzīgās grupās [25, 14. lpp.]. Kultūrpolitikai, kas nosaka, kādā veidā valsts institūcijas darbojas, lai veicinātu sabiedrības līdzdalību kultūras dzīvē, pēc Pētera Laķa domām, būtu jānodrošina 4 pamatmērķi: kultūras identitāte, kultūru dažādība, kreativitāte un kultūrlīdzdalība [18, 132. lpp.].

Tādējādi var secināt, ka grāmata, kas ir iesaistīta vēsturiski konkrētas

izglītības un kultūras politikas realizācijā, kalpo sociāli diferencētām sabiedrības grupām ar dažādu (augstāku un zemāku) vietu un arī rangu (prestīžu) sabiedrības hierarhijā. Šajā gadījumā grāmata ir viens no līdzekļiem, kā vienot vai šķirt sociālās grupas atkarībā no iespējas piekļūt informācijai, iegūt un izmantot to. Jautājums par grāmatas lomu – sniegt zināšanas vai tās slēpt, ir viens no Umberto Eko pārdomu priekšmetiem [7]. “Varbūt grāmatas, kuras nelasa, precīzāk klusē par patiesību, nekā runā tās, kuras lasa? Varbūt, ka sargāt to, kas tiek uzskatīts par patiesību, ir svarīgāk, nekā izzinot pārliciecināties par tās neesamību?” [29, 26. lpp.]. Jāsaka, ka šie filozofa Ulda Tīrona uzdotie jautājumi katrā kultūras sistēmā aktualizējas aizvien no jauna.

Otrs grāmatas pamatzdevums – *zināšanu saglabāšana*. Grāmatās to radītāji ir fiksējuši savam laikmetam būtiskas zināšanas. Katra grāmata kā stīks mozaīkas elements iesaistās zināšanu saglabāšanā, jo “šodienas cilvēks nesāk tikai ar to, ka ir cilvēks. Viņš manto savu priekšteču eksistences formas, idejas, dzīves pieredzi,” uzsver spāņu filozofs Hosē Ortega i Gasets (*Jose Ortega Y Gasset*) [26, 117. lpp.], uzskatīdams grāmatu par visu ideju saglabāšanas darba rīku. Laika nerimtīgais ritums un steiga, atzīst rakstnieks un filozofs Konstantīns Raudive, “mūs pamudina kaut ko glābt no šalcošās mirkļu straumes, kaut ko noenkurot mūsu atmiņā, kaut ko fiksēt no zūdošā” [28, 99. lpp.]. “Zināšanas ar grāmatu palīdzību iegūst jaunu kvalitāti –publicitāti, kas veicina domas radošu atjaunināšanos”, secina Aleksejs Apīnis [1, 24. lpp.]. Tādējādi grāmata kā ideju glabātāja iemūžina cilvēku – būtņi, kas atceras un apzinās savu pagātni.

Analizējot materiālo un nemateriālo resursu glabāšanas nozīmi sociālajos procesos, Entonijs Gidenss grāmatu līdzās iecirtumiem kokā, pergamenta rullījiem, failiem, filmām, lentēm nosauc par informācijas glabāšanas līdzekli. Viņš apgalvo, ka “informācijas glabāšana ir fundamentāla parādība, kas pieļauj laiktelpas distancētību un nodrošina pavedienu, kurš sasaista dažādos materiālos un nemateriālos resursus atražotajās dominēšanas struktūrās” [12, 272. lpp.]. Jāpiebilst, ka zināšanu saglabāšana ir pamatmotīvs grāmatas rašanās faktam vispār un grāmata ir patvērumš tām idejām, kuras kādā konkrētā vēstures posmā nav pieprasītas vai ir aizliegtas. Tādējādi jāatzīst, ka zināšanu saglabāšana uzskatāma par būtiskāko no trim minētajiem grāmatas uzdevumiem.

Ar abiem iepriekšējiem uzdevumiem ir cieši saistīts grāmatas uzdevums *popularizēt zināšanas*. Šis uzdevums grāmatai tiek izvērsts kā līdzeklim, ar kuru nodrošināt ideju un zināšanu publicitāti, realizēt garīgās dzīves vērtības (patiesumu, daiļo, labo) u. tml. Zināšanu publicitāte,

konstatējis Aleksejs Apīnis, rosina sabiedrību aktīvi ietekmēt grāmatniecības procesus, un tādā veidā grāmata "ar laiku atbrīvojas no iniciatoru šaurās programmas – ierobežotajiem nolūkiem, sāk kalpot vienas sabiedrības interesēm" [1, 24. lpp.].

Apkopojot socioloģiskā pētījuma rezultātus, kas izdarīts 90. gadu beigās, var secināt, ka sabiedrības sociālo grupu prasības pēc grāmatas ir atkarīgas no dažādiem faktoriem (piemēram, lasītāja vecums, izglītība, nodarbošanās, sabiedriskā aktivitāte, brīvais laiks) [14]. Tomēr motivācija grāmatas – iespieddarba uzdevumam popularizēt zināšanas pamatojas grāmatas – kultūras un sociālās vides fenomena gnozeoloģiskajā izpratnē. Grāmata veic šo uzdevumu, ieņemot konkrētu vietu izziņas procesā, kas ir sabiedrības kopumā un ikviena tās locekļa eksistences sastāvdaļa.

Minēto uzdevumu realizācijā notiek grāmatas nestās informācijas recepcija sabiedrībā (pieņemšana vai nepieņemšana, pārvērtēšana, iekļaušana agrākajās uzskatu sistēmās vai jaunu atziņu pamatos). Tieši šādā recepcijā, pēc A. Apīņa atzinuma, atklājas pašas grāmatas īstais nozīmīgums [1, 5.-6. lpp.].

GRĀMATAS SOCIĀLĀS FUNKCIJAS

Grāmatas un sabiedrības mijiedarbību raksturo grāmatas loma sabiedrībā – tās sociālās funkcijas. Varam runāt par funkcijām, kuras ir aktuālas kādā konkrētā kultūras sistēmā (piemēram, latviešu grāmatas sociālās funkcijas), kā arī par vispārīgām funkcijām, kuras vērojamas dažādās kultūras sistēmās.

Konstantīna Karuļa, Ojāra Zandera, Jāņa Mišņa un citu autoru pētījumos, kas veltīti latviešu grāmatniecības vēsturei, plašāk analizēta grāmatu ražošanas, izplatīšanas, glabāšanas un lietošanas attīstība un konkrētie vēsturiskie apstākļi. Grāmatzinātnieks Aleksejs Apīnis līdzās šiem aspektiem detalizētāk ir pētījis arī grāmatas un sabiedrības attiecību teorētiskos jautājumus, raksturojis latviešu grāmatas sociālās funkcijas.

Pētījumā "Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gs. vidum" latviešu grāmatai 18.-19. gs. mijā A. Apīnis akcentē šādas sociālās funkcijas:

1) sociālās kontroles funkcija, kas raksturo iespiesto darbu autoru – vācu mācītāju, poļu garīdzniecības vēlmi realitāti interpretēt valdošās virsotnes interešu garā;

2) lasītāju socializācijas funkcija – progresīvāk vērtējama autoru iniciatīva lasītāju apmācīt, audzināt, aksioloģiski orientēt sociāli vēlamā vērtību sistēmā;

3) praktiskās darbības optimizēšanas un organizēšanas funkcija, piedāvājot lasītājiem padomus un praktiskus norādījumus sadzīves vajadzībām;

4) modelējošā funkcija (akcentēta kā viena no pozitīvākajām minētā laika posma latviešu grāmatas funkcijām), kas organizē īstenības modeļa izveidi sabiedrības apziņā, t. i., īstenības dotumu apjēgšanu, vispārināšanu, sistematizēšanu;

5) domāšanas kultūras un mākslinieciskās gaumes izveides funkcija, kura ir mazāk apzināti iecerēta, vairāk nekā pavadparādība.

Pie uzskaitījuma jāpiebilst, ka A. Apīnis uzsver 2 tēzes: 1) grāmata ir polifunkcionāla, tādēļ viens teksts (informācija) var pildīt vairākas funkcijas, 2) grāmatas funkcionēšanu regulē arī tās adresāta attieksme, piemēram, vēlēšanās vai nevēlēšanās pieņemt informāciju [1, 123. lpp.].

Latviešu grāmatas vēstures pētījumi liecina, ka minētajām funkcijām laika ritējumā ir mainīga aktualitāte. Funkciju dominantes ir atkarīgas arī no grāmatu veidotājiem un mērķauditorijas.

Atgriežoties pie pirmajā nodaļā apskatītajiem jautājumiem par grāmatas jēdziena izpratni gnozeoloģijā, aksioloģijā, semiotikā, jāsecina, ka latviešu grāmata pilda arī tādas sociālās funkcijas, kuras grāmatai kā sociālam fenomenam konstatējamās dažādās kultūras sistēmās un ir raksturojamas kā vispārīgas:

1) gnozeoloģiskā funkcija, kuru realizējot, grāmata iesaistās personības izkopšanā (mācīties, izzināt) un pilda pamatuzdevumus (zināšanu saglabāšana un zināšanu popularizēšana);

2) ētiskā funkcija, kas atbalsta sabiedrības vērtību hierarhijas veidošanos;

3) estētiskā funkcija, kuru realizējot, grāmata apmierina sociālās vajadzības pēc skaistā (piemēram, grāmata kā mākslas darbs);

4) hedoniskā funkcija, kas atbalsta sabiedrības hedonisko vajadzību apmierināšanu – tieksmi panākt pozitīvu emocionālo stāvokli (ar šo funkciju sasaucas emocionāli komunikatīvā lasīšanas funkcija, kuru latviešu grāmatas gadījumā realizēja gan reliģiskā, gan daiļliteratūra, dodot iespēju lasītājam izlādēt ikdienas spriedzi un kompensēt nepietiekamo emocionālo apmierinājumu [1, 135. lpp.]).

Būtiski ir uzsvērt, ka vispārīgās grāmatas sociālās funkcijas sasaucas ar funkcijām, kuras realizē kultūra kā sarežģīta sociālā sistēma kopumā. Pasaules veseluma izprašana, pirm pieredzes – kopīgo sakņu apzināšana, attieksmes veidošana pret dabu, tikumiskām un estētiskām vērtībām u. tml. ir procesi, kuri nosaka kultūratniecības – kultūras eksistences pamatnosacījumu (cilvēka pasaules un kultūras saskarsmi sīkāk pētījusi

filozofe Ella Buceniece [17]).

GRĀMATAS PERSONĪGĀS FUNKCIJAS

20. gs. filozofija par cilvēku (antropoloģiskā filozofija) min vairākas cilvēka pamatstruktūras, kas radušās ne tikai dabiskās attīstības, bet arī kultūrpastāvēšanas rezultātā, – teorētiskās izziņas spēja, brīva apzināšanās, atvērtība pasaulei, tieksme pētīt un izziņāt būtību, individualitāte u. tml. Ievadot ētikas jautājumu izklāstu, filozofe Skaidrīte Lasmane atzīmē, ka viena no cilvēkizpratnes tēzēm ir: “Cilvēks ir būtne, kura rada un kuru rada kultūra” [9, 9. lpp.]. Jautājums par grāmatu un indivīdu tādējādi ir mēģinājums raksturot gan grāmatas vietu šajā radīšanas procesā, gan intīmo saikni “grāmata–lasītājs”, protams, pieņemot nosacījumu, ka cilvēks vispār grāmatas lasa.

Grāmatas personīgās funkcijas, kuras lasīšanas procesā realizē katrs cilvēks individuāli, ir saistāmas ar sabiedrības locekļu-personību vajadzībām.

Analizējot vajadzības kā personības aktivitātes avotu un vajadzību attīstību, psihologs Aleksejs Vorobjovs līdžās citiem iedalījuma principiem min zemākā un augstākā līmeņa vajadzības. Zemākais līmenis ir bioloģiskās un psihofizioloģiskās vajadzības. Šajā līmenī notiek pašpietiekama hedonisko (baudas) vajadzību, emocionālā piesātinājuma, enerģijas atjaunošanas, pašsaglabāšanās vajadzību apmierināšana [30, 160. lpp.]. Neapšaubāmi, ka lasīšanas procesā cilvēks gūst gan baudu, gan emocionālo piesātinājumu, tomēr grāmatas nozīmīgākā vieta ir cilvēku augstāko vajadzību struktūrā, kas stimulē personības aktivitāti izziņas un pilnveides virzienā.

Grāmatas personīgās funkcijas ir apmierināt tādas augstākā līmeņa vajadzības kā:

- 1) dzīves jēgas vajadzība, kas saistīta ar apzinātu dzīves pamatmērķi, ideāliem un vērtību sistēmu;
- 2) vajadzība būt personībai, kas izpaužas cilvēka pašizteikšanās, pašaktualizācijas tieksmēs un tendencē sniegt informāciju par savu individualitāti citai personībai;
- 3) estētiskās vajadzības, kas izpaužas personības tieksmē pēc saskares ar skaisto;
- 4) tikumiskās vajadzības, kas saistītas ar nepieciešamību iepazīt, pieņemt un ievērot sabiedrībā pastāvošās uzvedības normas.

Lai grāmata varētu realizēt personīgās funkcijas, viens no nosacījumiem

ir tās saprašana. Meklējot atbildes uz daudzajiem ar saprašānu saistītajiem jautājumiem, filozofe Maija Kūle secina, ka ir noteiktas psiholoģiskās, sociālās un kultūrvēsturiskās likumsakarības, kuras pavada uztveri un saprašānu, to skaitā, cilvēka dzīves pieredze, piederība pie kultūrvēsturiskās tradīcijas un situatīva jēgas apjēgsme, kas ir saistīta ar pārsituatīvās jēgas izpratni. "Cilvēka dabai neatbilst pilnīgi vienāda, unificēta saprašāna. Tā ir pretrunā arī ar apziņas kultūrvēsturiskās nosacītības faktu, katra indivīda unikalitāti" [16, 79. lpp.].

Runājot par grāmatu "hermeneitiskā riņķa" paradoksa kontekstā, M. Kūle uzsver, ka grāmata ir jēgas nesēja, turklāt grāmatai kā jēgpilnai kultūras parādībai piemīt "savdabīga eksistences forma: tā pastāv saistībā un atkarībā no uztverošā subjekta – lasītāja" [16, 41. lpp.]. Tādējādi saprotams, ka grāmatas polifunkcionalitāte, kas ir raksturīga sociālo funkciju gadījumā, izpaužas arī, realizējot personīgās funkcijas.

Vajadzību apmierināšana, saprašāna, interpretācija ir aspekti, kas raksturo grāmatas un uztverošā subjekta savstarpējās attiecības. Šīs attiecības var būt tik individuālas un dažādas, cik savstarpēji atšķirīgi ir cilvēki. Saikne "grāmata–lasītājs" ir plašs dažādu zinātņu nozaru (socioloģijas, psiholoģijas, lektoloģijas, bibliotēkzinātnes) izpētes priekšmets. Uzmanību saista divi šīs saiknes iespējamie modeļi: 1) grāmata – rakstnieka un lasītāja starpnieks un 2) grāmata - cilvēka mīlestības, cieņas, pat dievināšanas objekts.

Grāmata – rakstnieka un lasītāja starpnieks

Lai raksturotu rakstnieka un lasītāja mijiedarbību, jāatgriežas pie jautājuma par saprašānu. Maija Kūle uzsver, ka "saprašānas procesā cilvēks apgūst ne vienkārši vārdu vai teikumu, bet gan cita subjekta, citas individualitātes izteiktu vārdu. Saprašānas objekts un subjekts nekad nevienādojas, bet "saplūst", veidojot dialogu daudz dziļākā slānī nekā izziņa" [16, 38. lpp.]. Grāmata starpnieka funkcijā pati par sevi ir tikai apdrukāts papīrs, kas iegūst nozīmi mijiedarbībā ar lasītāju, un, kā atzīmē Ojārs Zanders, "grāmatas tālākais liktenis nereti ir lasītāja rokās" [31, 18. lpp.]. "Ir daudz un maz lasītas grāmatas; vienas lasa rakstnieka dzīves laikā; citas – pēc viņa nāves. Bet grāmatas, kuras neviens nelasa, neeksistē", pārdomās par cilvēku un grāmatu secina rakstniece un filozofe Zenta Mauriņa [21, 51. lpp.].

GRĀMATA – CILVĒKA MĪLESTĪBAS, CIENAS, PAT DIEVINĀŠANAS OBJEKTS

Iepazīstoties ar lasītāju atzinumiem par attieksmi pret grāmatu, veidojas priekšstats par cilvēka – grāmatas mīlotāja, pat dievinātāja rašanos.

“Raugoties grāmatās, man uzskatāmi tēlojas mana tapšana, kā arī vēl tālais ejamais ceļš, īstenība un sapņi, tagadne un nākotne te vienota”, secina Z. Mauriņa [22, 100. lpp.]. Grāmatas mīlotāji sajūt grāmatu kā “vienīgo saldumu dzīvē” [6], kā parādību, kas saista dvēseli ar būtību un smaržu [5]. Ar grāmatu lasīšanu var saslimt kā ar slimību un slimot visa mūža garumā [34]. Lasīšanu var apgūt ar pūlēm un pacietību, bet gūtā balva – neizsakāms gandarījums [33]. Ieiešana romāna pasaulē līdzinās pārgājienam kalnos: jāiemācās pareizi elpot, spert soļus, citādi drīz vien vajadzēs apstāties [7, 631. lpp.].

Grāmata ir garīgās dzīves saturs. Hermanim Hesem tā ir gan viņa rakstniecības objekts, gan subjekts, grāmata ir gan viņa ideālu avots, gan paša pastarpināts viņa grāmatu avots. Grāmata ir arī maģiskā gara mājvieta, jo, kā secina H. Hese, “visām tautām vārds un rakstība ir kas svēts un maģisks; nosaukšana un uzrakstīšana - jau sākotnēji maģiskas darbības” [38, 133. lpp. – *tulk. L. K.*]. Grāmata ir mistērija. Umberto Eko raksta: “Traģiskās literatūras burvība slēpjas mūsu sajūtā, ka varoņi varēja izvairīties no sava likteņa, taču neizdarīja to [...]. Te pāri gājis Dievs” [8].

Grāmata ir delikātākais sports, izsmalcināts ieradums: krāt iemīļoto autoru darbus agrīnajos, pēc iespējas pirmajos izdevumos vai arī būt par īpašnieku senām grāmatām, kuru iepriekšējie īpašnieki ir zināmi. Grāmatniekus iesaka dalīt bibliofilos, bibliofāgos un bibliomānos [39, 81. lpp.].

Pēc šī uzskaitījuma varam secināt: lai kāda arī būtu attieksme pret grāmatu, ar tās palīdzību mums ir vienreizēja iespēja samērot sevi laikā un telpā. “Mūsu dzīve sastāv no atsevišķiem etapiem, attīstības fāzēm. Ja grāmata ir vērtīga, tad katra jauna lasīšana atklās jaunas perspektīvas, mēs ieraudzīsim jaunas salas, jaunus domu kontinentus un konstatēsim, vai mūsu apvārtnis sašaurinājies vai paplašinājies”, uzskata Zenta Mauriņa [22, 101. lpp.].

GRĀMATAS VIETA MODERNO TEHNOLOĢIJU SABIEDRĪBĀ

21. gs. sākumā pasaulē strauji turpina veidoties informācijas sabiedrība. Šim procesam ir progresīvs raksturs (elastīgas iespējas apgūt izglītību visa mūža garumā, sociālā vienlīdzība izglītības pieejamībā, kvalitatīvas izglītības ieguves iespējas ikvienam u. tml.). Informācijas sabiedrības attīstības koncepcija Latvijā paredz virtuālās bibliotēkas stratēģijas attīstību un pakalpojumus attālinātajam lietotājam – orientāciju uz pieprasītās informācijas pieejamību iedzīvotāju darba un dzīves vietās [19, 73. lpp.].

Tomēr jāatzīst, ka šis process neizbēgami veicina sabiedrības tehnoloģizēšanos. "Fundamentālās zinātnes jau matemātiski spēj raksturot Augstākā klātbūtni telpā. Mani mulsina, ka turpat līdzās šīs apziņas izprastā telpa top atvēlēta pastarpinātam intelektam, kurš grasās cilvēku ignorēt", secina dzejnieks un žurnālists Viktors Avotiņš [4]. Tehnoloģiju dominantes rezultātā noārdās cilvēku savstarpējā saskarsme, zūd saskarsmes nepieciešamība, ir tieksme īstenību evakuēt fantāzijā. Lasāmi tādi pesimistiski viedokļi kā cilvēks ir mašīnas ienaidnieks, viņš ir traucējošs faktors ikvienai sakārtotai sistēmai, viņš ir nesakārtots, atstāj aiz sevis mēslus un nefunkcionē [24, 18. lpp.].

Sabiedrības attīstības vēsturē ir bijuši daudzi faktori, kas radījuši un uzturējuši nihilistisku attieksmi pret grāmatu. Tādi ir atrodami arī Latvijas 21. gs. sākuma sociāli politiskajā situācijā, kas raksturota gan Nacionālajā ziņojumā par kultūrpolitiku Latvijā, gan ilgtspējīgas attīstības koncepcijā: ekonomiski un politiski ļoti neviendabīga, noslāņota, pat sašķelta sabiedrība; vidusšķiras neveidošanās; izglītības sistēmas neatbilstība jaunās paaudzes vajadzībām; pieaugušo izglītības un darbaspēka pārkvalifikācijas iespēju trūkums u. c. [19, 27. lpp.]. Šāds sociālais stāvoklis noskaņo lielu sabiedrības daļu tikai uz zemākā līmeņa vajadzību apmierināšanu. Šie faktori destruktīvi ietekmē personību, kurai, kā norāda Rasma Garleja, par dzīves jēgu un vienīgo piepildījumu kļūst izdzīvošana, bet nāve ir kā ikdienišķs, universāls problēmu risināšanas veids [27, 79. lpp.].

Arī par grāmatu pašu ne vienmēr izteikti tikai pozitīvi atzinumi. Jau 20. gs. vidū Ortega i Gasets konstatē, ka grāmatai ir atsevišķas negatīvas iezīmes:

1) grāmatu ir pārāk daudz, un kultūras, kas atbrīvoja cilvēku no pirmatnējā meža, tagad no jauna iegrūž viņu grāmatu džungļu biežņā;

2) daudzas no tām ir bezjēdzīgas un muļķīgas, bieži gadās, ka kādā konkrētā zinātņu nozarē trūkst nepieciešamās grāmatas [26, 122.–124. lpp.].

Ortega i Gasetis skaidro, ka šādā situācijā cilvēkam draud briesmas kļūt par zinātņu vergu, vai arī, iespēju apmulsināts, viņš zaudē nepieciešamības izjūtu. Tātad, ievērojot iepriekš minēto, ir apšaubāmi, vai grāmata spēj veikt vienu no pamatuzdevumiem – izplatīt zināšanas.

20. gs. sākumā atsevišķi virzieni Eiropas kultūrā (piemēram, futūrisms) tiecās skatīt cilvēku, dzīves parādības un procesus ārpus vēstures, aicinot sadauzīt drumslās visus muzejus un bibliotēkas. Kam gan tie vajadzīgi, ja tajos “apglabāti neīstenoti nodomi, krustā piesisti viscēlākie sapņi, ailēs ierakstītas pieviltas cerības”? [20, 8. lpp.]. Šajā kontekstā grāmata nav vajadzīga arī kā sabiedrības vēstures un ideju glabātāja.

Izmantojot mūsdienu tehnoloģijas (datorus, kopētājus), katrs var izveidot sev nepieciešamo grāmatu kā elektronisko dokumentu (uz papīra vai elektroniskajā lappusē, piemēram, Kafka lasītājam ir viens un tas pats). “Grāmatas izdzīvos”, apgalvo Umberto Eko, “pateicoties savai utilitārajai vērtībai, taču radošais process, kurā tās rodas, varbūt mirs” [8].

Kā saglabāt radošo procesu, kurā top grāmata? Kas varētu viest optimismu, ka grāmatai ir un būs vieta bieži ar intelekta deficītu sirgstošā sabiedrībā?

Atbildes uz šiem jautājumiem jāmeklē gan grāmatas vēsturē, gan grāmatas un jauno elektronisko mediju attiecību analīzē, gan arī socioloģiskajos un grāmatu tirgus pētījumos.

Grāmatas vēsture sākās aptuveni 3 tūkstošus gadu pirms Kristus Mezopotāmijā ar ķīļu rakstiem uz māla plāksnēm. Jau toreiz šī grāmatas pirmtēla rašanos noteica pamatprincips – “*littera scripta manet*” (rakstītais sargā no aizmirstības). Visas attīstītās kultūras sistēmas ir pazinušas rakstības un grāmatas formas. Arī trīs lielākās pasaules reliģijas – jūdaisms, kristietība un islams – ir grāmatu reliģijas. Tādējādi, kā skaidro V.Grebe vispārīgajā grāmatniecības enciklopēdijā, grāmata ir vecākais un kultūrvēsturiski nozīmīgākais garīgo izpausmju pārmantošanas un izplatīšanas līdzeklis, informācijas medijs, kas ar grafisko simbolu (raksts, zīmējums, attēls) palīdzību glabā, attīsta un izplata idejas visās cilvēciskās esamības jomās [35, 597. lpp.]. Grāmatas nozīmi pagātnē un pastāvēšanu nākotnē apliecina izpratne par garīgajiem orientieriem. Vladimirs Mikuševics norāda, ka “senās kultūras – sākot ar šumeru un beidzot ar ģermāņu kultūru – skaudri un asi apjauta cilvēka neaizsargātību esamības mutuļojošā haosā [..]. Acīmredzot senie garīgie orientieri [arī to glabātāja

grāmata] ir bijuši pietiekami droši, ja, balstoties uz tiem, cilvēce ir nodzīvojusi līdz pat divdesmit pirmā gadsimta priekšvakaram" [23, 4. lpp].

Vērtējot grāmatas un jauno mediju attiecību attīstību (piemēram, bibliotēkas darba kontekstā), jāsaprot, ka šīs attiecības nav pretstatāmas kā konkurējošas, bet gan kā savstarpēji papildinošas. Moderno tehnoloģiju (interneta, virtuālās bibliotēkas u. c.) pamatuzdevums ir veidot informāciju par informāciju (meklētāji, uzzīņas), tas ir, piedāvāt enciklopēdiski strukturētu informāciju. Tāpat kā enciklopēdijas, vairākumā gadījumu arī šie teksti nav paredzēti lasīšanai no pirmās līdz pēdējai lappusei. Kā prognozē Umberto Eko, "datori ļoti labi aizstās drukātās enciklopēdijas. Tomēr, kaut gan datori propagandē jaunu lasīšanas formu [piemēram, hiperteksts], tie nespēj apmierināt visas intelektuālās prasības, kuras paši stimulē" [8].

Pēc tam, kad informācijas meklēšanai un uzzīņām ir izmantoti elektroniskie mediji, grāmatas uzdevums ir optimāli apmierināt personīgās vajadzības pēc zināšanām, izglītības un brīvā laika pavadīšanas. Kā uzskata Umberto Eko, grāmata spēj apmierināt tādas intelektuālās prasības, kuras nerealizē citi mediji: vispirms jau prasību pēc to notikumu traģiskā skaistuma, kuri grāmatā risinās ārpus lasītāja gribas un kurus nevar mainīt, izmantojot hipertekstus. "Ir grāmatas, kuras mēs nevaram pārrakstīt, jo to funkcija ir iemācīt mums Nepieciešamību [...]. Šī mācība ir neaizstājama, lai sasniegtu augstāko intelektuālās un morālās brīvības stāvokli" [8].

Analizējot 20. gs. 80. gadu grāmatu tirgus situāciju pasaulē, V. Grebe konstatē, ka jaunie mediji pieprasījumu pēc grāmatām drīzāk veicina nekā nomāc [35, 569. lpp.]. Arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas ik gadus izdotajā statistikas krājumā "Latvijas prese" apkopotā informācija liecina par grāmatu nosaukumu skaita nemitīgu pieaugumu, kas apstiprina pieprasījumu.

Izpratne par grāmatu kā garīgu orientieri gan sabiedrībai, gan personībai, tās vairāku gadu tūkstošu senā vēsture, tolerantās attiecības ar elektroniskajiem medijiem informācijas tehnoloģiju laikmetā un augošais pieprasījums grāmatu tirgū ir pietiekams pamats apgalvojumam, ka grāmata būs sociāla un kultūras nepieciešamība arī nākotnē.

* * *

✓ Kultūra, sabiedrība, personība ir nozīmīgi, plaši un universāli jautājumi, kas apskatāmi no dažādu zinātņu nozaru viedokļa. To kontekstā ieskicēti grāmatniecības vēstures, kultūras teorijas, filozofijas, psiholoģijas,

socioloģijas un citi aspekti, kas raksturo grāmatu kā kultūras un sociālās vides fenomenu. Turklāt gan grāmatas filozofiskais traktējums, gan tās uzdevumu, sociālo un personīgo funkciju skaidrojums balstīts uz pieņēmumu par grāmatu kā būtisku cilvēka-personības garīgās dzīves sastāvdaļu.

Gan dažādos vēstures periodos, gan arī mūsdienās grāmata ir izziņas objekts un līdzeklis. Tā ir sociāls fenomens, kas nepieciešama sabiedrības attīstībai, kam sabiedrībā ir noteikta loma un kura iznīcināšana izraisīs neatjaunojamus zaudējumus. Grāmatas gnozeoloģiskā izpratne ir saistāma ar tās mērķuzdevumu: saglabāt un nodot nākamajām paaudzēm cilvēka radīto informāciju – uzturēt cilvēces informacionālo atmiņu. Grāmata aksioloģijā ir kultūras un sociālās vides sastāvdaļa. Jāatzīst, ka grāmatas vērtību kultūrā nosaka tās iesaistīšanās kultūras veidošanās procesos (tradīciju saglabāšanā un jaunrades izvēršanā). Sociālajā vidē grāmatai ir komunikatīva vērtība – tā ir cilvēku saskarsmes uzturēšanas un sabiedriskās domas veidošanas līdzeklis. Uzmanību saista grāmatas semiotiskā izpratne. Grāmata semiotikā ir simbols, metafora, kuru veido plašs kultūras konteksts. Grāmata ir arī zīmes saturošs fenomens, mākslas darbs, kurā ir runa par zīmēm un zīmju sistēmām.

Būtisks aspekts pētāmā jautājuma izpratnē ir grāmatas un sabiedrības attiecības, kuras raksturo grāmatas loma sabiedrībā - grāmatas uzdevumi, sociālās un personīgās funkcijas. Gadsimtu gaitā grāmata kalpojusi 3 pamatzdevumiem: 1) izglītības un kultūras politikas realizēšanai (grāmatas veidotāju nolūki), 2) zināšanu saglabāšanai (grāmatā ietvertā informācija), 3) zināšanu popularizēšanai (grāmatā ietvertās informācijas ietekme cilvēku apziņā). Raksturojot grāmatas sociālās funkcijas, analizējamas konkrēti vēsturiskās un vispārīgās sociālās funkcijas. Grāmatas vispārīgās sociālās funkcijas sasaucas ar funkcijām, kuras realizē kultūra kā sociālā sistēma kopumā. Grāmatas personīgās funkcijas, kuras lasīšanas procesā realizē katrs cilvēks individuāli, ir saistāmas ar sabiedrības locekļu vajadzībām. Grāmatas nozīmīgākā vieta ir cilvēku augstāko vajadzību struktūrā, kas stimulē personības aktivitāti izziņas un pilnveides virzienā. Grāmata kā jēgpilna kultūras parādība pastāv saistībā un atkarībā no lasītāja, tādēļ daudzveidīga un individuāli atšķirīga ir saikne "grāmata-lasītājs".

21. gs. sākumā, sabiedrības tehnoloģizēšanās apstākļos aktuāls kļūst jautājums: kas varētu viest optimismu, ka grāmatai ir un būs vieta bieži ar intelekta deficītu sirgstošā sabiedrībā? Atbildes uz šiem jautājumiem rodamas gan grāmatas vēsturē (tās aizsākumi meklējami aptuveni 3 tūkstošus gadu pirms Kristus), gan grāmatas un jauno mediju attiecībās

(tās nav pretstatāmas kā konkurējošas, bet gan kā savstarpēji papildinošas), gan arī socioloģiskajos un grāmatu tirgus pētījumos (konstatēts, ka jaunie mediji pieprasījumu pēc grāmatām drīzāk veicina nekā nomāc).

“Vispilnīgāk cilvēks sevi realizē attiecībās ar grāmatu, ko mēs ne tikai lasām un glabājam, bet ar ko kopā dzīvojam. Un dzīvot ar grāmatu kopā nozīmē tai uzticēt savas domas, savus pārdzīvojumus, savas patiesības un visapslēptākās tieksmes. Tādā kārtā rodas mijiedarbība starp to pasauli, kas iemūžināta grāmatā, un starp to, ko mēs konkrēti pārdzīvojam sevi” (Konstantīns Raudive) [28, 79.-80. lpp.].

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

1. **Apīnis A.** Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gs vidum / A.Apīnis. – Rīga : Liesma, 1991. – 223 lpp.
2. **Apīnis A.** Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās: apcerējumi / A.Apīnis. – Rīga : Preses nams, 2000. – 326 lpp.
3. **Atmiņa** un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai : rakstu krāj. / sast. R.Ķīlis. – Rīga : N.I.M.S., 1998. – 140 lpp.
4. **Avotiņš V.** Mākslīgais intelekts kā kultūras problēma / V.Avotiņš // Diena. – Nr.273 (1996, 20.nov.), 10.lpp.
5. **Beļinkaja I.** Grāmatu smarža / I.Beļinkaja // Grāmatu Apskats. – Nr.11 (1994), 11.lpp.
6. **Eihvalds V.** Kā es satuvojos ar grāmatu / V.Eihvalds // Grāmatu Apskats. – Nr.11 (1994), 10.lpp.
7. **Eko U.** Rozes vārds / U.Eko. – Rīga : J.Rozes apgāds, 1998. – 697 lpp.
8. **Eko U.** Virtuālā iztēle : datori sāk mainīt lasīšanu / U.Eko // Diena. – Nr.303 (2000, 29.dec.), 2.lpp.
9. **Ētika** : (jautājumi, risinājumi, atzinumi) / S.Lasmane, A.Milts, A.Rubenis. – 2.izd. – Rīga : Zvaigzne, 1993. – 240 lpp.
10. **Filosofija** / M.Kūle, R.Kūlis. – Rīga : Zvaigzne ABC, [1998]. – 653 lpp.
11. **Garleja R.** Sociālā uzvedība / R.Garleja. – Rīga : Latvijas Universitāte, 1997. – 112 lpp.
12. **Gidenss E.** Sabiedrības veidošanās / E.Gidenss. – Rīga : AGB, 1999. – 400 lpp.
13. **Gīrcs K.** Kultūru interpretācija / K.Gīrcs. – Rīga : AGB, 1998. – 478 lpp.
14. **Grāmatas** Latvijas iedzīvotāju kultūras vērtību sistēmā : Latvijas iedzīvotāju aptauja : marts, 1997 / Baltijas datu nams. – [Rīga : b.i., 1997]. – 63 lpp.

15. **Karulis K.** Latviešu grāmata gadsimtu gaitā / K.Karulis. – Rīga : Liesma, 1967. – 233 lpp.
16. **Kūle M.** Ceļš saprašanās labirintos / M.Kūle ; LPSR ZA Filozofijas un tiesību institūts. – Rīga : Zinātne, 1989. – 108 lpp. – (Zinātne šodien).
17. **Kultūra un cilvēka pasaules veselums //** Saprāts nav ilūzija : Rietumu filozofija modernisma situācijā / E.Buceniece. – Rīga : Pētergailis, 1999. – 151.-157.lpp.
18. **Kultūrpolitika** Latvijā : Kultūras attīstības politika Eiropas Padomes dalībvalstīs : Nacionālais ziņojums / sast. P.Laķis, V.Avotiņš, R.Čaupova ; tulk. P.Bankovskis ; priekšv. aut. R.Umblija. – Rīga : [b.i.], 1998. – 197 lpp.
19. **Latvija** : no vīzijas uz darbību : ilgtspējīgas attīstības koncepcija. – Preprints. – Rīga : [b.i.], 2000. – 88 lpp.
20. **Marinetti F. T.** Pirmais futurisma manifesti / F. T.Marinetti // Grāmata. – Nr.4 (1991), 6.-9.lpp.
21. **Mauriņa Z.** Dzīvesvieda / Z.Mauriņa. – Rīga : Avots, 1993. – 83, [1] lpp.
22. **Mauriņa Z.** Sirds mozaīka : esejas par ciešanām un prieku / Z.Mauriņa. – 3.izd. – Rīga : Zvaigzne, 1993. – 352 lpp.
23. **Mikuševičs V.** Katarses aktualitāte / V.Mikuševičs // Grāmata. – Nr.10 (1990), 3.-5.lpp.
24. **Millers H.** Māksla cīnās pret mašīnas diktēto laiku / H.Millers // Kentaurus XXI. – Nr.5 (1993), 16.-30.lpp.
25. **Mūrnieks E.** Sabiedrības sociāli ekonomiskā stratifikācija / E.Mūrnieks; Rīgas Tehniskā universitāte. Humanitārais inst. – Rīga : [b.i.], 2000. – 52 lpp.
26. **Ortega i Gasetis H.** Bibliotēkara misija / Ortega i Gasetis H. ; tulk. A.Puriņa // Bibliotēkars un lasītājs. – Rīga : [b.i.], 1991. – 104.-125.lpp.
27. **Psiholoģijas un sociālās uzvedības aspekti ekonomikā** / R.Garleja, M.Vidnere. – Rīga : RaKa, 2000. – 264 lpp.
28. **Raudive K.** Pārpersonīgais un personīgais / K.Raudive. – Rīga : Oferte, 1992. – 157 lpp.
29. **Tīrons U.** Dievi mājās / U.Tīrons // Rīgas Laiks. – Nr.2 (1997), 26.-31.lpp.
30. **Vorobjovs A.** Psiholoģijas pamati / A.Vorobjovs. – Rīga : Māc. apg., 1996. – 324 lpp.
31. **Zanders O.** Grāmatas – tilti pāri laikam un telpai / O.Zanders // Grāmatu Apskats. – Nr.12 (1997), 18.-19.lpp.
32. **Zanders O.** Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā, (13.-17. gs.) / O.Zanders ; Latvijas Akadēmiskā bibl. – Rīga : Zinātne, 2000. – 396 lpp.
33. **Zelmenis M.** Lasīšana / M.Zelmenis // Grāmatu Apskats. – Nr.12 (1994), 16.-17.lpp.
34. **Zvirgzdiņš J.** Diagnoze – lasīšana / J.Zvirgzdiņš // Grāmatu Apskats. – Nr.11 (1994), 11.lpp.
35. **Lexikon des gesamten Buchwesens** : Bd. I: A-Buch / hrsg. v. S.Corsten,

G.Pflug, F.A.Schmidt-Künsemüller – 2.neubearb. Aufl. – Stuttgart : Anton Hiersemann, 1987. Lieferung 8: Brüssel-Buchzubringer. – S.561-640.

36. Акилина М.И. Философия современной библиотеки / М.И.Акилина // Библиотековедение. – N 4/5 (1996), с.91-100.

37. Библиотечная философия : что это? // Библиотековедение. – N 1 (1996), с.103–107.

38. Гессе Г. Магия книги / Г.Гессе. – Москва : Книга, 1990. – 238 с.

39. Рат-Верг И. Комедия книги / И.Рат-Верг. – Москва : Книга, 1987. – 544 с.

Līga Krūmiņa

THE BOOK AS A PHENOMENON OF SOCIAL AND CULTURAL LIFE

Summary

Subjects of culture, society and personality are wide and general. They can be analysed from the angle of many research fields. In connection with the book as a social and cultural phenomenon, several questions of sociology, anthropology, psychology and philosophy are considered.

This article investigates many aspects of "the book", covering: the history of book science; culture and society. The book is viewed as an integral part of human spirituality. The author examines the book in the wider sense - as a form of mankind's world outlook and activity, as a universal cultural element in different social formations - and in the narrower sense - as a printed publication having specific tasks and functions in the life of society and the individual.

The philosophical definition of the book is based on gnoseological, axiological and semiotic aspects of philosophical thought.

From the gnoseological aspect of philosophical thought the following questions are analysed: 1) the role of the book in the cognitive process (the book as object and tool of cognition), 2) the book as a social phenomenon (necessary for evaluation of society, with definite tasks in society). The gnoseological aspect of the book is connected with main purpose of the book: to preserve knowledge, to be the information memory of society.

From the axiological aspect of philosophical thought the book is a part of cultural and social environment. Position of the book in cultural processes determines the value of the book in culture (maintainer of traditions and supporter of creation). The communication value of the book defines the meaning of the book in social environment.

From the semiotic aspect of philosophical thought the book is a system of

signs, work of art. The book is also a sign itself, a metaphor with wide cultural context.

To find out the tasks and functions of the book in the system of "book – society", the attention is focused on the following problems: 1) three basic tasks of the book in different social and cultural systems (the implementation of cultural and educational politics, the preservation of knowledge, the dissemination of knowledge), 2) the concrete historical and general functions of the book in society (hedonic, gnosiologic, ethic and esthetic functions), 3) the personal functions of the book, based on individual human needs of members of a society, 4) the concepts of understanding and interpretation. Several models of the link "book – reader" are also examined (the book as mediator between a writer and a reader, the book as an object of respect and deification, the book as a delicate sport).

In conclusion, some views are offered on the role of the book in the information technology society (which is seen as suffering from a lack of intellectual culture) and a prognosis is given of the role of the book in the future. To clear up the questions of position of the book in the present society, the points of view of many philosophers and book historians (for example, Umberto Eco, Ortega Y Gasset Jose, F.T. Marinetti, Hermann Hesse) are analysed. There are many factors in the history of society, that have created and supported the scornful attitude to the book. Nevertheless, the perception of the book as the spiritual guide of society and the individual, the quality of being useful, long – standing history of the book, the balanced relations with new electronic media and increase in market demand are characteristic marks to ensure the existence of the book in the future.

Zina Eglīte

RŪDOLFA EGLES UZSKATI PAR BIBLIOTĒKU DARBU

Rūdolfā Egles darbība bibliotēku jomā vēl nav plaši iepazīta un novērtēta tālaika un arī mūsdienu kultūras dzīves sakarā. Mūsu rīcībā ir literatūrzinātnieces un bibliogrāfes Skaidrītes Sirsones bibliogrāfija "Rūdolfā Egles publikācijas" [6,333.-358.lpp.], kurā vienkopus uzrādīti viņa raksti par bibliotēku jautājumiem, kopā 10 vienības, to hronoloģiskais aptvērums – 1918.-1932.gads. To vidū viņa plašākais raksts "Apvienotā bibliotēka" (1922.g., kopumā 38 lpp.). Ingūna Matule ir izstrādājusi bakalaura darbu "Rūdolfā Egles veikums bibliotēku darba attīstībā Latvijā" 1999.gadā (51 lpp.), kas pieejams kā nepublicēts materiāls LU Bibliotēkzinātnes un informācijas zinātnes nodaļas metodiskajā kabinetā.

Šajā rakstā aplūkoti Rūdolfā Egles uzskati par bibliotēku darbu, nepretendējot uz analītisku vēsturnieka skatījumu. R.Egles atziņu izklāstā par pamatavotu izraudzīti viņa publicētie darbi no Latvijas Nacionālās bibliotēkas fondiem. Saglabāta R.Egles lietotā viņa minēto autoru rakstība, citātos un dažviet tekstā atstāta R.Egles rakstība, kas mūsdienās raksturojama kā senlaicīga.

Ieskats Rūdolfā Egles gaitās bibliotēku darbā

Literatūrvēsturnieks un teorētiķis, kritiķis un tulkotājs, grāmatnieks – tā visbiežāk raksturo Rūdolfu Egli (1889–1947). R.Egli var uzskatīt arī par bibliotēku darbinieku, jo viņš labi pazina bibliotēku darba teorētiskos un praktiskos risinājumus. It īpaši 20.gados viņš ir veltījis daudz pūļu bibliotēku darba attīstībā Latvijā. Viņa daudzpusīgajā darbībā nozīmīga ir literatūras popularizēšana. Šajā sakarā literatūrzinātnieks Ilgonis Bērsons

raksta: "Kā literatūras propagandētājs Egle dzīvo visu savu mūžu, būdams gan bibliotekārs, gan rakstu kārtotājs un apcerētājs, gan arī tulkotājs" [5, 144. lpp.]. Kā literatūras popularizētājs R. Egle nevarēja paiet garām bibliotēkām un tādējādi ir izprotama šīs daudzpusīgās personības aktivitāte bibliotēku darba veicināšanā.

Rūdolfas Egles pirmā tiešā saskare ar bibliotēku darbu notika Petrogradā. Tur viņš bija ieradies 1915. gadā, kur kopā ar grāmatizdevēju Ansi Gulbi laida klajā nedēļas laikrakstu "Jaunās Pēterpils Avīzes", kas gan iznāca tikai no 1915. gada 3. oktobra līdz 1916. gada 8. aprīlim. Kad laikraksts beidza iznākt, R. Egle uzsāka darbu Krievijas Zinātņu akadēmijas bibliotēkas slāvu nodaļā par bibliotekāru. Šeit viņam nācās darboties bibliotēkas praktiskajos jautājumos, kā arī iepazīt bibliotēku darba teoriju. Slāvu nodaļas vadītājs tajā laikā bija lietuviešu filologs un etnogrāfs Eduards Volteris (1856.-1941.). Taču drīz, jau 1918. gadā, E. Volteris aizbrauca uz Lietuvu. Viņa vietā par slāvu nodaļas vadītāju tika iecelts Rūdolfas Egle, kurš šajā darbā pavada četrus gadus (1918.-1922.). Šo laika posmu R. Egles dzīvē var uzskatīt par bibliotekārā un bibliogrāfiskā darba iepazīšanas laiku. Var domāt, ka, strādājot atbildīgā darbā lielā zinātniskā bibliotēkā, R. Egle ieskatījās daudzās zinātnisko bibliotēku problēmās: bibliotēku sadarbībā lasītāju pieprasījumu apmierināšanā, saskaņīgā fondu veidošanā, kopkatalogu un grāmatu apmaiņas jautājumos. Šīs problēmas aplūkotas viņa plašākajā darbā "Apvienotā bibliotēka" [1]. Šeit atrodami materiāli, kas liecina, ka R. Egle rūpīgi pētījis pasaules bibliotēku vēsturi, praksi un teoriju. Darbā "Apvienotā bibliotēka" sniegtas ziņas par amerikāņu, angļu, austriešu, beļģu, franču, itāliešu, krievu un vācu bibliotēkām. Atsaucēs vien ir uzrādīti vismaz desmit vācu autori, kuri publicējušies 19. gs. un 20. gs. sākumā (R. Fiks, A. Graisels, Fr. Milkhaus, H. Treičke un citi mūsdienās mazāk pazīstami speciālisti). Uzrādīti arī 16. un 17. gs. klajā laisti darbi.

R. Egle savā redzeslokā arī vien patur Latvijas bibliotēkas. Kā zināms, pēc Latvijas brīvvalsts nodibināšanās 1918. g. 18. novembrī bibliotēkām pavērās uzplaukuma perspektīvas. Neraugoties uz daudzajām jaunās valsts grūtībām, nekavējoties tika likti pamati Latvijas kultūras dzīves attīstībai kopumā un tanī skaitā arī bibliotēku tālākai darbībai. 1919. gada 29. augustā darbu sāka Latvijas Nacionālā bibliotēka, sākumā Latvijas Centrālā, vēlāk Latvijas Valsts bibliotēka. Jau 1918. gadā Rūdolfas Egle rakstīja: "Latvji dibina savu Nacionālo bibliotēku – to es uzskatu par spilgtāko momentu mūsu nācijas kulturālā apziņā, mūsu centienos atsavināties no garīgās aizbildniecības" [3, 397. lpp.].

1922. gadā R. Egle atgriežas Latvijā un uzsāk aktīvi darboties bibliotēku

attīstībā. Viņš strādā par Kultūras fonda bibliotēku ierīcības vadītāju (1924.-1934.). Viņš ir viens no Bibliotēkāru biedrības dibinātājiem 1923.gadā. R.Egle sekmēja pirmā (1923.) un otrā (1926.) Latvijas bibliotekāru kongresa sagatavošanu un norisi, kā arī darbojās Bibliotēku padomes vadībā. Abos kongresos bija R.Egles referāti par aktuāliem Latvijas bibliotēku atjaunošanas jautājumiem: par profesionālo izglītību, Kultūras fonda darbu, par bibliotēku likumdošanu, bibliotēku tīklu u.c. Tolaik kongresos pieņemtie lēmumi kļuva par vadlīnijām turpmākajā bibliotēku darbā, kuras gan īstenojās ar mainīgām sekmēm. Vēl 1939.gadā literatūrvēsturnieks un bibliogrāfs Kārlis Egle secināja, ka ir pēdējais laiks gādāt par bibliotēku darbinieku teorētisko un praktisko izglītību un arodizglītības apgūšanai Latvijā piedāvāja speciālus pastāvīgus kursus (6-7 mēnešiem) [7].

Nozīmīgs neviens literārajā dzīvē, bet arī bibliotēku darbā ir Rūdolfa Egles un Kārļa Egles izdevums "Latvju Grāmata", kas iznāca desmit gadus (1922.-1931.). Tā saturā rakstnieku vēstules, atmiņas, apceres, recenzijas un raksti par literārās dzīves un grāmatniecības jaunākajām parādībām, kas varēja būt interesanti arī bibliotēku darbiniekiem. Te jāmin R.Egles raksti – domas par grāmatām: "Autors, izdevējs, lasītājs", "Kultūras fonda bibliotēkas: ierīcības priekšdarbu pārskati" (1922.), "Bibliotēku likuma lietā" (1924.) u.c. Ievērtību pelna izdevuma hronikas nodaļa, kura sniedz pārskatus par jaunākajiem notikumiem bibliotēku dzīvē. Te sniegti bibliotekāru kursu apraksti, Latvijas bibliotekāru kongresu atreferējumi, ziņas par Kultūras fonda un Bibliotēku padomes darbu, par atsevišķām bibliotēkām, sarīkojumiem un citiem notikumiem. Tādējādi Latvijas sabiedrība tiek iepazīstināta ar bibliotēku darba gaitu visus žurnāla iznākšanas gadus.

Rūdolfam Eglem aktīvi piedaloties, izveidota "Bibliotēku Padomes Gadagrāmata" divos laidienos 1926.gadā un 1932.gadā, kurā publicēti pētnieciski raksti, detalizēti bibliotēku vēstures un ikdienas praktiskā darba aplūkojumi, bibliotēku statistika, statistisko datu analīze dažādos aspektos (bibliotēku tīkla attīstība, bibliotēku fondu nozariskie un valodiskie raksturojumi, lasītāju skaits un sastāvs, katalogu stāvoklis u.c.). Šajā izdevumā ievietoti divi nozīmīgi R.Egles raksti: 1.laidienā "Kultūras fonda bibliotēkas", 2.laidienā "Tautas bibliotēku tīkla izveidošana".

Rūdolfam Eglem kā vienam no pirmajiem nācās pārstāvēt Latviju plašākā starptautiskā forumā. Viņš kopā ar Latvijas Valsts bibliotēkas direktora palīgu Aleksandru Pavāru kā Latvijas Bibliotēku padomes un Bibliotekāru biedrības delegāti piedalījās Starptautiskajā bibliotekāru un grāmatu draugu kongresā Prāgā 1926.gadā un bija kongresa goda prezidija locekļi. R.Egle strādāja bibliotēku sadarbības jautājumu sekcijā un

iepazīstināja kongresa delegātus ar Latvijas bibliotēku tīkla struktūru.

Grāmatas tuvināšana sabiedrībai, bibliotēku tīkla izveide un nostiprināšana valstī, bibliotēku savstarpējie sakari un sadarbība lasāmvielas izplatīšanā, lasītāju pieprasījumu apmierināšana un lasīšanas kultūras izkopšana ir jautājumi, kurus Rūdolf Egle uzskata par nozīmīgiem, darbojoties bibliotēku jomā. Šajā jautājumu lokā viņš saskata nopietnas problēmas, meklē to risinājumus gan savā praktiskajā darbā, gan teorētiskās domas izklāstos publikācijās.

Bibliotēka kā kultūras mantojuma glabātāja, grāmatu un bibliotēku vispārpieejamība, Nacionālā bibliotēka un tautas bibliotēkas

Rūdolf Egle sabiedrības attīstībā augsti vērtē grāmatu un bibliotēku. Grāmatu viņš uzskata kā cilvēces garadarbības liecinieci un savukārt pašam cilvēkam tā ir cildenākā nepieciešamība. 1918.gadā viņš raksta: "Vārds, spēcīgākais no aktīvajiem attīstības veicinātājiem, izplata savu varu ne tikai vienam momentam skanēdams, viņš grib valdīt ilgus gadusimtus, pavadot cilvēci tālāku, nekā atmiņa spēj uzglabāt mutisku nostāstu vai teiku" [3, 395. lpp.]. Turpretī bibliotēku viņš uzskata kā garīgās kultūras sasniegumu kopumu, kam ir ne mazāk svarīga nozīme cilvēces attīstībā kā grāmatām, rakstiem. Grāmata ir atsevišķa autora darbs, bet bibliotēka – sabiedrības kā individuāla organisma veidojums.

R. Egle ir iepazinis bibliotēku darbību senajos laikos Ēģiptē, Grieķijā, Romā, grāmatu krātuves viduslaiku klosteros un akadēmiskajās iestādēs un nacionālās bibliotēkas jaunlaikos. Viņš atzīst, ka senlaiku un jaunlaiku bibliotēkas ir iespējami analogiskas, atšķirība pastāv vairāk to satura, iekārtu un izmantošanas ziņā. Bibliotēkā uzkrājas ikviena laikmeta kultūrparādības kā zināms laikmeta mantojums. Pret laikmetu mantojuma saglabāšanu bibliotēkās R. Egle izturas ar cieņu un raksta: "Uzglabādama kultūras panākumus, bibliotēka ir tilts tautas dzīvajam garam no pagātnes pār tagadni uz nākotni" [3, 396. lpp.].

Rūdolfas Egles izvērstajā darbībā literatūrā un grāmatniecībā bija nepieciešamas plašas un dziļas zināšanas. Var domāt, ka viņam vajadzēja nerimtīgi nodarboties ar pašizglītību un tādējādi viņš prata saskatīt bibliotēkas un grāmatas patieso nozīmi sabiedrības attīstībā. Kā zināms, viņa darbība bibliotēku jomā notika Latvijas brīvvalsts pirmajā posmā, kad daudzo grūtību klātbūtnē nācās nopietni domāt par tautas garīgo nodrošinājumu. Var saprast, ka R. Egles dziļā pārliecība par bibliotēku lomu tautas dzīvē mudināja viņu aktīvi iesaistīties bibliotēku vadībā valstī un Kultūras fonda bibliotēku ierīcības darbā.

Rūdolfas Egle lielu nozīmi piešķir bibliotēku vispārpieejamībai. Atziņas par bibliotēku vispārpieejamību un publiskajām bibliotēkām, kā arī par bibliotēkām vispārībai, to saprotot kā sabiedrību kopumā, R.Egle pauž jau 1918.gadā rakstā "Latvju Nacionālā bibliotēka" [8]. Apzīmējumu "publiskā" viņš attiecina uz nacionālajām bibliotēkām un runā par jaunlaiku nacionālo publisko bibliotēku. Šo bibliotēku viņš uzskata par pilnīgāko tipu, ko bibliotēka savā attīstībā ir sasniegusi. Nacionālās bibliotēkas saņem iepriekšējo laikmetu bibliotēku saglabātu un ar sava laika vērtībām papildinātu kultūras mantojumu. Tomēr šis mantojums vien nenosaka nacionālās publiskās bibliotēkas nozīmi. Tai jābūt visiem pieejamai ne tikai "šaurākām akadēmiskām aprindām". R.Egle raksta: "...mūsdienu publiskā bibliotēka ir sabiedriska un sabiedrības īpašums ar visplašākiem mērķiem un utilitāru principu uzdevumiem" [3, 396. lpp.]. Visi sabiedrības pārstāvji var šo bibliotēku lietot, tās plašie mērķi un lietišķie, utilitārie uzdevumi nodrošina iespēju visiem vajadzīgo atrast. Tā ir visiem lietojama un pieejama bibliotēka, bibliotēka vispārībai.

Publisko nacionālo bibliotēku pieejamības izpausmē jābūt vairākiem plašākiem uzdevumiem un funkcijām nekā pārējām bibliotēkām.

1. Nacionālās bibliotēkas uzdevums ir tiklab lasāmvielas klāsta izplatīšana visdažādāko iedzīvotāju grupu vidū, kā arī jārada iespēja izmantot publikācijas lasītājiem zinātniskai darbībai. R.Egle raksta: "Nacionālai bibliotēkai jākalpo tikpat literāriskiem un zinātniskiem mērķiem, kā vispārībai. Modernā publiskā bibliotēka pēc iespējas cenšas apvienot akadēmiskās un vispārpieietamās bibliotēkas tipus..." [3, 397. lpp.].

2. Nacionālās bibliotēkas pienākumos ietilpst – būt par centru, ap kuru grupējas visi tautas radošie spēki. R.Egle uzskata, ka tam jābūt tāpat kā senākajos laikos, kad dzejnieki, zinātnieki un mākslinieki slavenākās bibliotēkas uzskatīja par sapulcēšanās vietām. Vēl vairāk, viņi piedalījās to organizēšanā, pārzināšanā un vadīšanā.

Minētās Nacionālās bibliotēkas darbības līnijas R.Egle vērtēja ļoti augsti, jo mūžīgo pārmaiņu straumē tautas garīgās dzīves attīstības pārredzēšanai ir vajadzīga literatūra kā enerģijas tiešākā produkcija.

Nacionālās bibliotēkas krājumos jākoncentrē viss, ko gadsimtos sasniedzis tautas radošais gars, ko tas izteic pašlaik un kā svarīgo rakstu pieminekļi atspoguļo nākotni.

Nacionālās bibliotēkas organizēšanā R.Egle saskata nopietnas grūtības, kuras gan ir vairāk praktiskas, mazāk teorētiskas grūtības. Tomēr viņš brīdina, ka Nacionālās bibliotēkas programmai jābūt plašai, kaut arī iespējas ir ierobežotas. Sarežģījumus viņš paredz Nacionālās bibliotēkas fondu veidošanā un šajā sakarā sniedz dažus padomus. Asi izvirzās

jautājums, kur gūt bijušo laiku literāro materiālu. Pirmais pasaules karš ir daudz ko iznīcinājis no privātajām kolekcijām un uz ziedojumiem nav ko cerēt. Nacionālajai bibliotēkai atliek tikai viena izeja – iegūt pilnīgāko no pastāvošajām privātbibliotēkām, lai iztrūkstošo papildinātu no citām kolekcijām – tā iesaka R.Egle.

Par to, kādai literatūrai vajadzētu būt Nacionālās bibliotēkas fondos, R.Egle raksta: "Paštautas senliteratūra savācama pēc iespējas visa, tekošā literatūra bez izņēmuma, tāpat materiāls, kas par Latviju un latviem parādījies cittautu literatūrā" [3, 399. lpp.]. Šai literatūrai viņš neparedz nekādu atsijāšanu, jo uzskata, ka literārās studijas nav kritērijs vērtīgu un nevērtīgu grāmatu šķirošanai. Cittautu grāmatām un presei viņš iesaka neizbēgamu atlasī, jo te produkcija ir milzīga. Šeit R.Egle iesaka ļauties kompetentu speciālistu ieteikumiem.

R.Egle kā nozīmīgus uzskata uzdevumus, kuri sekmē Nacionālās bibliotēkas izmantošanu un tās kā tautas garīgā centra darbību. Pēc viņa domām, Latvijas Nacionālajai bibliotēkai jābūt latviešu literārās dzīves centram un tādēļ bibliotēkā jāatver plaša rokrakstu nodaļa un rakstniecības muzejs. Bibliotēkai par uzdevumu jāuzskata plašas latviešu bibliogrāfiskās reģistrācijas ieviešana. Jāiekārto visu Latvijas bibliotēku kopkatalogs (R.Egle to dažkārt dēvē par centrālkatalogu, par bibliotēkas pielietojamības nervu). Kā vienu no Latvijas kultūras dzīves elementārākiem robiem viņš uzskata bibliogrāfijas, valodas un citu zinātnisku rokasgrāmatu trūkumu, kā arī mazatfistītu literāro dzīvi, ko visu varētu novērst bibliotēka.

R.Egle uzskata, ka Nacionālā bibliotēka var kļūt par kultūras dzīves centru tikai tad, ja tās darbā plaši piedalīsies sabiedrība analogiski tam, kā tas ir bijis ar tautas garamantu vākšanu. R.Egle raksta: "Nacionālā bibliotēka nedrīkst būt partijas vai iniciatoru grupas patvaļīga improvizācija, viņai jāietilpst valsts organismā, kā pilntiesīgam autonomam institūtam, kalpojot vispārībai" [3, 398. lpp.].

R.Egle arvien ir rūpējies par bibliotēku pakalpojumu tuvināšanu sabiedrībai, tautai, vispārībai. Viņa uzmanības lokā ir arī zemākā posma bibliotēkas – tautas bibliotēkas vai brīv bibliotēkas kā R.Egle tās dažkārt apzīmē, ar kuru iekārtošanu Latvijā viņš nodarbojās kopš 1923.gada, strādājot Kultūras fondā. Šī darba vērtējumu, kā arī atziņas par tautas bibliotēku nozīmi viņš izsaka rakstā "Tautas bibliotēku tīkla izveidošana" [4]. Tautas bibliotēku tīkla izveidi plašuma ziņā R.Egle vērtē kā apmierinošu un uzskata, ka tālāk uzmanība jāveltī to uzturēšanai.

Nopietnas bažas viņš izsaka par lauku bibliotēku stāvokli, uzskata, ka tas nav iepriecinošs un vismaz pusē lauku bibliotēku viņš redz panīkumu grāmatu sastāva un apgrozības ziņā.

Lauku bibliotēkas arvien ir nelabvēlīgākos apstākļos salīdzinājumā ar pilsētu bibliotēkām. Fondu apjoms ir mazāks, nav pietiekami līdzekļu grāmatu iegādei un periodisko izdevumu pasūtīšanai – īpaši pagastu bibliotēkās. Daudzviet bibliotēkām nav piemērotu telpu. Tas ietekmēja bibliotekāro apkalpošanu laukos 20.-30.gados, lasītāju skaits pat samazinājās. (1929.gadā laukos bija 29% no lasītāju kopskaita, 1936.gadā – 16,4%. Lasītība lauku bibliotēkās bija zemāka. 1936.gadā lasītājs pilsētās saņēmis 20.9 grāmatas, laukos izsniegto grāmatu skaits uz vienu lasītāju bija tikai 13,8) [8, 23. lpp.].

Domājams, ka R.Egle arī tautas bibliotēku tīkla izveidei ierosmi guvis no rietumvalstu prakses. 1926.gadā viņš raksta: "Citām tautām ... jau tiesiski un tehniski labāk nostādīts tautas bibliotēku institūts". Lai nerastos šaubas, par kurām bibliotēkām ir runāts, viņš uzrāda attiecīgos terminus: *public libraries*, *small libraries* Amerikā, *Volksbibliotheken* Vācijā, *общественная библиотека*, *народная библиотека* Krievijā, termini arī franču un holandiešu valodā [2, 63. lpp.].

R.Egle uzskata, ka līdzās skolai nepieciešama sistemātiska ārpusskolas izglītība, kas nostiprina un tālāk virza skolas darbu un izpaužas kā nepārtraukta pašizglītība. Visu ārpusskolas izglītību R.Egle saista ar grāmatu kā pašizglītības balstu un ar bibliotēku kā organizētu grāmatu kopu.

Kā šķietami vienkāršu, bet tomēr sarežģītu darbu, R.Egle uzlūkoja fondu veidošanu, lai tie būtu plašai sabiedrībai derīgi krājumi. Ar to viņš saskārās Kultūras fonda bibliotēku iekārtošanā un jau sākumposmā īpaša lietpratēju komisija sastādīja grāmatu sarakstu ar 479 nosaukumiem. Šo sarakstu viņš uzlūkoja par projektējamo bibliotēku sastāva pamatu.

Arī lasāmvielas izplatīšanā R.Egle saskatīja grūtības, īpaši sabiedrības attieksmē pret grāmatu kā zināšanu avotu. Viņš raksta: "Bet grāmatas pareizu izplatīšanu redzam vēl tikai tur, kur sabiedrība zina, ka cilvēces lielums izaug no spējām savas materiālās un garīgās dzīves izveidībai pienācīgi izmantot visus līdzekļus" [4, 5. lpp.]. Tātad bibliotēku pakalpojumu izmantošana sabiedrībā ir lielā mērā atkarīga no pašas sabiedrības spējas tos novērtēt un saņemt. Šī R.Egles saskatītā likumība ir vērojama daudzās sabiedrības attīstības pakāpēs, arī mūsdienās plaši izvērstas informācijas plūsmas apstākļos.

Uzmanību saista R.Egles lasīšanas un izlasītā uztveres atšķirība starp lauciniekiem un pilsētniekiem. Kā zināms grāmatu izplatīšana laukos ir saistīta ar lielākām grūtībām nekā pilsētās, arī tās apgrozība laukos ir daudz gausāka nekā pilsētās. Tomēr R.Egles vērtējumā lasīšanas prieks un iznākums laucinieku kontingentā neapšaubāmi ir labāks, pat svētīgāks.

“Grāmatas saturs klusā ciemā dedzīgāko pašizglītības veicinātāju apziņā tiek uzņemts ar lielu pārdzīvojumu, kamēr ielu straujumā ierautam pilsonim, ja viņš tieši nav ieinteresēts nodarboties ar zinātniskām un literāriskām studijām, nav iespējams iedzīļināties pienācīgi darba būtībā” [4, 6. lpp.], raksta R.Egle.

Kaut gan lauku bibliotēkas nav daudz apmeklētas, toties manāmākas ir to pēdas, jo lauku cilvēku psiholoģijā nopietna zinātnieka vārds ienes lielāku savilņojumu, rada intensīvākas pārdomas – tā uzskata R.Egle. Tomēr R.Egle nesniedz konkrētus datus šo domu apstiprināšanai. Iespējams, ka šīs pārdomas radušās lauku bibliotēku neapmierinošā stāvokļa sakarā. Viņš mudina Kultūras fondu ar vislielāko nopietnību atbalstīt lauku bibliotēku tīkla tālāku izveidi un uzturēšanu.

Lasītāju pieprasījumu apmierināšana, intensīvi izmantojot visu bibliotēku fondus. Bibliotēku apvienības – sadarbības veicinātājas. Bibliotēkbirojs kā starpnieciska struktūra

Sabiedrībai tuvinātu bibliotēku pakalpojumu nepieciešamība jau dziļāk aplūkota Rūdolfā Egles darbā “Apvienotā bibliotēka”. Šeit liela nozīme piešķirta lasītāju pieprasījumu apmierināšanai un bibliotēku savāktā materiāla intensīvai izmantošanai. Lasītāju pieprasījumu apmierināšanai jāveltī vislielākā uzmanība, izmantojot visas iespējas. Apmierināto un neapmierināto pieprasījumu attiecības 70 : 30 R.Egle uzskatīja par ideālāko samēru, pēc kura ir jātiecas. Tomēr ļoti negatīvi viņš vērtēja neapmierinātos pieprasījumus pēc noteiktām grāmatām, sevišķi zinātniskajā darbā, kur vienu meklējamu grāmatu nevar aizstāt simts citas. Tos varētu izpildīt, ja izmantotu citu bibliotēku krājumus. Ar to R.Egle pasvītēja precīzu lasītāju pieprasījumu apmierināšanas nepieciešamību, kura sasniedzama bibliotēku sadarbībā. Apvienojot spēkus lasītāju pieprasījumu apmierināšanā, viņš saskatīja bibliotēku iespēju sekmēt līdzsvara izveidi starp grāmatu produkciju un tās izmantošanu un saskaņas radīšanu starp bibliotēkas uzdevumiem un lasītāju interesēm.

Pēc R.Egles domām – ir vajadzīga bibliotēku apvienība, kas nostādāma nevis uz grāmatasastāva centralizēšanas pamata, bet gan veidojama uz kopdarbības pamata. Katrai bibliotēkai ir tiesības saglabāt savas individuālās nokrāsas, dažādu tipu un lielumu bibliotēku veidošanās nav jāapspiež. Tomēr lasītāju pieprasījumu apmierināšanas labā jāpanāk vienota bibliotēku darbība un jāuztur ciešāki sakari, kā arī jānovērš savrupība. R.Egle raksta: “Attiecībā pret lasītāju apvienotā bibliotēka nostājas aktīvi, sekodama lozungam: visas par vienu, viena par visām.... Kopdarbībā galvenais mērķis realizējas, ievēdot pastāvīgu grāmatapmaiņu savstarpējas

palienēšanas kārtībā" [1, 513. lpp.].

Apvienība ir tehniska, savstarpējos sakarus nodibina un uztur starpnieki: bibliotēkbirojs, kopkatalogs un grāmatu apmaiņa. Neatkarīgi no bibliotēku pārvaldes veida, bet tikai skatoties pēc tā, kādas un cik plašos apmēros bibliotēkas tajā ir saistītas, var būt speciālas, teritoriāli norobežotas, vispārvalstiskas un internacionālas apvienības. Tomēr dažādu apvienību veidus R.Egle raksturo visai atturīgi. Tā teritoriālās apvienībās viņš saskata bibliotēkas ar puslīdz vienādiem mērķiem, bet dažādu saturu, un otrādi. To darbība ir atkarīga no vadības lietpratības. Viņaprāt, te pieder vecās vēsturiskās pilsētu bibliotēkas ar senāko gadu krājumiem un jaunākās literārās ražas centri, kas bieži pazaudē savu nozīmi, jo nespēj apmierināt lasītāju vispusīgās intereses.

Speciālo bibliotēku kopdarbībā R.Egle redz iespēju novērst savrupību un paralēlismu, kas ir nelabvēlīgi faktori lasītāju pieprasījumu apmierināšanā. Viņam nepieņemama ir šo bibliotēku izveides prakse. Vienādas speciālās bibliotēkas dibinās viena no otras neatkarīgi tādēļ, ka divas organizācijas vai resori grib pasvītrot savu patstāvību un centienu nošķirtību. Bieži vienas iestādes robežās darbojas vairākas bibliotēkas, fondu izmantošanā un papildināšanā, nemaz nerēķinādamās viena ar otru, un ar savām identiskajām bagātībām vai paralēliem trūkumiem atstāj lasītāju neapmierinātu.

R.Egle apvienību darbību ir iepazīnis Eiropas bibliotēku variantā, kur saskata divējādus virzienus:

- 1) apvienojoties bibliotēkām zināmas pilsētas vai apvidus robežās (Šveicē, Vācijā);
- 2) apvienojoties speciālbibliotēkām ar savu īpašu repertuāru (Austrija, Holande, Vācija) [19].

R.Egle norāda, ka centralizācija līdz pat administratīvai vienībai un nodalījumiem ir Amerikas sabiedriskajām bibliotēkām. Tomēr tās nevar noderēt par paraugu, jo apvienību kopdarbības veidam jārēķinās ar bibliotēku vēsturiskām īpašībām, vietējām savādībām un prasībām, izvairoties no katra shematisma [1, 513. lpp.]. Apvienību tālākajā attīstībā R.Egle neizslēdz administratīvās pārzināšanas nodibināšanu pa iecirkņiem vai apvienību kategorijām.

Bibliotēku kopdarbības iespējas lasītāju pieprasījumu apmierināšanā valsts mērogā un starptautiski R.Egle iezīmē nedaudz. Lielākās publiskās un akadēmiskās bibliotēkas praktizē savstarpēju izpalīdzēšanos starptautiskos apmēros – tā šo praksi ir saskatījis R.Egle. Viņš atsaucas uz vācu zinātnieka R.Fika ieteikumiem, ka grāmatu apgrozībā starp akadēmiskajām bibliotēkām un katrai no tām ar valsts galveno grāmatu

krātuvi vienkāršības un izdevumu samazināšanas labā starpniecību vajadzētu uzņemties apvienību centram bibliotēkbirojam, kas rūpētos par pasūtījuma izpildi. Šādu praksi varētu izmantot sakaros ar ārzemēm, kas samazinātu uz turieni nosūtāmo pieprasījumu skaitu.

Bibliotēku apvienības starpnieciskā struktūra ir bibliotēkbirojs, kas nodibina un uztur sakarus starp bibliotēkām, ir starpnieks starp grāmatu krātuvju potenciālu un lasītāju. Kopkatalogs un grāmatu apmaiņa ir rezultāts un arī faktors, kas veicina kopdarbību.

Bibliotēkbirojs (vācu *Auskunftsbureau*, angļu *Library bureau*, krievu *Справочное бюро*) ir nepieciešams bibliotēku sadarbībai. Bibliotēkbiroja darbības raksturu un ietekmes lauku noteic apvienības mērķi un uzdevumi. R.Egle bibliotēkbiroju norobežo no angļu un amerikāņu lielāko grāmatkrātuvju ziņu birojiem, kuri darbojas kā informācijas nodaļas vienas iestādes ietvaros. Arī runājot par bibliotēkbiroju, R.Egle pasvīturo, ka bibliotēkbiroja loma ir un paliek tīri tehniska un ir nepieciešams līdzeklis racionālākā grāmatmateriāla apgrozībā.

Bibliotēkbirojs savā darbībā iespējams gan patstāvīgs, gan atkarīgs no citiem līdzekļiem, kas visbiežāk ir kopkatalogs. Kā atkarīgu bibliotēkbiroju R.Egle uzskata Ferdinanda van der Hagena izstrādātajā projektā "Biblioteca Belgica" 1895.gadā. Bibliotēkbiroju šeit paredzēts ierīkot vislabākajā un plašākajā bibliotēkā. Tā tiešais darbs kopkataloga sastādīšana un arī starpnieka pienākumi starp lasītāju un grāmatu. Kā patstāvīgu savā lomā R.Egle saskata nezināma autora projektā "Vācu grāmatkrājumi kā kopums" ("Die deutschen Büchersammlungen als Ganzes") 1897.gadā. Šis autors uzskata, ka bibliotēkbiroja darbā sāpīgi sajūtamo kopkataloga trūkumu var novērst aptaujas lasāmvielas meklēšanā.

R.Egle bibliotēkbiroju iepazīst un savus uzskatus nostiprina Berlīnes Nacionālās bibliotēkas praksē. Bibliotēkbirojs šeit nodibināts 1904.gadā. Bibliotēkbirojam nācās uzņemt priekšdarbus kopkataloga sastādīšanā, bet tikai līdz kataloga sagatavošanai iespējstā veidā. Lielāko vācu bibliotēku apvienība un bibliotēkbiroja darbība apvienībā ietilpstošo bibliotēku apkalpošanā paplašinājās. Dibināšanas sākumā ietilpa vienpadsmit bibliotēkas, pēc gada bibliotēkbiroja darbību nācās izplatīt uz vairāk nekā 200 grāmatu krātuvēm. Vēlāk apvienības kopdarbā ar bibliotēkbiroju kā starpnieku iesaistījās publiskās, augstskolu, mācību iestāžu, zinātnieku asociāciju un biedrību bibliotēkas, kā arī privātās bibliotēkas. Taču kopkataloga sastādīšana prasīja ļoti daudz laika, tas netika pabeigts vairāk nekā desmit gados. Radās atziņa, ka to nekad nevar pabeigt, jo to periodiski nākas atjaunot, papildināt un pārgrozīt.

Bibliotēkbirojs nebija pagaidu instance kā sākumā tas tika uzskatīts.

R.Egle augsti vērtēja pieprasījumu izpildes kvalitāti un uzskatīja, ka vislabākie rezultāti jāpanāk ar vismazāko laika un enerģijas patēriņu. Pieprasījumu izpildes gaitā viņš nosacīti saskata divus posmus:

– bibliotēkbirojs, saņēmis pieprasījumu, skatoties pēc meklējamās grāmatas satura, griežas vispirms pie tām bibliotēkām, kurās domā to atrast vai kuras parocīgāk pieejamas;

– ja pirmā posma meklējumos grāmatas neatrod, griežas pie lielākiem, saturā bagātākiem centriem.

Ne teritoriāli, ne resoriski ierobežojumi pieprasījumu izpildes meklējumos netiek izvirzīti,

labi jāzina bibliotēku fondu sastāvs un to izvietojums, kā arī jāizmanto visas iespējas.

R.Egle uzrāda vairākus bibliotēkbiroja pienākumus, lai radītu iespējamības pieprasījumu apmierināšanai labā kvalitātē.

1. Jāsavāc sīkas ziņas par bibliotēkām, to apjomu, raksturu, krājumu papildināšanu, par katalogiem, bibliotēku lietošanu un iekārtojumu. Ziņas iegūstamas anketēšanā, no gada pārskatiem, vai arī iepazīstoties ar katru iestādi uz vietas. Savāktais materiāls periodiski atjaunojams un papildināms. R.Egle pasvīturo, ka šis darbs prasa daudz pūļu tur, kur bibliotēku dzīves vispārīgajā organizācijā vēl maz kas darīts. Tā vācu bibliotēkbirojs varēja balstīties uz diezgan pilnīgām un labi izstrādātām ziņām par visām bibliotēkām, turpretī 1918.gadā pie Krievijas Publiskās bibliotēkas nodibinātais bibliotēkbirojs bija spiests veikt šos priekšdarbus, lai nebūtu jāiet taustoties – norāda R.Egle.

2. Pirms pieprasījuma aptaujas izlaišanas bibliotēkbirojam jābūt skaidrībā par pieprasījuma pareizību. Biroja darbā tam jāveltī vislielākā uzmanība, jo šeit ir iespēja samazināt negatīvo atbilžu skaitu. Katras atsevišķas bibliotēkas tiešajos uzdevumos neietilpst noskaidrot sava lasītāja kļūdas pieprasījumos. Bibliotēkbirojam jāņem vērā ikviens iesniegums, to nevar tālāk virzīt, nepārlicinoties par tā pareizību. Tikai tad var gaidīt, lai katra iestāde pret pieprasījuma izpildi izturētos ar vislielāko rūpību.

3. Bibliotēkbirojam savā darbības gaitā nākas rūpēties par apvienības fondu sastāva uzlabošanu. Pieprasītāju ierosinātās aptaujas izpilda divkārtēju lomu. Ar aptaujām noskaidrojas bibliotēku saturs, to bagātības un trūkumi. Ja aptaujā ietvertās grāmatas nav atrastas lielākajos centros, bet atrodas vienā otrā mazākā bibliotēkā, kuru daļa likās pat mazsvarīga, bet tomēr ir vērtība, kurai tiek dota plašāka apgrozība. Tādējādi laiks un pūles, kas bibliotēkām jāziedo aptauju caurskatīšanai, nav uzskatāms

par darbu vienīgi centra labā, atzīmē R.Egle [1, 47. lpp.]. Šajā sakarā R.Egle bibliotēkbirojam paredz vairākus uzdevumus deziderātu noskaidrošanā, to meklēšanā, iegūšanā un izdalīšanā bibliotēkām. Deziderāti var būt 1) jaunāko laiku izdevumos, 2) periodikā un 3) retumos. Trūkstošo izdevumu papildināšanā bibliotēkbirojs var būt palīdzīgs ar norādījumiem vai arī kā starpnieks starp bibliotēkām un grāmatsortimentiem, bukinistiem un citām iestādēm. Bibliotēkbirojam arī vieglāk publicēties nekā katrai bibliotēkai atsevišķi.

Kopkatalogi kā grāmatu uzrādītāji bibliotēkās. Kopkatalogu ieviešana ir saistīta ar vispārīgo saimniecisko un kultūras dzīves stāvokli, īpaši ar bibliotēku attīstībspakāpi

Rūdolfis Egle daudz uzmanības veltīja kopkatalogiem, to vēsturei un sastādīšanas metodikai.

Kopkatalogu viņš paredzēja kā apvienojoša rakstura grāmatu uzrādītāju bibliotēku apvienībās un arī visā bibliotēku tīklā. "Kopkatalogs (vāc. *Gesamtkatalog*, *Zentralkatalog*; angl. *universal catalogue*; franc. *catalogue général*, *catalogue collective*, *repertorium commun*; ital. *catalogo generale*; kriev. *сводный каталог*, *центральный каталог*) ir apvienojoša rakstura grāmatu uzrādītājs attiecīgas grupas bibliotēkās. Kā universālkatalogs jeb centrālkatalogs tas var būt arī visa tīklā ietilpstošo bibliotēku satura rādītājs» [1, 271. lpp.], tā kopkatalogu definē un skaidro R.Egle.

R.Egļem nav šaubu par kopkatalogu vajadzību un ārkārtējo nozīmi dažādu lasītāju grupu pieprasījumu apmierināšanā, sevišķi zinātnieku apkalpošanā viņu pētnieciskajā darbā. Kopkatalogs ir faktors, kas dod iespēju orientēties vairāku bibliotēku saturā. Un šeit R.Egle saskata iespēju atklāt ne vien bagātāko bibliotēku fondu saturu, bet pēc viņa domām ir laiks ieskatīties arī mazākajās krātuvēs. Tās ir izaugušas un attīstījušās katra par sevi, tām ir dažādi vispārīgi vai speciāli mērķi un tās atrodas pilsētās un apvidos. To saturs ir jāatklāj lasītājiem un bibliotēkām ir jābūt ieinteresētām, lai to plauktos nebūtu apraktu vērtību.

Kopkataloga jautājumā R.Egļem ir bijušas plašas priekšstudijas, kurās izmantoti Eiropas valstu teorētiskie un praktiskie darbi, viņu ieceres, plāni un projekti. Šie darbi aplūkoti viņa kopkatalogu vēstures izklāstā, kur pieminēti vai citēti vismaz 30 autori un tikpat daudz projektu. Kā pirmais minēts šveicieša Konrāda Gesnera (Gesner) darbs «*Bibliotheca universalis*» 1545. gadā, kurā viņš norāda uz bibliotēku iespieddarbu plašāka kataloga nepieciešamību. Kā noteiktākus centrālkatalogu pieteikumus R.Egle vērtē franču zinātnieka Gabriela Nodjē (Nodier) darbu 1627. gadā

un angļu zinātnieka Gerardo Langbaina plāna uzmetumu, kuru autors nepabeidza, jo mira 1651.gadā. Protams, par bibliotēku kopdarbību vispārības interesēs vēl nevarēja runāt, jo katra grāmatkrātuve apmierināja šauru lasītāju loku un arī bibliotēku krājumi bija nelieli.

Kā pirmo plašāko centrālkatologa plāna īstenojumu R.Egle vērtē 18.gs. beigās veikto darbu Francijā. Tas bija saistīts ar lieliem grāmatkrājumiem, kuri revolūcijas laikā nonāca valsts rokās. Līdztekus šo krājumu sadalei pa bibliotēkām tika sastādīti grāmatu saraksti. Šī reģistrācija bija paredzēta kā visu Francijas bibliotēku generālkatologa pamats.

Lielākā daļa R.Egles aplūkoto kopkatalogu plānu attiecināmi uz 19.gs. Pirmajā pusē R.Egle vēl nesaskata sīkāk izstrādātus projektus. Tie ir zinātnieku ierosinājumi un priekšlikumi, kuros redzama tieksme dot praktiskai pusei teorētisku pamatojumu.

Analizējot daudzu autoru projektus un plānus, R.Egle saskata autoru vēlmi veidot rādītājus vispasaules mērogā. Vairāki autori kopkataloga pamatā lika kādu bibliogrāfisku darbu, kas pārveidots un papildināts kļūst par kopkatalogu, un otrādi. Francijā Luijs Feliks Danžū (Louis Felix Danjou) 1845.gadā iesāka vispirms veidot universālbibliogrāfiju kā pārskatu par iznākušiem drukas darbiem, tad izveidot visu Francijas vai pat visas Eiropas centrālkatologu, atzīmējot pie katra nosaukuma, kur katrs darbs atrodas.

Čarls Dilke (Charles Dilke) Anglijā 1845.gadā secina, ka vajadzīgs tāds katalogs, kurš ne tikai rādītu, kas mums ir, bet sevišķi to, kā mums trūkst un kur to iztrūkstošo literatūru atrast. Jāveido visas angļu literatūras universālkataloga galvenā daļa un līdz ar Britu muzeja katalogu tā veidotu Anglijas universālbibliogrāfiju. Tā pa daļām vienas valsts robežās izveidotos rādītājs vispasaules mērogā [1, 274.lpp.].

R.Egle uzskata, ka materiāla bibliogrāfiskajā apstrādē universālrādītājiem un to sagatavošanā uzrādīšanai kopkatalogā ir atšķirības, kuru pamatā divi dažādi principi darba nostādīšanā un nolūkos – bibliogrāfiskais un bibliotekārais (R.Egle lieto terminu “bibliotekiskais” ar nozīmi “bibliotekārais”). R.Egle pasvīturo, ka vispārējās bibliogrāfijas galvenais mērķis – dot pēc iespējas izsmeļošu pārskatu par drukāta vārda bagātībām neatkarīgi no grāmatas atrašanās vietas vai esamības, kamēr bibliotēku kopkataloga uzdevums vienmēr būs – uzrādīt, kur grāmata atrodas. «Bibliogrāfam no svara ir aizrādīt uz izdevumu kā vēsturisku faktu, bet bibliotekāru interesē drukas darbs natūrā» [1, 505. lpp.], raksta R.Egle. Kā orientētājam grāmatu sastāvā bibliotēkas katalogam jābūt aktuālam, pietiekoši elastīgam maiņu un papildinājumu uzņemšanā, ko grūti saskaņot ar bibliogrāfijas retrospektīvo statistisko dabu. Šo atšķirību dēļ R.Egle kopkatalogu un bibliogrāfisku izdevumu gandrīz vienlaicīgu

izstrādi uzskata par utopisku. Kopkatalogu izveides piedāvājumi ir dažādi, to īstenojumu pakāpes dažādas. R.Egle secina, ka kopkatalogu simtgadējā vēsturē nerealizētu plānu nesalīdzināmi vairāk nekā dzīvē ieviests un daudzi lietīšķi priekšlikumi nav aizvirzījušies tālāk par akadēmiskām apspriedēm. Tie apstākuši pusceļā vispārējā saimnieciskās un kultūras dzīves, bet sevišķi tehnikas un bibliotēku attīstības dēļ. R.Egle gan saskata pārmaiņas bibliotēku darbā, proti, kopš 18.gs. beigām bibliotēka izvirzās aktīvas vispārīzglītojošas iestādes lomā un rodas vajadzība pēc grāmatkrātuvju reģistrācijas prasībām piemērotiem veidojumiem. Ilgus gadus interesentu uzmanību saistīja bibliogrāfiskās rokasgrāmatas ideāls un cik iespējama enciklopēdiska aparāta izveide. R.Egle kopkatalogu projektētāju piedāvājumus uzskat kā labus konkrētus materiālus, tomēr neredz tādu projekta formāciju, kas būtu pieņemama kā vispārēja – laika un vietas prasības apmierinoša.

Lielākus sasniegumus kopkatalogu izveidē R.Egle saskata kartīšu katalogu un tipogrāfiju iespēju izmantošanā. Aplūkojot Ferdinanda Bonāža (Bonnages) ideju par kopkatalogu izveidi Francijā 1874.gadā franču publisko bibliotēku apvienotai reģistrācijai, R.Egle raksta: "Viņa priekšlikums ievērojams ar to, ka šeit vispirms iekārtā paredzēts izlietot elastīgo kartīņu sistēmu" [1, 399. lpp.]. To viņš vērtē kā F.Bonāža atradumu – lietot bibliotēkās kartīšu katalogu un tādējādi novērst galvenās grūtības to satura apvienošanā.

Tomēr kataloga kartīšu lietošana vien neatrisina kopkataloga izveidi. R.Egle nopietnu kļūdu saskata nepareizi paredzētajā darba organizācijā. Viņš uzskata, ka tik lielā uzņēmumā, kāds ir nepeiciešams kopkataloga ierīkošanai, darba organizācija uz nepraktiska pamata nekad nevar attaisnot sasniegumos ieliktās pūles. Viņš iebilst pret prasību bibliotēkām reģistrēt visus savus krājumus, sīki un pilnīgi kopēt grāmatu nosaukumus un iesūtīt Centrālei. Šeit daudz kas atkārtojas un rada veltas darba pūles. Šādu organizācijas kļūdu R.Egle redz Enriko Harduči (Enrico Harducci) darbībā Itālijā kopš 1867.gada, arī Vācijā Heinriha Treičkes (Treitschke) projektā 1884.gadā. R.Egle raksta: "Mehāniski ņemtas un apvienotas katalogu kopijas prasa milzums pūļu un līdzekļu; panākumi neattaisno kopkataloga praktisko uzdevumu; un pat neiespējams ir tāds darbs, ņemot vērā bibliotēkas pastāvīgu papildināšanos, grāmatasastāva maiņu" [1, 402. lpp.].

Lielāku R.Egles atzinību gūst vācu katalogizācijas speciālistu K.Dziatsko (K.Dziatzko) projekts 1884.gadā un tajā pašā gadā K.Kohendorfera (K.Kochendorffer) projekts. Viņu darba organizāciju R.Egle atbalsta, jo viņi paredzējuši kā pamatu kādas bibliotēkas grāmatkrātuves

saturu un ap to kā izejas punktu saistīt citu bibliotēku krājumus. Tomēr šī pamata bāze prasa ievērojamus priekšdarbus, lai uz tās varētu ko dibināt – tā iebilst R.Egle. Katalogu iekārtošanā visām bibliotēkām nebija vienotas sistēmas. Vadošajam pamatam – Berlīnes publiskajai bibliotēkai, kā to paredzēja K.Dziatsko projekts, trūka visa materiāla alfabētiskā kataloga, līdz ar to nebija iespējama atpakaļ saņemto kataloga novilkumu salīdzināšana, grupēšana un papildināšana.

Kopkatalogu sastādīšanas straujāku attīstību R.Egle saskata 20.gs.sākumā, kam pamatā vairāki apstākļi un priekšnoteikumi.

1. 1895.gadā tiek nodibināts Briseles Bibliogrāfijas institūts, kurš pēc statūtiem ir zinātniska asociācija ar starptautiskas bibliogrāfijas izveidošanu kā galveno mērķi. Institūts izstrādā zinātniskas metodes drukas darbu reģistrācijai un inventarizācijai, katalogizē visus drukas darbus apvienotā "Bibliographia universalis". Institūta darbībai starptautiskos apmēros izveidots kopdarbības tīkls. Bibliogrāfija nostājas patstāvīgi. Universālrādītāji, kuros tika plānota materiāla bibliogrāfiskā apstrāde un atzīmes par tā atrašanos bibliotēkās jau iepriekš likās un arī palika par utopiju – secina R.Egle.

2. Kopkatalogu projektu īstenošanai vajadzīgs reāls pamats – līdzekļi, valsts vadošo iestāžu atbalsts un noteikts cilvēku skaits, kas ar to nodarbojas. 1896.gadā Vācija izvirzīja plašu kopkatalogu plānu, šoreiz "no sapņu valstības īstenībā nostādītu" kā paši to raksturoja. Prūsijas lantāgs projektu apstiprināja un asignēja šim nolūkam 300.000 marku. Berlīnes kopkatalogs bija alfabētisks kartīšu manuskripts un uzrādīja Vācijas ievērojamāko bibliotēku grāmatsastāvu. Kataloga galvenais redaktors bija Dr. R.Fiks (R.Fick), kuru R.Egle vairākkārt minējis savā darbā "Apvienotā bibliotēka". 1913.gadā manuskripts bija sastādīts līdz burtam "M".

3. Vispārēju un obligātu katalogizācijas instrukciju publicēšana veicināja vienveidību katalogu sagatavošanā un atviegloja to lietošanu. 1899.gadā nāca klajā "Prūsijas bibliotēku alfabētiskā kataloga instrukcijas" (Instruktion für die Alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken) un 1908.gadā Angloamerikāniskie aprakstīšanas noteikumi (Anglo-American Cataloguing rules).

"Bibliotēkbiroja darbība, kopkataloga ierīkošana, kartīdruka lielā mērā atkarīga no tam, ciktāl panākama vienveidība bibliotēku katalogos" [1., 510. lpp.], raksta R.Egle. Šīs instrukcijas R.Egle sauca par "bibliotēkas gramatiku", kura palīdz katalogā atrast vajadzīgo.

Rezumējot jāsecina:

– bibliotēku tīkla izveide un vispārpieejamība, bibliotēku sadarbība lasītāju pieprasījumu apmierināšanā, intensīvi izmantojot visu bibliotēku krājumus, ir uzmanības centrā daudzās valstīs jau pirms gadsimta;

– šie bibliotekārās apkalpošanas pamatvirzieni aplūkoti R. Egles darbos gan saturiskā, gan organizatoriskā aspektā;

– pamatotas galvenokārt Eiropas attīstīto valstu bibliotēku teorijā un praksē, R. Egles atziņas tika nodotas bibliotēku sabiedrībai jau Latvijas neatkarības pirmajā posmā kā noteikti darbības virzieni tās saskatāmas Latvijas bibliotēku praktiskajā attīstības ceļā. R. Egles atziņas var joprojām sniegt ierosmes bibliotekām darbā. Tās jāuzlūko par Latvijas bibliotekārās domas nopietnu sasniegumu.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

RŪDOLFA EGLES DARBI

1. **Apvienotā** bibliotēka // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – Nr.1 (1922), 40.–50.lpp. ; Nr.3 (1922), 270.–276.lpp. ; Nr.4 (1922), 398.–406.lpp. ; Nr.5 (1922), 504.–541.lpp.

2. **Kultūras** fonda bibliotēkas // Latvijas Bibliotēku padomes gadagrāmata. – 1.[sēj.] (1926), 63.–81.lpp.

3. **Latvju** Nacionālā bibliotēka // Jaunā Latvija. – Nr.6 (1918), 395.–399.lpp.

4. **Tautas** bibliotēku tīkla izveidošana // Latvijas Bibliotēku padomes gadagrāmata. – 2.[sēj.] (1932), 5.–7.lpp.

CITIAVOTI

1. **Bērsone Ilgonis**. Rūdolfs Egle / Ilgonis Bērsone // Latviešu padomju rakstnieki / Ilgonis Bērsone. – Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1963. – 142.–144.lpp.

2. **Rūdolfa** Egles publikācijas : bibliogrāfija / sast. S.Sirsona // Raksti par literatūru : izlase / Rūdolfs Egle. – Rīga : Liesma, 1989. – 333.–377.lpp. – Raksti par bibliotēku jautājumiem: 347.–349.lpp.

3. **Egle K.** Ierosinājumi par bibliotekāru aroda izglītību / K.Egle // Brīvā Zeme. – (1939, 31.martā).

4. **Latvijas** kultūras statistika, 1918.–1937.g. / Valsts statistikas pārvalde ; sast. V.Salnītis. – Rīga : [b.i.], 1938. – 194 lpp.

Zina Eglīte

RUDOLFS EGLE'S CONSIDERATIONS ABOUT THE LIBRARY WORK

Summary

The paper describes R.Egle's considerations about the library work, but the description is not an analytic approach of historian. The main source of the paper is R.Egle's publications and the more extensive article among them is "Apvienotā bibliotēka" (United Library) (1922).

R.Egle lived from 1889 till 1947. He was a literature historian and theorist, reviewer and translator, book scientist. His first acquaintance with library and bibliographic work was in the Slavic department of the Library of Russian Scientific Academy, where he worked at first as a librarian and later as a head of the department from 1918 till 1922. In 1922 R. Egle returned to Latvia and started active job for promotion of cultural life including library development. He worked in the Culture Foundation (Kultūras fondā) as a head of library organization (establishment), he was one of the founder of the Librarian Association (Bibliotekāru biedrība) (1923), he contributed in the arrangement and process of the first (1923) and second (1926) Congress of Latvian Librarians, participated in the headship of Library Board (Bibliotēku padome). From 1922 till 1923 together with his brother Kārlis Egle they published monthly in critique, book science and bibliography "Latvju Grāmata" ("Latvian Book"). With active part of R.Egle "Latvijas Bibliotēku padomes gadagrāmata" (Library Board yearbook) was set up in 2 releases – one in 1926 and the second in 1932. There were published research papers, detailed descriptions of library history and library work in "Latvijas Bibliotēku padomes gadagrāmata".

In the focus of R. Egle attention is general accessibility of libraries, especially national libraries, public libraries and unions of libraries. He was very eager to approximate library service to society: satisfaction of readers requests by library cooperation; coordinated collection building, compilation of union catalogue and book exchange.

R.Egle highly estimated book and library in the development of society. He considered a book as a witness of humanity mind and he thought that the book is the most noble necessity for a man.

R.Egle was influenced from the library work of Western Europe. To write his papers he studied both the old time and new time library work.

Viesturs Zanders

RĪGAS LATVIEŠU BIEDRĪBA KĀ LATVIJAS BIBLIOTEKĀRĀS DZĪVES FAKTORS 19. GS. NOGALĒ UN 20. GS. 1. PUSĒ

Vairākās pēdējo gadu publikācijās ir analizēti ne vien atsevišķi Rīgas Latviešu biedrības (turpmāk RLB, 1868-1940) izdevējdarbības aspekti, bet arī aprakstīts biedrības bibliotēkas liktenis pirmajā padomju okupācijas gadā.¹ Tomēr RLB lasāmbibliotēkas un Zinību komisijas (turpmāk ZK) bibliotēkas attīstība, kā arī pašas biedrības iespaids sava laika bibliotekārās dzīves aktivizēšanā līdz šim ir izvērtēts nepietiekami.

Apkopojot publicētos avotus un arhīvu materiālus, šajā rakstā ir aplūkota RLB bibliotēkas izaugsme no neliela lasāmgalda 19. gadsimta 60. gadu beigās līdz respektējamam nacionālās literatūras krājumam biedrībai liktenīgajā 1940. gadā. Saistībā ar diskusiju par nacionālas nozīmes bibliotēkas izveidi, ir raksturotas pārmaiņas šī krājuma izmantošanā un sabiedriskajā novērtēšanā. Rakstā iztirzātas arī Zinību komisijas dažādās aktivitātes bibliotekārās domas veicināšanā.

Diezgan skopu informāciju par biedrības iespieddarbu krājumiem sniedz RLB regulāri izdotie darbības pārskati un atsevišķi lasāmbibliotēkas dokumenti no 19. gs. 70.-80. gadiem.² Virkne papildu ziņu ir atrodamas atskaitēs par bibliotēkas darbu 20. gs. 20.-30. gados.³ Taču krietna daļa faktu, kas ir būtiski šī temata izpratnei, ir izkliedēti dažādos arhīvu materiālos.

Jau biedrības dibināšanas (1868) gadā tās tīrētajās telpās Kaļķu (tagad Tērbatas) ielā tiek ierīkots lasāmais galds. Dažus gadus vēlāk

jaunuzceltajā biedrības namā interesenti var iepazīt virkni laikrakstu un žurnālu latviešu (3 nosaukumi), vācu (15) un krievu (3) valodā. Vēlāk latviešu un krievu periodisko izdevumu skaits pieaug, taču to nosaka vairāk pašas preses un nevis sabiedrisko procesu attīstība. Savdabīga demokrātijas izpratne ir biedrības runasvīriem, kas pēc RLB priekšnieka Frīdriha Grosvalda (1850-1924) priekšlikuma 1895. gada augustā lielā vienprātībā nolemj turpmāk lasāmgaldam neabonēt "Dienas Lapu". Pieņemtais lēmums tiek pamatots ar šīs avīzes "rupjiem, nepieklājīgiem uzbrukumiem biedrības darbībai un vispārīgām latviešu lietām".⁴ Tā kā biedrības izdevniecība – Derīgu grāmatu nodaļa (turpmāk DGN, 1886-1940), protams, nevar ignorēt runasvīru spriedumu – nesniegt "Dienas Lapai" informāciju par savu darbību, tā nolemj uz priekšu to liegt arī citiem preses izdevumiem.⁵ Tādējādi "Dienas Lapas" boikots (tas ir spēkā līdz 1904. gadam) apgrūtina pašas izdevniecības izpēti, jo tās sēžu protokolu grāmatas ir saglabājušās tikai sākot ar 1897. gadu, bet to trūkumu līdz tam visai veiksmīgi kompensē preses atreferējumi.

1869. gadā izveidotā biedrības lasāmbibliotēka pārsvarā tiek papildināta ar dāvinājumiem. Sākotnēji niecīgais lasītāju skaits tiek skaidrots gan ar pieticīgo grāmatu krājumu, kas liek vairākizglītotiem RLB biedriem dot priekšroku vācu bibliotēkām, gan ar biežo bibliotekāru maiņu.⁶ Interesanti, ka vēl 80. gados lasāmbibliotēkas pārzināšana ir biedrības kora diriģenta pienākums. Šāda prakse vairs neapmierina 1891. gadā Pēterburgas konservatoriju beigušo Jēkabu Ozolu (1863-1902), kas gan kļūst par biedrības namā strādājošā Rīgas Latviešu teātra kapelmeistaru, taču strikti atsakās no bibliotekāra pienākumiem.⁷ Par lasāmbibliotēkas pārzini tiek apstiprināts skolotājs Jānis Kriškāns (1863-1916). Viņš sastāda šī krājuma katalogu, ko 1897. gadā izdod biedrības ZK. Tolaik RLB lasāmbibliotēkā ir apmēram 1280 grāmatas. Bibliotēkas lasītāju skaits pieaug pēc tam, kad 1895. gadā pēc ZK priekšnieka Viļa Plutes (vēlāk Olava, 1867-1917) ierosinājuma tiek atcelta abonementa maksa (50 kap. par gadu, 30 kap. – pusgadu), bet 1897. gadā – arī drošības naudas iemaksa.⁸ 1901. gadā pirmo reizi tiek iecelts pastāvīgs lasāmbibliotēkas pārzinis ar 100 rubļu lielu atalgojumu gadā.⁹ Taču kā vēsta pārzīņa Kārļa Vilciņa (1864-1927) pārskats par bibliotēkas darbību 1903. gadā, tā vēl arvien ir atvērta tikai pāris stundas divreiz nedēļā.¹⁰ Lai arī RLB biedru skaits sasniedz gandrīz astoņus simtus, lasāmbibliotēkai ir tikai 81 lasītājs. To vidū ir arī pusaudži un sievietes, kaut biedrības "kārtības rullis" paredz grāmatu izsniegšanu vienīgi RLB biedriem. Bibliotēkas fondā 1904. gada sākumā ir pavisam 1850 dažādu nosaukumu grāmatas, no tām 1232 grāmatas (66%) ir daiļliteratūra. Beletristikas ievērojamo īpatsvaru daļēji

izskaidro fakts, ka jau 1887. gadā lasāmbibliotēkas zinātniskās grāmatas tiek nodotas ZK bibliotēkai, kuras veidošana tiek uzsākta 1878. gadā. Kaut arī 1911. gadā šie abi krājumi tiek apvienoti, līdz tam savs attīstības ceļš ir lasāmbibliotēkai, savs – ZK bibliotēkai. Rakstot RLB vēstures pārskatu Ludis Bērziņš (1870-1965) to ignorē un tādēļ krietni vien pārvērtē lasāmbibliotēkas vērtību, apgalvodams, ka “ilgus gadus Zin.komisijas lasāmā bibliotēka varēja skaitīties par bagātāko latviešu grāmatu krātuvi”.¹¹

Zināmu ieskatu ZK bibliotēkas pirmsākumos sniedz šī krājuma grāmatu saraksts, kas ir publicēts komisijas rakstu krājuma 2. laidienā 1884. gadā.¹² Vairumā tās ir 19. gs. grāmatas, pārsvarā vācu valodā, taču ir arī daži desmiti 18. gs. iespaiddarbu un pat vairāki 17. gs. izdevumi. Starp seniespiedumiem latviešu valodā ir mināms G.Manceļa sprediķu krājuma pirmizdevums (1654), kā arī J.Langes (1777) un G.F.Stendera (1789) sastādītās vārdnīcas. ZK bibliotēkas krājumā ir arī jaunlatviešu (K.Biezbārža, K.Valdemāra, A.Kronvalda) vācu valodā publicētās polemiskās apceres.

Prāvākos dāvinājumus (vairākus simtus grāmatu) bibliotēka saņem 1906. gadā no Vācijā dzīvojošā kādreizējā ZK vadītāja Aleksandra Vēbera (1848-1910) un 1912. gadā no Friča Brīvzemnieka (1846-1907) atraitnes.¹³ 1932. gadā to papildina 1870 grāmatas no RLB godabiedra Matīsa Kaudzītes (1848-1926) bibliotēkas.¹⁴ ZK bibliotēkā nonāk arī citu tautu zinātnieku un to apvienību piesūtītie iespaiddarbi. Starp dāvinātājiem ir gan igauņu folklorists un sabiedriskais darbinieks mācītājs Jakobs Hurts (1839-1907) un lietuviešu filologs un etnogrāfs Eduards Volteris (1856-1941), gan baltvācu organizētā Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība un Garlība Merķeļa (1769-1850) mazmeita M.Kablukova. Zīmīgi, ka 1903. gadā valodnieks Kārlis Mīlenbahs (1853-1916) ierosina nosūtīt ZK un DGN izdevumus Krievijas Zinātņu akadēmijai, bet ignorēt Rīgas pilsētas bibliotēku, kas “ar lielāko vienaldzību izturas pret latviešu grāmatām”.¹⁵ 1904. gadā biedrība iegādājas Krišjāņa Dinsberga (1830-1904) bibliotēku, kurā ir aptuveni 1280 grāmatas. Daļa no šīm grāmatām nonāk ZK krājumā, daļa - biedrības lasāmbibliotēkā.¹⁶

Bibliotēkas fonda pilnīgums nodarbina ZK biedrus jau no sākta gala. 1893. gada rudenī tiek nolemts, ka bibliotēkā ir “ievietojamas visas latviešu valodā, kā arī citās valodās par latviešiem rakstītās grāmatas”.¹⁷ Advokāts un žurnālists Fricis Kārkluvāks (1867-1903) norāda, ka šī mērķa sasniegšanu nevar mūždien aizbildināt ar pienācīgu telpu trūkumu. Viņaprāt ZK bibliotēkā vajadzētu nonākt ne tikai grāmatām par Baltijas tautu vēsturi, etnogrāfiju, valodu un rakstniecību, bet arī humanitāro zinātņu periodiskajiem izdevumiem, kas sniegtu ieskatu arī citu reģionu pagātnē

un kultūrā.¹⁸ 1905. gadā presē izskan aicinājums izdevējiem piesūtīt ZK bibliotēkai vismaz vienu eksemplāru no jauniznākušajām grāmatām.¹⁹

Dažus gadus vēlāk, mudinot uz diskusiju par bibliotēku, kur "būtu koncentrēta visa latviešu literatūra", literatūrkritiķis Līgotņu Jēkabs (1874-1942) gan atzīst ZK krājuma nozīmi, taču uzsver arī tā nepilnības un ierobežoto pieejamību (tikai komisijas biedriem), kā arī latviešu sabiedrības daļas neuzticību biedrībai kopumā.²⁰ Kā zināms izņēmums šīs bibliotēkas pieejamībā ir jāmin 1890. gadā pieņemtais ZK lēmums, ka medicīnu studējošie var izmantot sev nepieciešamo literatūru veselu semestri arī ārpus bibliotēkas, sagādājot vienīgi ZK biedra galvojumu.²¹

Pēc ZK bibliotekāra Jāņa Misiņa (1862-1945) ierosinājuma, 1911. gadā tiek apvienoti lasāmbibliotēkas un ZK bibliotēkas fondi. Acīmredzot, šis pavērsiens biedrības bibliotēkas attīstībā liek ZK no jauna par vienu no saviem svarīgākajiem uzdevumiem minēt pilnīgas latviešu bibliotēkas izveidi.²² Pats J. Misiņš 1912. gadā publicētajā rakstā "Kā nodibināsim pilnīgu latviešu bibliotēku" izsaka pārliecību, ka par šādas bibliotēkas pamatu varētu kļūt ZK bibliotēka un aicina autorus, izdevējus, grāmatu iespaidējus un tirgotājus uz sadarbību šī uzdevuma īstenošanai.²³ Arī ZK priekšnieks V. Olavs, tajā pašā gadā atklājot Vasaras sapulces, uzsver, ka "pilnīgas bibliotēkas nodibināšana ir karsta Zin. Kom. vēlēšanās". Taču, kaut arī komisija "nežēlos naudas līdzekļus, lai paplašinātu savu bibliotēku..., bet ar iepirkumiem vien tas nav panākams".²⁴ Interesanti, ka, pēc V. Olava domām, trūkumus ZK bibliotēkā varētu kompensēt J. Misiņa grāmatu krājums. Lai gan J. Misiņa un ZK iniciatīvas negūst vienprātīgu atbalstu presē, tomēr turpmākajos gados biedrības bibliotēka saņem vērā ņemamus papildinājumus. 1914. gadā krietnu skaitu grāmatu bibliotēkai dāvina Heinriha Alunāna (1835-1904) grāmatu veikals Jelgavā (253 eks.) un komanditsabiedrības "Valters un Rapa" grāmatnīca Rīgā (73 eks.). Savukārt Pēterpilī dzīvojošais Ansis Gulbis (1873-1936) nosūta bibliotēkai pa vienam eksemplāram no saviem izdevumiem, t. i., 151 grāmatu.²⁵ Pirmā pasaules kara priekšvakarā bibliotēkā pavisam ir vairāk nekā 11 tūkst. grāmatu. Jāatzīmē arī, ka nelieli nozaru literatūras krājumiņi gadsimta sākumā ir gan biedrības Rūpniecības un Lauksaimniecības nodaļai, gan ZK Valodniecības nodaļai.²⁶

Kā J. Misiņa priekšteči ZK bibliotēkas pārziņa amatā ir mināmi skolotājs Voldemārs Zālītis (1865-1934, vairāk pazīstams kā "Staburaga bērnu" autors Valdis) un etnogrāfs Matīss Siliņš (1861-1942). Zīmīgs ir fakts, ka 1894. gadā V. Zālītis var atļauties savu bibliotekāra algu (44 rubļus) atdāvināt biedrības izdevniecībai tās darba sekmēšanai.²⁷ Tomēr viņa kā bibliotekāra rīcībšpēja ir visai ierobežota un biedrības vadības attieksme pret bibliotēku

kopumā, diemžēl, ir jāvērtē kā noturīgi indiferenta. 1898. gadā tiek konstatēts, ka telpu trūkuma dēļ ZK bibliotēkas jaunieguvumi netiek katalogizēti un ievietoti fondā.²⁸ Savukārt 1903. gadā biedrības runasvīri gan apspriež revīzijas komisijas priekšlikumu bibliotēkas vajadzībām izmantot priekšniecības telpas, tomēr lēmuma pieņemšanu atliekot līdz laikam, kad būs izlemts par biedrības kases novietošanu.²⁹

Pēc ugunsgrēka biedrības namā 1908. gada jūnijā J.Misiņš tiek uzaicināts sakārtot ZK bibliotēku jau tā paša gada rudenī.³⁰ Savās joprojām tikai daļēji publicētajās atmiņās J.Misiņš apgalvo, ka to ir darījis piespiedu kārtā. Turpat viņš raksta: "Ko biedrības runas vīri sprieda un darīja, tas mani nekad nav interesējis, bet, ja kur jārūpējās par grāmatu, tad to daru ar mīļu prātu".³¹ Šeit vienīgi piezīmēsim, ka no 1908. līdz 1914. gadam J.Misiņš veic arī ZK mantziņa pienākumus. Par vēsturisko norišu analogijām liek aizdomāties vēl kāda cita J.Misiņa atmiņu epizode. 1919. gadā, lielinieku režīma apstākļos, Misiņš saņem rīkojumu nodot bibliotēku biedrības namā izvietotā kareivju kluba rīcībā. Šo prasību viņam izdodas ignorēt, tikai pieaicinot rūpniecības komisāra Dāvida Beikas sievu Annu (1893-1961, 20.-30. gados strādā bibliotēkā Maskavā), kas pavēsta kareivjiem, ka "šo bibliotēku jau pārņēmis Izglītības komisariāts, jums te vairs nav ko darīt!"³² 20. gadu sākumā J.Misiņš vairākkārt aicina RLB priekšniecību pārvietot bibliotēku uz piemērotākām telpām. Saņēmis kodīgu piezīmi no kāda ārzemnieka, viņš citiem vairs bibliotēku nerāda, aizbilstoties ar vēl nepārvarētām kara sekām.³³ Iespējams arī, ka tieši runasvīru neizlēmība, J.Misiņam 1922. gadā piedāvājot biedrībai savu krājumu³⁴, nosaka tā turpmāko likteni.

1925. gadā biedrības bibliotēka saņem pabalstu no Kultūras fonda 1000 latu apjomā, bet 1926. gada nogalē – fonda sarūpēto bibliotēkas komplektu (608 grāmatas, arī aptuveni 1000 latu kopvērtībā).³⁵ Tajā pašā gadā bibliotēka tiek pārcelta uz lasītājiem ērtākām telpām. Šajā laikā bibliotēka jau ir atvērta 3 stundas ik dienu (izņemot svētdienas un svētku dienas) un ir pieejama RLB biedriem, zinātniekiem un sabiedriskajiem darbiniekiem.³⁶ Tomēr lasītāju skaits 20.-30. gados svārstās no 60 līdz 80. Bibliotēkas fondu papildina pārsvarā dāvinājumi, taču ir arī atsevišķi prāvāki pirkumi, piemēram, 1929. gadā tiek iegādātas 445 grāmatas no rakstnieka Kārļa Lapiņa (1895-1942).³⁷ 1940. gada 1. janvārī RLB bibliotēkas krājumā ir 18 662 sējumi.³⁸

Pateicoties Rīgas pilsētas bibliotēkas direktora Jāņa Strauberga (1886-1952) operatīvai rīcībai, pirmajā padomju okupācijas gadā biedrības bibliotēka uz laiku tiek pasargāta no iznīcības. Taču 1941. gada jūnijā karadarbība nesaudzē nedz pilsētas, nedz nu jau likvidētās RLB bibliotēku.

Tādēļ spekulācijas par it kā izglābto bibliotēkas daļu, mūsaprāt, ir neauglīgas un pētniekiem būtu jākoncentrējas uz saglabājušos arhīva materiālu izpēti.

Izsekojot RLB bibliotēkas attīstībai, ir jāsecina, ka visai apjomīgajam iespieddarbu krājumam laika gaitā tomēr nav izdevies "pāraugt" biedrības bibliotēkas mērogus un kļūt par nacionālas nozīmes krātuvi. Iespējams, ka bibliotēkas ierobežoto publiskumu ir iespaidojuši ne tikai tās izmantošanas nosacījumi, bet arī bibliotēkas pārziņa izpratne par šī krājuma misiju. Zīmīgi, ka RLB bibliotēkai daļēji radniecīgs, taču apjomā ievērojami mazāks fonds ir Latviešu literārārajai biedrībai un arī to 20.-30. gados pārziņa J. Misiņš.

Uz bibliotekārās dzīves rosināšanu ir vērstas vairākas ZK aktivitātes 19. un 20. gs. mijā. Jau 1887. gadā ZK izveido komiteju, kurai ir jāsastāda pārskats par derīgām latviešu valodā izdotām grāmatām, kas "būtu bibliotēkām par ceļa rādītāju pie grāmatu iegādāšanas".³⁹ Uzdevumu izstrādāt paraugkatalogu lasāmbibliotēkām 1890. gadā pārņem DGN komisija, kura arī izskata apmēram 500 grāmatas. Taču komisijas darba materiāli nokļūst un katalogs tobrīd paliek nesastādīts. Tikai 1910. gadā DGN izdod katalogu, kurā ir ietverti Rīgas mācību apgabala kuratoru padomes Sevišķās komitejas izskatītie un akceptētie izdevumi. Šo katalogu ir sastādījis V. Zālītis, kas grāmatu apspriešanas komitejā līdzdarbojas no 1903. līdz 1918. gadam.⁴⁰ Apkopot un izdot atsauksmes par skolu bibliotēkām piemērotām grāmatām neizdodas kā iecerēts, tomēr ZK darba grupas paveikto kaut daļēji atspoguļo publikācija mēnešrakstā "Austrums" 1893. gadā.⁴¹ Minot konkrētu grāmatu nosaukumus un cenas, skolu bibliotēkām ieteicamie izdevumi šeit sakārtoti 3 grupās to iegādāšanās svarīguma secībā.

Izmantojot krievu publicista Aleksandra Prugavina (1850-1920) pieredzi tautas garīgo interešu izzināšanā, DGN sastāda "Programmu priekš ziņu krāšanas par to, ko tauta lasa un kā izturas pret skolām un grāmatām". Šī 71 jautājumu (starp tiem arī par bibliotēkām) aptverošā programma tiek publicēta 1891. gadā (atkārtoti 1892.g.).⁴² Visvairāk DGN cer uz skolotāju un pagasta amatvīru atsaucību. Kā liecina izdevniecības sēžu atreferējumi presē, DGN arī tiek piesūtītas ziņas no dažādām Latvijas vietām, piemēram, no Vijciema, Drustiem un Nīcas.⁴³ Taču arī šoreiz saņemtās informācijas apkopošana un publicēšana izpaliek. Pēc J. Kriškāna domām, šāda situācija ir raksturīga 90. gadiem, kad "daudz jaunu nolūku, daudz teicamu pasākumu – gaužām maz izturības, daudz darbu bez beigām".⁴⁴

1895. gadā, uzstājoties ZK Vasaras sapulcēs, J. Kriškāns norāda uz

Pēterburgas grāmatniecības komitejas veikumu bibliotēku jomā un aicina ZK uzņemties bibliotēku centra misiju Latvijā. Saņemot bibliotēkām paredzētos grāmatu un naudas ziedojumus, sastādot un izdodot paraugkatalogus, kā arī veicot virkni uzdevumu, kas nogrudinātu ceļu jaunu bibliotēku atvēršanai. Piezīmēsim, ka DGN šo mērķu sasniegšanai jau bija pasākusi iespiest uz savu izdevumu vākiem bibliotēkām noderīgu informāciju. Kā atbilde J.Kriškāna ierosinājumam, DGN 10 gadu pastāvēšanas jubilejā 1896. gada 17. maijā tiek izveidota Bibliotēku komisija. Komisija izstrādā anketas, kuru nolūks ir izzināt bibliotēku stāvokli, kā arī par velti izsūta bibliotēku pieteikšanai nepieciešamo iesniegumu formulārus un paraugstatūtus. Bibliotēku komisijas darbības apstākums jau 1898. gadā laikam gan ir skaidrojams ar to, ka tajā bez J.Kriškāna ir vēl vienīgi divi advokāti.

Jau pieminētā 1897. gadā izdotā biedrības lasāmbibliotēkas kataloga ievaddaļā ir sniegti paraugi, kā apkopojamas ziņas par bibliotēku darbību. Kataloga sastādītājs J.Kriškāns turpat arī norāda, ka statistika "nekalpo tukšas ziņkārības apmierināšanai.. tā vispusīgi apgaismo mūsu gara stāvokli un tādā ziņā n o l i e l a s v a r a p r i e k š v i s p ā r ē - j a s k u l t ū r a s".⁴⁵ Taču vēl 1903. gadā J.Kriškāns ir spiests konstatēt, ka "latviešiem nav nevienas izglītības biedrības, kura interesētos un krātu ziņas par bibliotēkām.. kura kopotu bibliotēku darbiniekus, dotu visai kustībai virzienu".⁴⁶ Jāatzīst gan, ka plašāk izvērstā bibliotēku statistika vēl ir jaunums gan Krievijas impērijā, gan Rietumeiropā.

J.Kriškāns negrib samierināties ar to, ka neizpārdotie kataloga eksemplāri iegulst lasāmbibliotēkas skapjos, tādēļ viņš ierosina DGN vadībai caur laikrakstiem uzzināt bibliotēku adreses un tad tām nosūtīt kataloga brīveksemplārus.⁴⁷ Presē publicētajā paziņojumā DGN informē par savu nodomu savākt ziņas par bezmaksas, biedrību un skolu bibliotēkām ne vien Vidzemē un Kurzemē, bet arī ārpus Baltijas. DGN interesē arī bijušās bibliotēkas, tādēļ tā aicina "paziņot vismaz to, ka zināmā bibliotēka bija un iznīka. Priekš bibliotēku vēstures šīs ziņas visai svarīgas".⁴⁸ Lai aktivizētu bibliotekārus līdzdalībai DGN aptaujā, žurnālā "Austrums" 1903. gada jūnijā tiek iespiests plašs J.Kriškāna raksts par bibliotēku iekārtošanu un vadīšanu.⁴⁹

Atsevišķa temata vērta ir bibliotēku darba aktuālo jautājumu apspriešana ZK Vasaras sapulcēs tā paša 1903. gada jūnijā. Šeit vienīgi atzīmēsim, ka ar priekšlasījumu par brīv bibliotēkām tajās uzstājas Baldones brīv bibliotēkas vadītājs, vēlāk pazīstamais latviešu strēlnieku bataljonu organizētājs Jānis Goldmanis (1875-1955). Viņš uzskata, ka bibliotēku darbību varētu sekmēt ZK izveidota īpaša Bibliotēku nodaļa.⁵⁰

Neklātienes diskusijā par dažādu bibliotēku tipu priekšrocībām iesaistās arī šo Vasaras sapulču atreferētājs Jānis Pliekšāns (dzejnieks Rainis, 1865-1929). Viņš gan atzīst, ka brīvbibliotēku darbību būtiski kavē ļoti ierobežotais cenzūras atļauto izdevumu skaits, taču, viņaprāt, nav jāliek "lielas cerības uz brīvbibliotēkām, kā uz tautas apgaismošanas līdzekli", bet jāatbalsta maksas bibliotēkas, kurās "tautai būs pieejamas visas grāmatas un tautai uz tām ir tāda pat tiesība, pēc tām tāda pat vajadzība, kā intelīgencei".⁵¹

Diemžēl jākonstatē, ka nedz J. Kriškāna raksts, nedz domu apmaiņa Vasaras sapulcēs plašāku bibliotekāro sabiedrību tomēr sevišķi neiespaido. No apmēram 70 bibliotēkām kaut cik izsmeļošas ziņas DGN piesūta tikai kādas 10. Apkopojot šo informāciju, kā arī jau iepriekš presē atrodamos faktus, top J. Kriškāna publikācija "Ziņas par bibliotēkām" (iespiesta DGN kalendārā 1904. gadam). Tajā J. Kriškāns neslēpj savu nožēlu par bibliotekāru pasivitāti: "Nebija cerams, ka uz reizi v i s a s bibliotēkas varēs dot p i l n ģ a s ziņas, jo vispār zināms, ka līdz šim pie mums ļoti maz gādāts par bibliotēkām..., bet ka tik liela vienaldzība būtu pārņēmusi mūsu bibliotekārus, kā tas patiesībā izrādās, – to nebūt nevarēja paredzēt".⁵²

Turpinot izziņāt bibliotēku stāvokli, DGN 1904. gada pavasarī izsūta jautājumu sarakstus 142 adresātiem. Arī šoreiz no 57 bibliotēkām tā nesaņem nekādu atbildi.⁵³ Tomēr iesūtītās informācijas pietiek, lai J. Kriškāns sarakstītu plašu apskatu "Mūsu bibliotēkas 1903. gadā" (publicēts DGN kalendārā 1905. gadam). Komentējot tabulās apkopotos datus, Kriškāns sevišķu uzmanību ir pievērsis lasāmvielas izvēlei nozaru aspektā un lasīšanas dinamikai gada garumā, kā arī pašu bibliotēku materiālajam stāvoklim. Turpat J. Kriškāns mēģinājis arī noskaidrot visvairāk lasītās grāmatas un dažāda vecumposma lasītāju intereses. Rakstā ietvertā informācija un tās interpretācija piešķir šai J. Kriškāna publikācijai īpašu nozīmi. Nākamais tik pamatīgi izstrādātais raksts parādās tikai 1910. gadā, kad biedrību bibliotēku anketēšanas rezultātus analizē Teodors Līventāls (1882-1956).⁵⁴ Iespējams, ka bibliotekārās sabiedrības pasivitāte vismaz daļēji izskaidro J. Kriškāna turpmāko atsvešināšanos no šīs jomas. Taču nav jāaizmirst arī viņa pienākumi izglītības laukā un noturīgā interese par skolu vēsturi.

Pirmie mēģinājumi veidot nacionālas nozīmes grāmatu krātuvi, kā arī apkopot ziņas par bibliotēku darbību Latvijā nav sevišķi veiksmīgi. Tomēr tie lieku reizi apliecina Rīgas Latviešu biedrības īpašo vietu mūsu kultūras vēsturē.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

(avotu saraksts publicēts V.Zandera redakcijā)

¹ Štrāle A. Biedrību bibliotēku likteņi Latvijā 1940./41.gadā un Rīgas Latviešu biedrības bibliotēka / A.Štrāle // Starptautiska konference "Latviešu grāmata un bibliotēka : 1525-2000", 8.11.2000.–11.11.2000., Rīga : materiālu krājums. – Rīga : [Latvijas Nacionālā bibl., Latvijas Bibliotekāru biedrība], 2000. – 2.[sēj.], 75.-84. lpp.

² Rīgas Latviešu biedrības bibliotēkas kases grāmata līdz ar lasītāju speciālkonto (1870-1880), Rīgas Latviešu biedrības lasīšanas bibliotēkas abonementa grāmata (1880-1885), Rīgas Latviešu biedrības lasāmbibliotēkas alfabētiskais katalogs (līdz 1885. g.). Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa (turpmāk LAB R), Ms 1230, III, 1.

³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 1632. f., 3. apr., 569. l.

⁴ 27. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem 1895. g., savienots ar šā gada biedru listi. Rīga : [b.i.], 1896. – 11. lpp.

⁵ [Derīgu grāmatu apgādāšanas Nodaļas sēdes atreferējums] // Dienas Lapa. – Nr.218 (1895, 25. sept.), 2. lpp.

⁶ Par R.L.B. lasīšanas bibliotēku // Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu biedrības zinātnības komisijas. – Rīga : Rīgas Latviešu biedrības zinātnības komisija, 1876. – 1.[krāj.], 56. lpp.

⁷ 23. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem no 1. decembra līdz 1. decembram 1891. gadā, savienots ar šā gada biedru listi. – Rīga : [b.i.], 1892. – 13. lpp.

⁸ RLB runasvīru protokolu grāmata 1891.-1906., 103., 156. lpp. LAB R, Ms 1230.

⁹ 33. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem 1901. g., savienots ar šā gada biedru listi. – Rīga, 1902. – 13. lpp.

¹⁰ Ziņas par RLB lasāmbibliotēku. LAB R, Ms 1230, III, 1.

¹¹ Rīgas Latviešu Biedrība sešos gadu desmitos, 1868-1928. – Rīga : Rīgas Latviešu Biedrība, 1928. – 217. lpp.

¹² Vēbers A. Pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas darbiem no 1876.-1884. / A.Vēbers. – Aut. uzrād.: W. // Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas. – Jelgava : Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisija, 1884. – 2.[krāj.], 135.-143. lpp.

¹³ 38. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem 1906. gadā, savienots ar biedru listi. – Rīga : [b.i.], 1907. – 20.-21. lpp.; 44. gada pārskats par Rīgas Latv.Biedrības darbošanos un rēķiniem 1912. gadā, savienots ar biedru sarakstu. – Rīga : [b.i.], [1913]. – 26. lpp.

¹⁴ 64. gada pārskats par biedrības darbību un rēķiniem 1932. gadā. – Rīga : Rīgas Latviešu biedrība, [1933]. – 15. lpp.

- ¹⁵ RLB ZK protokolu grāmata 1903.-1932., 1. lpp. LAB R, Ms 1230.
- ¹⁶ Turpat, 24., 41. lpp. Kļūdains ir minējums, ka K.Dinsberga grāmatas ir nonākušas ZK brīvbibliotēkā. Sk.: Rīgas Latviešu Biedrība sešos gadu desmitos, 1868-1928. – Rīga : Rīgas Latviešu Biedrība, 1928. – 161. lpp. Ieceri izveidot brīvbibliotēku tajā pašā 1904. gadā RLB gan apspriež, taču neīsteno.
- ¹⁷ 25. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem no 1. decembra 1892. līdz 1. decembram 1893. gadā, savienots ar šā gada biedru listi. – Rīga : [b.i.], 1894. – 14. lpp.
- ¹⁸ Kārkluvāks F. Par gara kapitāla krāšanu / F.Kārkluvāks. – Aut. uzrād.: F.K. // Baltijas Vēstnesis. – Nr.32 (1898, 9. febr.), 1. lpp.
- ¹⁹ R. L. B. Zin. kom. bibliotekārs. Lūgums latviešu grāmatu un izdevumu autoriem un apgādātājiem // Baltijas Vēstnesis. – Nr.50 (1905, 7. martā), 2. lpp.
- ²⁰ Līgotņu Jēkabs. Kāds neatliekams latviešu kultūras darbs / Līgotņu Jēkabs // Dzintenes Vēstnesis. – Nr.1 (1907, 1. nov.), 2. lpp.
- ²¹ 22. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem no 1. decembra 1889. līdz 1. decembram 1890. gadā, savienots ar šā gada biedru listi. – Rīga : [b.i.], 1891. – 12. lpp.
- ²² 42. gada pārskats par Rīgas Latv. Biedrības darbošanos un rēķiniem 1911. gadā, savienots ar biedru sarakstu. – Rīga : [b.i., 1912]. – 24. lpp.
- ²³ Misiņš J. Kā nodibināsim pilnīgu latviešu bibliotēku / J.Misiņš // Latvija. – Nr.40 (1912, 18. febr.), 4. lpp.
- ²⁴ Olavs V. Runa Zinību Komisijas vasaras sapulces atklānot / V.Olavs. – Aut. nav uzrād. // Latvija. – Nr.139 (1912, 19. jūn.), 3. lpp.
- ²⁵ 46. gada pārskats par Rīgas Latv. Biedrības darbošanos un rēķiniem 1914. gadā, savienots ar biedru sarakstu. – Rīga : [b.i.], 1915. – 30.-31. lpp.
- ²⁶ 33. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem 1901. g., savienots ar šā gada biedru listi. – Rīga : [b.i.], 1902. – 35. lpp.; 36. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem 1904. gadā, savienots ar biedru listi. – Rīga : [b.i.], 1905. – 20., 36. lpp.
- ²⁷ [Derīgu grāmatu apgādāšanas Nodaļas sēdes atreferējums] // Dienas Lapa. – Nr.51 (1894, 5. martā), 3. lpp.
- ²⁸ 30. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem 1898. g., savienots ar šā gada biedru listi. – Rīga : [b.i.], 1899.— 15. lpp.
- ²⁹ 35. gada pārskats par Rīgas Latviešu Biedrības darbošanos un rēķiniem 1903. g., savienots ar šā gada biedru listi. – Rīga : [b.i.], 1904. – 17. lpp.
- ³⁰ [Zinību komisijas sēdes atreferējums] // Dzintenes Vēstnesis. – Nr.207 (1908, 6. sept.), 10. lpp.; 40. gada pārskats par Rīgas Latv. Biedrības darbošanos un rēķiniem 1908. gadā, savienots ar biedru sarakstu. – Rīga : [b.i., 1909]. – 24. lpp. Iepriekšminētie avoti koriģē A.Štrāles rakstīto, ka J.Misiņš bibliotēkas kārtošānā tiek iesaistīts 1909. gadā, sakarā ar pāriešanu uz biedrības jaunajām telpām. Sk.: 1. ats., 79. lpp.
- ³¹ Misiņš J. Atskats, 51. lpp. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu

un rokrakstu nodaļa, XA 296, 76.

³² Turpat, 56. lpp.

³³ Misiņš J. Priekšlikums RLB priekšniecībai, bez datējuma. LAB R, J.Misiņa f., 82, 4.

³⁴ RLB runasvīru protokolu grāmata 1906.-1925., 398., 409. lpp. LAB R, Ms 1230.

³⁵ 57. gada pārskats par biedrības darbību un rēķiniem 1925. gadā. – Rīga : Rīgas Latviešu biedrība, [1926]. – 14. lpp.; LVVA, 1632. f., 3. apr., 569. l., 5. lp.

³⁶ LVVA, 1632. f., 3. apr., 569. l., 7. lp.

³⁷ 61. gada pārskats par biedrības darbību un rēķiniem 1929. gadā. – Rīga : Rīgas Latviešu biedrība, [1930]. – 8. lpp.

³⁸ 71. gada pārskats par biedrības darbību un rēķiniem 1939. gadā. – Rīga : Rīgas Latviešu biedrība, 1940. – 13. lpp.

³⁹ 19. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem no 1. decembra 1886. līdz 1. decembram 1887. gadā, savienots ar šā gada biedru listi. Rīga : [b.i.], 1888. – 14. lpp.

⁴⁰ Sīkāk par to: Valdis. Sevišķā komiteja grāmatu iztirzai // Kopoti raksti. – Rīga : K.Rasiņš, 1943. – 5. sēj., 339.-345. lpp.

⁴¹ Pagaidu katalogs priekš skolu bibliotēkām // Austrums. – Nr.3 (1893), 273.-279. lpp.

⁴² Programma priekš ziņu krāšanas par to, ko tauta lasa un kā izturas pret skolām un grāmatām // Austrums. – Nr.9 (1891), 1045.-1076. sl.

⁴³ [Derīgu grāmatu apgādāšanas Nodaļas sēdes atreferējums] // Baltijas Vēstnesis. – Nr.61 (1892, 16. martā), 2. lpp.; [Derīgu grāmatu apgādāšanas Nodaļas sēdes atreferējums] // Baltijas Vēstnesis. – Nr.24 (1893, 30. janv.), 3. lpp.

⁴⁴ Kriškāns J. J.Kr. R.L.B.Z.K. Derīgu grāmatu apgādāšanas nodaļa / J.Kriškāns. – Aut. uzrād.: J.Kr. // Austrums. – Nr.12 (1892), 469. lpp.

⁴⁵ Rīgas Latviešu Biedrības lasāmās bibliotēkas katalogs. – Rīga : RLB ZK, 1887. – 4. lpp.

⁴⁶ Kriškāns J. Par bibliotēkām / J.Kriškāns. – Aut. uzrād.: J. // Austrums. – Nr.1 (1903), 20. lpp.

⁴⁷ Kriškāns J. Vēstule DGN priekšniecībai 1903. g. 25. apr. LAB R, Ms 1230.

⁴⁸ Derīgu Grāmatu Nodaļa. Uzaicinājums // Baltijas Vēstnesis. – Nr.97 (1903, 30. apr.), 1. lpp.

⁴⁹ Kriškāns J. Par bibliotēkām / J.Kriškāns. – Aut. uzrād.: J. // Austrums. – Nr.6 (1903), 401.-416. lpp. Sīkāk par J.Kriškāna atziņām sk.: Zanders V. Grāmatnieki no Sēlijas : Jānis Kriškāns un Alfrēds Goba // Es daru tā : ekspressinformācija. – Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. – 12.[laid.], 19.-20. lpp.

⁵⁰ Goldmanis J. Mūsu brīvībibliotēku uzplaukšanas kavēkļi un to novēršana / J.Goldmanis // Pēterburgas Avīzes. – Nr.57 (1903, 17. jūl.), 1. lpp.

⁵¹ Rainis J. Vecās strāvas pēdējs gads / J.Rainis // Kopoti raksti. – Rīga : Zinātne, 1983. – 18. sēj., 333. lpp.

⁵² Kriškāns J. Ziņas par bibliotēkām / J.Kriškāns // Derīgu grāmatu nodaļas kalendārs 1904. gadam. – Rīga : [b.i.], 1903. – 171. lpp. Bibliotēku piesūtītās anketas glabājas LAB R, Ms 1230, III, 1.

⁵³ Bibliotēku piesūtītās anketas glabājas Latvijas Vēstures muzejā. Līventāls T. Mūsu biedrību bibliotēkas / T.Līventāls. – Aut. uzrād.: T.L. // Izglītība. – Nr.10 (1910), 767.-770. lpp., Nr.11 (1910), 845.-854. lpp.

Viesturs Zanders

DIE RIGASCHE LETTISCHE GESELLSCHAFT ALS FAKTOR DES BIBLIOTHEKARISCHEN LEBENS LETTLANDS AM ENDE DES 19. JH. UND IN DER 1. HÄLFTE DES 20. JH.

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird die Entwicklung der Bibliothek der Rigaer Lettischen Gesellschaft vom den 60er Jahren des 19. Jh. bis zur Liquidation der Gesellschaft im Jahre 1940 behandelt. Vom kleinen Lesezimmer bis zur respektablen Sammlung der nationalen Literatur. Analysiert wird die Entwicklung des Bestandes der Bibliothek, besonders akzentuiert werden die Buchgeschenke der Privatpersonen und die Zusammenarbeit der Gesellschaft mit anderen Organisationen. Im Zusammenhang mit der Diskussion über die Bildung einer nationalen Bibliothek werden die Veränderungen in Ausnutzung des Bestandes und die gesellschaftliche Bedeutung der Bibliothek analysiert. Näher wird die Tätigkeit von Jānis Kriškāns (1863-1916) und Jānis Misiņš (1862-1945) bewertet.

Im Beitrag wird die Rolle der Gelehrten Kommission der Gesellschaft zur Aktualisierung des bibliothekarischen Denkens dargelegt: die Tätigkeit der Bibliothekskommission (1896-1898), die Veröffentlichung des Katalogs der Lesebibliothek der Gesellschaft, die Zusammenfassung der bibliothekarischen Statistik, die Diskussionen über die aktuellen Fragen der bibliothekaren Arbeit.

In dem Beitrag werden viele publizierten Quellen erwähnt und noch nicht ausgenutzte Archivalien veröffentlicht.

Baiba Sporāne

PUBLISKĀS BIBLIOTĒKAS MISIJA INFORMĀCIJAS SABIEDRĪBĀ

Rakstā aplūkota bibliotēka kā nozīmīga sastāvdaļa uz zināšanām pamatotas sabiedrības izveides sistēmā. Latvijā pieņemtajā tipoloģijā izdala zinātniskās un publiskās bibliotēkas. Analītiskam apskatam izraudzīta publisko bibliotēku grupa – izplatītākās un pieejamākās bibliotēkas, kuru uzdevumos un sūtībā palīdzēt dažādām sociālām grupām mūsdienās ir vērojamas pārmaiņas.

Publisko bibliotēku attīstību ietekmē vairāki faktori, tostarp:

- *politiskie notikumi* (destrukcija, sabrūkot PSRS, decentralizācija);
- *brīvais tirgus* (personāla algas, kolekciju veidošanas iespēju sašaurināšanās, grāmatu izdošanas privatizācija, konkurence informācijas tirgū, maksas pakalpojumu ieviešana);
- *demokratizācija* (zūd bibliotēku norobežošanās, fondi kļūst pieejamāki – tīkla *internet* iespējas nodrošina brīvu pieeju bibliotēku krājumiem, informācijas brīvība no teorētiska jēdziena kļūst par realitāti, bibliotēku savstarpējo attiecību attīstība sadarbības virzienā);
- *sabiedrības pārstāvju iesaistīšanās* bibliotēku padomēs, veidojot saiti starp sabiedrību un bibliotēku, bibliotēku asociāciju attīstība;
- *informācijas un komunikācijas tehnoloģijas* (automatizēto bibliotēku sistēmu ieviešana, sabiedriskie tīkla *internet* punkti bibliotēkās, virtuālā bibliotēka nosacīti nojauc bibliotēku sienas, pakalpojumi tiek sniegti arī no attāluma un, izmantojot saites bibliotēku mājas lapās);
- *bibliotēku sadarbības attīstība* (lokāla, nacionāla, internacionāla – konsorcijs, portāli, divpusējā partnerība);
- *pakalpojumu prioritātes pieaugums* pār ekipējumu, līdzās tradicionālajiem informācijas pakalpojumiem attīstās elektroniskie

(individuālie informācijas pakalpojumi tīklā *internet*, elektroniskais katalogs un bibliotēku datu bāzes, lietotāju sarunas ar bibliotekāru elektroniskajā pastā, uzziņu pieprasījumi);

- *zinību menedžmenta attīstība* pār tehnoloģiju menedžmentam;
- *bibliotēku darbinieku profesionālā izaugsme* (pasaules pieredzes apgūšana, profesionālās tālākizglītības attīstība, studentu skaita pieaugums, mūžizglītības attīstība);
- *likumdošana* [6].

Nozīmīga vieta publiskās bibliotēkas sūtības nodrošināšanā ir *valsts politikai informācijas un bibliotēku darbības nodrošināšanā*. Latvijā šim jautājumam tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība. Bibliotēku likums, Latvijas Nacionālās bibliotēkas likums un Latvijas Nacionālās bibliotēkas celtniecības likums, standartizācija un starptautisko standartu adaptācija bibliotēku un informācijas darbā, Ministru kabineta noteikumu pieņemšana Latvijas Bibliotēku likuma realizācijai, Nacionālā programma "Informātika" [1], Valsts Vienotās bibliotēku informācijas sistēmas projekta [5] realizācija, Nacionālā programma "Kultūra" [2], skolu bibliotēku informācijas sistēmas ieviešana, Latvijas Bibliotēku konsorcijs darbība, bibliotēku aktivitātes sistēmu ALEPH, LIBER, ALISE ieviešanā un izmantošanā, Latvijas Nacionālās bibliotēku padomes noteiktā nostāja par bibliotēku kā informācijas centru iekļaušanu e-pārvaldes realizācijā liecina par to, ka Latvijas bibliotēkas arvien straujāk iekļaujas sabiedrības informatizācijas procesos.

Publiskās bibliotēkas ne tikai realizē Latvijas likumos un normatīvajos aktos noteiktās vadlīnijas, bet arī Kopenhāgenas Deklarācijas [3] pieņemtos bibliotēku pamatuzdevumus. 1999.gada 14. un 15. oktobrī Kopenhāgenā tikās 31 Eiropas valsts politiķi un bibliotēku politikas veidotāji, lai apspriestu publisko bibliotēku nozīmīgo lomu informācijas sabiedrībā. Šajā konferencē tika runāts par tām svarīgajām funkcijām, ko veic daudzas Eiropas publiskās bibliotēkas sabiedrības attīstības veicināšanā. Konferenču noslēgumā tās dalībnieki vienojās par kopīgu Deklarāciju, kurā izklāstīti centieni nākotnes publisko bibliotēku attīstībai Eiropas kontinentā. Kopenhāgenas Deklarācijā noteikti publisko bibliotēku pamatuzdevumi:

Demokrātija un pilsoniskā sabiedrība

Piedāvājot brīvu un vienlīdzīgu iespēju piekļūt augstas kvalitātes informācijai, publiskajām bibliotēkām ir stratēģiska iespēja uzlabot iedzīvotāju dzīves kvalitāti un demokrātiskās iespējas informācijas sabiedrībā.

Ekonomiskā un sociālā attīstība

Nodrošinot vietējās sabiedrības vajadzībām atbilstošus informācijas pakalpojumus, publiskās bibliotēkas sniedz atbalstu vietējās sabiedrības attīstībā. Publiskās bibliotēkas ir nozīmīgi līdzekļi, lai samazinātu nevienlīdzību informācijas pieejamībā Eiropas iedzīvotāju vidū.

Mūžizglītība

Balstoties uz izvērstu informācijas nodrošinājuma tīklu, kas aptver visu Eiropu un izmaksu ziņā efektīvu infrastruktūru, publiskās bibliotēkas rūpējas par mūžizglītību un nodrošina optimālu pieeju zināšanām, kuras sniedz virtuālais bibliotēku tīkls. Publiskās bibliotēkas sniedz atbalstu visiem, kas apgūst visu līmeņu oficiālo izglītību.

Kultūras un valodu daudzveidība

Publiskās bibliotēkas ir kultūras institūcijas, kurām, saskaņā ar ES līgumu, ir liela atbildība kultūras mantojuma, literatūras un lasīšanas iemaņu apguves jomā” [3].

Deklarācijas pamatnostādnes jau pirms Kopenhāgenas Deklarācijas pieņemšanas formulētas Nacionālajā programmā “Informātika”. Programmas galvenais mērķis – izveidot informācijas sabiedrību Latvijā. Tajā deklarēts: “Lai sasniegtu nospraustos mērķus un nodrošinātu informācijas pieejamību ikvienam valsts iedzīvotājam, galvenais Programmas komponents un tās realizācijas pamats ir *universālā pakalpojuma* nodrošināšana valstī.

Universālais pakalpojums ir definējams kā valsts garantētu pakalpojumu kopa, kura ir pieejama:

- katram sabiedrības loceklim saskaņā ar normatīvajos aktos noteikto kārtību;
- bez jebkādas diskriminācijas (piem., atsevišķām sabiedrības grupām vai valsts reģioniem);
- nepārtraukti laikā un noteiktā kvalitātē, kas ir publiski deklarēta, ir pārbaudāma un tiek pārbaudīta;
- par sociāli pieņemamu cenu, kas atbilst valsts iedzīvotāju pirktspējai” [1, 38.lpp.].

Valsts Vienotās bibliotēku informācijas sistēmas (VVBIS) projekts, balstoties uz Nacionālajā programmā “Informātika” definētajiem komponentiem, universālo informācijas pakalpojumu definē kā “... visiem Latvijas iedzīvotājiem normatīvos aktos noteiktā kārtībā nodrošinātu pieeju visiem informācijas veidiem:

- valsts nozīmes informācijai;
- biznesa, finansu, tirgus, preču informācijai;
- zinātniskai, tehniskai, tehnoloģiskai, ekonomiskai u. tml. informācijai;

▪ vispārējai uzziņu un atpūtas informācijai, kārtējām ziņām” [5, 15.lpp.].

Universālais informācijas pakalpojums ietver “bibliotēku un uzziņu informācijas pakalpojumus – katalogu, datu bāzu u.c. informācijas avotu, pārlūksistēmu, dokumentu piegādes sistēmu u. tml. izmantošanu” [5, 15.lpp.].

VVBIS galvenās funkcijas: informācijas meklēšana, pasūtīšana, piegāde, resursu veidošana, pakalpojumi, bibliotekāru apmācība, lietotāju apmācība, informācijas mārketingš, vienota lasītāju reģistrācija.

Informācijas sabiedrības jēdziens parasti tiek saistīts ar informatizācijas procesiem, ar to izprotot vienlaidus datorizāciju un informācijas sistēmu ieviešanu visās sociālajās, ekonomiskajās, izglītības, izklaides un kultūras jomās. Bibliotēku šajā kontekstā iedomājas kā datoru pilnu telpu, pie kuriem, prasmīgu informācijas brokeru (t.i. – bibliotekāru vai informācijas darbinieku) vadīti, strādā informācijas lietotāji, kas iegrimuši informācijas izguves procesā.

Neformāli aptaujājot vairāku Rīgas publisko bibliotēku apmeklētājus, noskaidrojās, ka bibliotēkas vīzijas neaprobežojas tikai ar “datorizēto” priekšstatu. Pārējie izplatītākie priekšstati ir šādi:

▪ bibliotēka ir virtuāls fenomens, ko izmanto, atrodoties darbā vai mājās pie datora, bet bibliotēku telpās iekārto kafejnīcas, muzejus, kazino;

▪ bibliotēka ir klusa vieta relaksācijai, kurā iespējams bez steigas lasīt grāmatas, klausīties mūziku;

▪ bibliotēka ir tikšanās un izklaides vieta, kur tīkami pavadīt laiku bibliotekāra organizētajos publiskajos pasākumos vai arī tikties ar domubiedriem vai draugiem;

▪ bibliotēka ir iestāde, kur var aiziet, pārrunāt ar bibliotekāru dažādas problēmas un gūt mierinājumu sociālo nedienas problēmās;

▪ bibliotēkā var iegūt atbildes uz jebkuru konkursu un projektu jautājumu risināšanā;

▪ bibliotēkā var mācīties, gatavoties stundām, lekcijām, eksāmeniem, zinātniskajiem darbiem.

Nevar droši apgalvot, ka kāda no šeit uzskaitītajām vīzijām būtu vienīgā pareizā, tomēr visām nosauktajām variācijām ir viena kopīga iezīme: bibliotēkā ir iegūstama personības dzīves darbības nodrošināšanai nepieciešamā informācija un vajadzīgā telpa šīs informācijas izmantošanai. Iepriekšminētie apgalvojumi papildināmi ar vēl vienu: bibliotēka ir arī labvēlīgas sociālās vides radīšanas fenomens jeb cilvēciskās saskarsmes tīklu veidošanas centrs.

Labvēlīgas sociālās vides radīšanas un strukturēšanas, kā arī humānās saskarsmes telpas veidošanas nozīmi mūsdienu sabiedrībā nosaka arvien

pieaugošā atsvešinātība, ko rada informācijas tehnikas straujā izplatība un personisko kontaktu aizvietošana ar elektronisko sakaru tehnoloģijām. Bibliotēka, savā darbībā plaši izmantojot informatizācijas iespējas, saglabā arī tradicionālo vidi un zināšanu apgūšanas līdzekļus, jo informācijas izguves procesos gan strauji gūst pārsvaru elektroniskie informācijas avoti, taču zināšanu apgūšanā un izmantošanā pārsvaru saglabā tradicionālie informācijas avoti.

Apgalvojuma pamatojumam formulējamās atbildes uz diviem būtiskiem, ar bibliotēku cieši saistītiem jautājumiem: *Kas ir informācija? Kāda ir bibliotēkas misija? Kas ir informācija?*

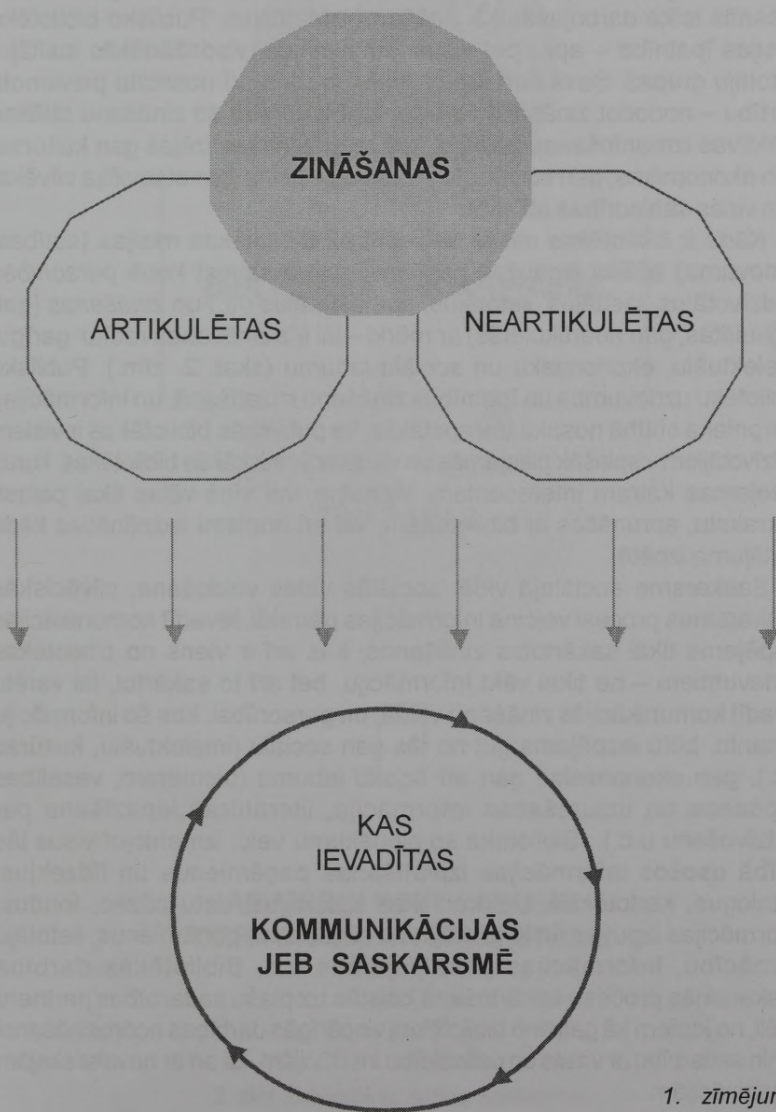
Pasaulē visapkārt ir zināšanas, kas pastāv gan artikulētā, gan neartikulētā formā. Artikulētās zināšanas ir tās zināšanas, kas fiksētas uz jebkādiem materiālajiem nesējiem, piemēram, grāmatas, žurnāli, laikraksti, kartotēkas, datu bāzes, informācijas sistēmas un tīkli, attēli, kompaktdiski, video un audio kasetes, mapes, kartes, grafi u.c. Neartikulētās zināšanas ir tās zināšanas, ko cilvēks glabā savā atmiņā un mutvārdos nodod citiem. Šīs zināšanas eksistē sistēmā "cilvēks – cilvēkam", un var tikt fiksētas materiālā nesējā un pārvēstas artikulētajās zināšanās. Cilvēks kā mutvārdu informācijas avots uzskatāms par neartikulēto zināšanu eksistences formu. Mūsdienų bibliotēkās šo zināšanu eksistences formu plaši izmanto novadpētniecības darbā, krājot un izmantojot informāciju, kas iegūta sarunās, atmiņu stāstījumos un intervijās. Bibliotēku sarīkojumi (lasījumi, grāmatu atvēršanas svētki, lekciju cikli, dzejas dienu pasākumi u.tml.) ir mutvārdu informācijas nesēji.

Gan artikulētās, gan neartikulētās zināšanas jāievada komunikācijās, saskarsmes sistēmās, jo neizmantotas zināšanas ir mirušas un būtībā neeksistē. Tikai tā informācija kļūst par reālām zināšanām, kas tiek sakārtota un nodota personībai atbilstoši tās informacionālajām vajadzībām, resp., ievadīta komunikācijās jeb saskarsmes procesos. Piemēram, kāds autors veicis pētījumu par to, kā organizēt ideālu izglītības sistēmu, taču šis pētījums nav nekur publicēts (ne elektroniskā, ne tradicionālā formā), viņš par to nav informējis nevienu citu. Autora uzkrātās zināšanas būtībā neeksistē, jo nav nodotas nevienam – ne atsevišķam cilvēkam, ne sabiedrībai kopumā. Tātad šīs zināšanas būtībā neeksistē.

Komunikācijas skaidrojamas kā sakaru sistēmas, satiksmes ceļi, bet komunikācija - *sazināšanās, informācijas pārraide un saskarsme jeb saziņa, t.i., cilvēku, to grupu mijiedarbība, domu, priekšstatu, jūtu u.c. apmaiņa starp cilvēkiem viņu darbības procesā*. Informācija darbojas kā starpnieks starp prātu un materiālo pasauli, pilda interaktīvu funkciju starp atsevišķu personību saprātu un saista to ar saziņas līdzekļu fiziskajām

eksistences formām. Grafiski šis apgalvojums attēlojams šādi (1. zīm.):

INFORMĀCIJA

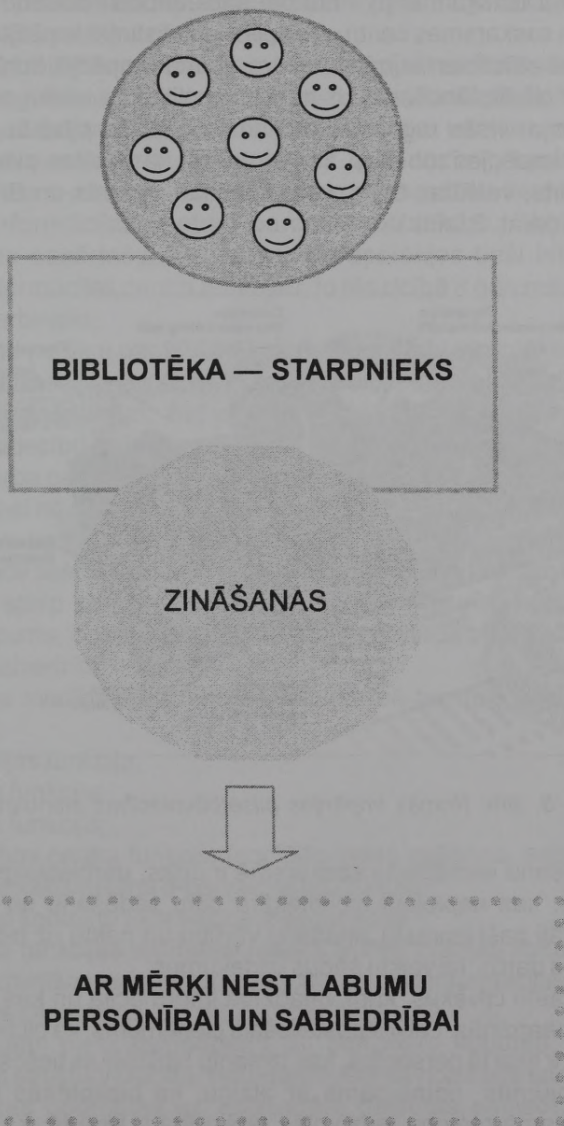
1. zīmējums

Bibliotēkas loma un uzdevums sakārtot, piedāvāt informāciju un radīt jaunas zināšanas nav mainījies visā bibliotēkas gadsimtiem garajā pastāvēšanas laikā. Vispildītāk tas izpaužas publisko bibliotēku darbībā, jo publiskās bibliotēkas ir visizplatītākās, tās ir visiem pieejamas, ļoti daudzveidīgas. Bibliotēkas Latvijā, tāpat kā visā pasaulē, jau kopš to rašanās laika darbojušās kā zināšanu izplatītājas. Publisko bibliotēku misijas īpatnība – apkalpot visus iedzīvotājus, visdažādākās lasītāju/lietotāju grupas. Savā darbībā bibliotēkas rada arī nosacītu pievienoto vērtību – nododot zināšanas personībai, tās rada šo zināšanu tālākas efektīvas izmantošanas iespēju, kas rezultatīvi realizējas gan kultūras, gan ekonomikas, gan sociālajās jomās un veicina gan atsevišķa cilvēka, gan visas sabiedrības attīstību.

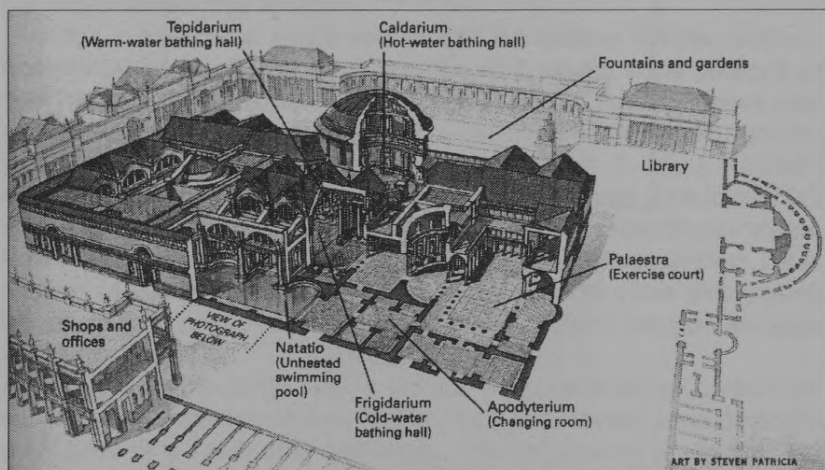
Kāda ir bibliotēkas misija sabiedrībā? Bibliotēkas misijas (sūtības, uzdevuma) būtība izpaužas nepieciešamībā savest kopā *personības* (iedzīvotājus, lasītājus, lietotājus, apmeklētājus utt.) un *zināšanas* (gan artikulētās, gan neartikulētās) ar mērķi – lai šīs zināšanas radītu garīgu, intelektuālu, ekonomisku un sociālu labumu (skat. 2. zīm.). Publisko bibliotēku uzdevumus un īpatnības zināšanu izplatīšanā un informācijas starpnieka sūtībā nosaka tas apstākļi, ka publiskās bibliotēkas ir visiem iedzīvotājiem visplašāk pieejamās un visdemokrātiskākās bibliotēkas, kuras pieejamas katram interesentam, vienalga, vai viņš vēlas tikai palasīt laikrakstu, aprunāties ar bibliotekāru, vai arī nopietni iedziļināties kāda jautājuma izpētē.

- ✓ *Saskarsme sociālajā vidē, sociālās vides veidošana, cilvēciskās saskarsmes procesi veicina informācijas pārraidi. Ievadīt komunikācijās iespējams tikai sakārtotas zināšanas, kas arī ir viens no bibliotēkas uzdevumiem – ne tikai vākt informāciju, bet arī to sakārtot, lai varētu ievadīt komunikācijās zināšanu veidā, un personībai, kas šo informāciju izmanto, būtu iespējams gūt no tās gan sociālu (intelektuālu, kultūras u.c.), gan ekonomisku, gan arī fizisku labumu (piemēram, veselības kopšanas un uzturēšanas informācija, literatūras iepazīšana par ilgdzīvošanu u.c.).* Bibliotēka šo pienākumu veic, izmantojot visus tās rīcībā esošos informācijas izplatīšanas paņēmienus un līdzekļus: katalogus, kartotēkas, elektroniskos katalogus, datu bāzes, fondus, informācijas izguves un kvalitatīvās izvērtēšanas paņēmienus, lietotāju apmācību, informācijas pakalpojumus u.c. Bibliotēkas darbība saskarsmes procesu sakārtošanā balstās uz plašu sadarbības partneru izvēli, no kuriem kā galveno bibliotēkas vispārīgās darbības nodrošināšanai jāmin sadarbību ar valsts un pašvaldību institūcijām, kā arī ar nevalstiskajām organizācijām.

BIBLIOTĒKAS MISIJA

Bibliotēkai jau tās rašanās pirmsākumos (jau pirms mūsu ēras) dibinātājs (sabiedrība, atsevišķa personība, slānis, grupa utt.) ielicis misiju (ar izteikti lietišķu mērķi) – būt par sabiedrības zināšanu bāzi, tātad arī sociālās saskarsmes centru. To apliecina vēsturiskie pētījumi par Romas impērijas attīstības likumsakarībām. Romas impērijā, kurā bija ļoti augsti attīstīta pilsētplānošana un noteikta politiskās ietekmes izplatīšanas koncepcija, visās regulāros attālumos celtajās pilsētās, kas iezīmēja Romas impērijas robežas, tika noteikts, ka pilsētas plānojuma centru veido pirts, valdības ēkas, veikali, atklātais nams un **BIBLIOTĒKA** [4, 31.lpp.] (skat. 3. zīm.).

3. zīm. Romas impērijas pilsētūbniecības standartplāns.

Zināšanu ievadīšana saskarsmē ir grūts, darbietilpīgs un ļoti aktīvs process, kas nepieļauj bibliotekāra dīku sēdēšanu un gaidīšanu, lai iedzīvotāji paši izprastu zināšanu vērtību un nāktu uz bibliotēku. Tas ir intensīvs darbs, lai veiktu šādus uzdevumus:

- atrastu cilvēkus, kam vajadzīga informācija un kas paši to varbūt nemaz neapzinās. Latvijā pastāvošais pieņēmums, ka bibliotēkas lasītājs/lietotājs ir tikai tā personība, kas izmanto bibliotēkas tiešos vai attālinātos pakalpojumus, nomaināms ar atziņu, ka bibliotēkas lietotāji ir visi apkalpojamā reģiona iedzīvotāji. Atšķirība ir tikai tā, ka vieni izmanto bibliotēku, bet citi vēl nē, bet noteikti izmantos nākotnē. Cik lielā apjomā un cik ātri tas notiks, tas galvenokārt ir atkarīgs no paša bibliotekāra;

– iepazītu gan esošos, gan potenciālos bibliotēkas lietotājus, lai spētu nodrošināt brīvu pieeju viņu informācijai vajadzībām atbilstošajai informācijai un pārliecinātu personību, katru cilvēku, katru iedzīvotāju, ka viņiem šīs zināšanas ir ļoti nepieciešamas;

– izmantotu bibliotēkas rīcībā esošos informācijas resursus, darbinieku profesionalitāti, gadsimtu pieredzi informācijas izplatīšanā, vākt informāciju visur, kur vien iespējams, lai pierādītu, ka bibliotēka *var visu, var ātrāk, var labāk nekā citas informācijas struktūras*. Īpaši nozīmīgi tas ir šodien, kad tiek gatavota e-pārvaldes koncepcija, kurā paredzēts veidot īpašus pašvaldību informācijas centrus paralēli bibliotēkām. Sabiedrības infrastruktūras sakārtošanā e-pārvaldes apstākļos tieši bibliotēkai jāuzņemas informācijas centra funkcijas, jo tās rīcībā ir gan resursi, gan profesionāli darbinieki;

– informētu ne tikai par bibliotēkas rīcībā un citu bibliotēku pārziņā esošajiem informācijas avotiem, (dokumentiem, datu bāzēm, faktiem, datiem, resp. zināšanām, *bet arī par pašu bibliotēku*, tātad veiktu sabiedrisko attiecību veidošanas darbu ar publicitātes paņēmieniem. Bibliotēkas darba pamatā jābūt bibliotēkas *atpazīstamībai* jeb bibliotēkas iespēju izpratnei no sabiedrības puses.

Uzskaitītos uzdevumus lielākā vai mazākā apjomā pilda visas bibliotēkas, taču tieši publiskajām bibliotēkām kā visdemokrātiskākajām starpniecēm starp zināšanām un personību raksturīgs viss minēto uzdevumu kopums, jo tas visprecīzāk raksturo publiskās bibliotēkas būtību un funkcijas sabiedrībā.

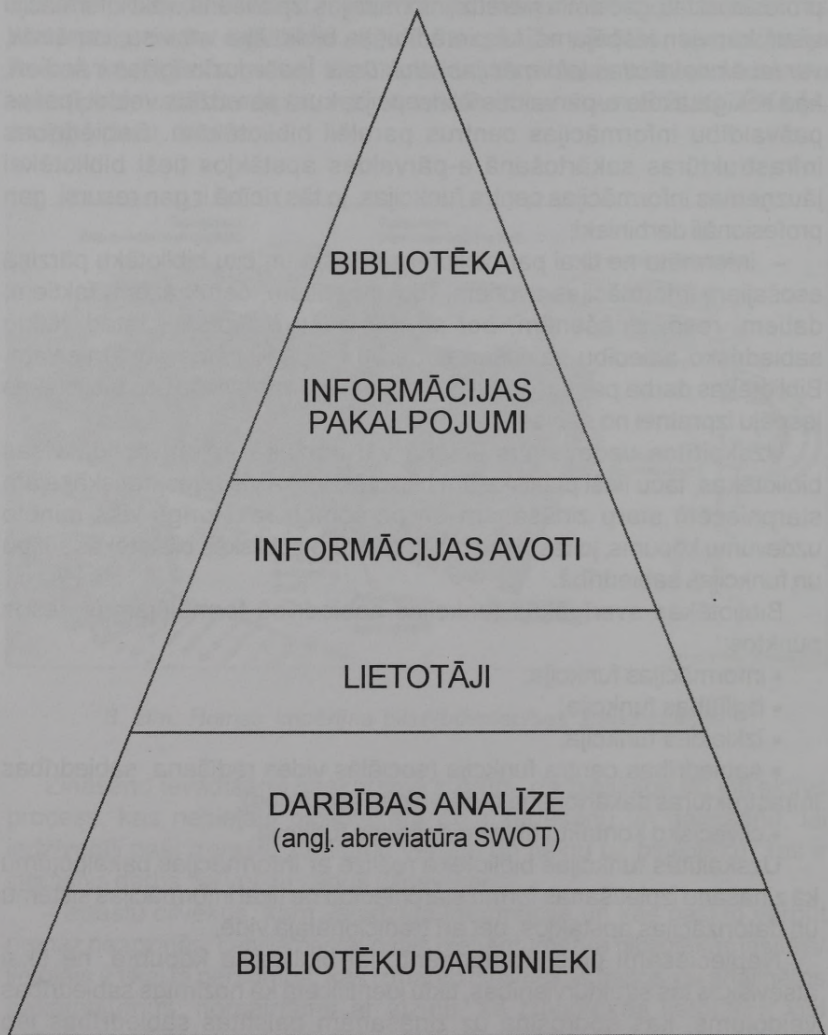
Bibliotēkas svarīgākās funkcijas sabiedrībā formulējamas sešos punktos:

- informācijas funkcija;
- izglītības funkcija;
- izklaides funkcija;
- sabiedrības centra funkcija (sociālās vides radīšana, sabiedrības infrastruktūras sakārtošana e-pārvaldes apstākļos);
- cilvēcisko kontaktu tīkla veidošanas funkcija.

Uzskaitītās funkcijas bibliotēka realizē ar informācijas pakalpojumu kā zināšanu izplatīšanas formu starpniecību ne tikai informācijas sistēmu un datorizācijas apstākļos, bet arī tradicionālajā vidē.

Nepieciešami pieci komponenti, lai bibliotēka kopumā, ne tikai atsevišķas tās struktūrvienības, tiktu identificēta kā nozīmīgs sabiedrības veidojums, kas nodrošina uz zināšanām balstītas sabiedrības jeb informācijas sabiedrības pastāvēšanu. Šo sastāvdaļu struktūra attēlojama piramīdas veidā, kuras pamatā ir zinoši, profesionāli, ētiski un estētiski

izturēti bibliotēkas darbinieki, bet piramīdas virsotni jeb sociāli atpazīstamo daļu veido bibliotēka kā sabiedrības centrālā zināšanu izplatīšanas institūcija gan tradicionālā, gan elektroniskā vidē. Bibliotēkas darbības struktūras shēma attēlojama kā daudzpakāpju piramīda (skat. 4. zīm.).

4. zīm. Bibliotēkas darbības struktūras shēma

Piramīdas sastāvdaļas atklāj šādus bibliotēkas būtiskākos darbības virzienus:

1) informācijas avotu un ziņu par to atrašanās vietām apzināšana un apkopošana, zināšanu sakārtošana, kas ietver komplektēšanu un nozīmīgāko procesu – bibliografēšanu un mašīnlasāmo katalogizāciju;

2) lietotāju/lasītāju izpēte, piesaistīšana un prioritārās apkalpošanas personu un grupu noteikšana;

3) bibliotēkas iespēju analīze, stipro un vājo pušu apzināšana un uz tām pamatotas darbības tālākās attīstības stratēģijas un taktikas izstrādāšana un bibliotēkas politikas noteikšana (angl. SWOT (SVID – stiprās puses, vājās puses, iespējas, draudi));

4) uz SWOT analīzes un secinājumu bāzes – informācijas pakalpojumu plānošana, zināšanu aktīva izplatīšana, kas ietver individuālo informacionālo apkalpošanu, darbu jautājumatbildes režīmā, publiskos pakalpojumus un programmpakalpojumus;

5) bibliotēkas darbinieku vispārīgo un profesionālo zināšanu nostiprināšana, viņu ētisko un estētisko īpašību attīstīšana.

Informācijas avotu apzināšana un ieguve, kā arī to atrašanās vietu (elektronisko un tradicionālo adresu) konstatēšana ir būtiska bibliotēkas darbības sastāvdaļa. Bibliotēka komplektē lietotāju un vides analīzes rezultātā noteikto informācijas avotu krājumu, bet ne mazāk uzmanības velta informācijas avotu atrašanās vietu, t.sk. tīkla *internet* adresu noskaidrošanai un iekļaušanai informācijas avotu krājumā. Neviena bibliotēka nespēj iegūt savā īpašumā visus informācijas avotus, kādi varētu būt nepieciešami tās lietotājiem, tādēļ ir svarīgi apzināt visas iespējamās avotu atrašanās vietas, lai nepieciešamības gadījumā lietotājam norādītu informācijas meklēšanas ceļu, maksimāli izgūstot visus pieejamos informācijas avotus visās informācijas avotu atrašanās vietās. Bibliotēkas izmanto elektronisko dokumentu publikāciju tīklā *internet* identificēšanu un arhivēšanu, t.s. "pļaušanas" (pagaidām nav ekvivalenta termina latviešu valodā, tādēļ lietots burtiskais tulkojums no angļu valodā lietotā termina *harvesting*) metodi. Tās būtība – bibliotēka, atbilstoši autoritātes noteiktajiem normatīviem, savāc uz sava servera internetā atrastos dokumentus, kas paredzēti mūžīgai glabāšanai, apraksta, pievieno metadatus un izmanto lietotāju informacionālajā apkalpošanā. Šo procesu nodrošina speciāla programmatūra, to veic automātiski. Digitālās arheoloģijas metode (Austrālijas Nacionālā programma Pandora) ļauj bibliotekāram caurlūkot senākas elektroniskās publikācijas un, ja nepieciešams, pievienot tās savas bibliotēkas krājumam. Informācijas pakalpojumu globalizācija (informācijas tīkli, pakalpojumu sniegšana

elektroniskā formā u.c.), paplašina bibliotēkas piedāvājamo zināšanu klāstu, padara informāciju brīvu, demokrātisku un vispārpieejamu. Informācijas sabiedrībā bibliotēka ienāk ne tikai ar plašu informācijas avotu pieejamības nodrošināšanu, bet arī ar elektronisko informācijas avotu radīšanu. Datu bāzu veidošana, piedalīšanās datu apmaiņā ir būtiska bibliotēkas darbības iezīme elektroniskās vides straujās paplašināšanās apstākļos.

Informācijas lietotāju izpēte, viņu maksimāla iesaiste lietotāju skaitā ir bibliotēkas darbības būtiska sastāvdaļa. Tā nosaka gan bibliotēkas krājuma izveides politiku, gan arī palīdz izvēlēties prioritārās apkalpošanas grupas, kurām bibliotēka veltī īpašu uzmanību, izstrādājot katrai izvēlētajai grupai speciālu apkalpošanas programmu un izvēloties sadarbības partnerus.

Publisko bibliotēku lietotājus iespējams dalīt šādās potenciālās prioritārās apkalpošanas grupās:

- pirmsskolas vecuma bērni;
  - mācību iestāžu audzēkņi (skolēni, studenti), personāls (skolotāji, pasniedzēji), vecāki;
  - saimniecisko iestāžu (firmu, uzņēmumu, mazā biznesa u.c.) darbinieki;
    - pašvaldību deputāti un administratīvais personāls;
    - pieaugušie, kas nāk uz bibliotēku brīvajā laikā (dzejas, teātra cienītāji, dārzkopji, mednieki, mašīnkopji un citu interešu grupu pārstāvji);
    - zinātniskie darbinieki;
    - bezdarbnieki;
    - vecāka gadagājuma ļaudis, pensionāri;
    - sociālās aprūpes grupas;
    - dažādu mazākumtautību pārstāvji;
    - tīkla *internet* lietotāju apmācību dalībnieki;
- utt.

Katrai prioritārai apkalpošanai izraudzītai grupai jāizstrādā pārdomāts apkalpošanas plāns jeb t.s. programmpakalpojumu plāns. Tas atšķiras no publisko pakalpojumu plāna ar to, ka publiskie pakalpojumi (izstādes, tīkla *internet* pieeja, datu bāzes, tematiskie sarīkojumi u.c.) ir domāti visiem bibliotēkas lietotājiem, turpretī programmpakalpojumi – konkrētajai prioritārās apkalpošanas grupai.

Piemēram, ja bibliotēka ir izvēlējusies bezdarbniekus kā grupu, kurai veltīt īpašu uzmanību, tad sastāda tai speciālu apkalpošanas programmu, pār sadarbības partneriem uzaicinot sociālās nodrošināšanas darbiniekus un pārkvalifikācijas dienestu speciālistus. Grupai domāto

programmapakalpojumu plānu veido, ietverot pasākumus, kas sniedz informāciju par iespējam apgūt citu profesiju vai darba iemaņas. Latvijas publisko bibliotēku darbinieki kopā ar sociālās nodrošināšanas dienestu un pārkvalifikācijas iestāžu darbiniekiem šai grupai rīko, piemēram: izstādes par profesijām; nodarbības tīkla *internet* izmantošanā, meklējot darba iespējas; juridisko konsultāciju pēcpusdienas; tematisku sarīkojumu ciklu "Kā rakstīt CV un kā gatavoties uz tikšanos ar iespējamo darba devēju" (stāja, gērbšanās (sarīkojot pat mini modes skati), sarunas risināšana, darba līguma parakstīšana); literāri sarīkojumi, kas veltīti literatūrai par stipriem cilvēkiem.

Bibliotēkas prioritārajai apkalpošanai labprāt izvēlas lasītāju grupas, kas interesējas par kultūru un mākslu. Piemēram, bibliotēka organizē "Bibliotēkas kinoklubu" kino cienītājiem. Programmā ietilpst: regulāri t.s. elitārā kino seansi bibliotēkā vai vietējā kinoteātrī (piemēram, A.Tarkovska, F.Fellini, M.Formana, I.Bergmana un citu režisoru filmas, to videoieraksti; operu videoierakstu cikli), kurus papildina izstādes, diskusijas. Šie pasākumi tiek organizēti sadarbībā ar jaunatnes interešu klubiem (filozofijas, psiholoģijas u.c.), humanitāro priekšmetu pasniedzējiem vai skolotājiem lekciju vai stundu papildinājumam. Kinoklubs – publiska uztveršanas forma, tikšanās un domu apmaiņas vieta, kamervides veidošanas un saskarsmes stila izkopšanas veids – ir pozitīvs cilvēcisko saskarsmes tīklu veidošanas piemērs.

Informācijas pakalpojumi ir zināšanu izplatīšanas aktīva forma un veido būtiskāko bibliotēkas darba sastāvdaļu. Informācijas pakalpojumi var būt gan *tiešie* (tiešā saskarsmē ar bibliotekāru), piemēram: uzziņu sniegšana, grāmatu atvēršanas svētki, apskati, tematiskie sarīkojumi, gan *netiešie* (pastarpinātā saskarsmē ar bibliotekāru), piemēram: katalogi, bibliotēkas iekārtojums, bukleti, informācijas materiāli utt.

Informācijas pakalpojumi var eksistēt katalogu (tradicionālo, elektronisko), datu bāzu, kartotēku, informācijas jaunieguvumu biļetenu, apskatu, informācijas dienu, izstāžu, vietējās sabiedrības jaunumu un reklāmu stendu, tematisko mapju, pašvaldības darbības informācijas, lasījumu, grāmatu atvēršanas svētku, konkursu, dažādu tematisko vakaru un pēcpusdienu, tikšanos, mājas lapu, lietotāju apmācību un citu formu veidā. Informācijas pakalpojumu piedāvājumā ietilpst arī uzziņu sniegšana un individuālā informacionālā apkalpošana.

Bibliotēkas pastāvēšanas garants gan tradicionālajā, gan informācijas jeb e-sabiedrībā ir *bibliotēkas darbinieki*. Attēlotajā piramīdā redzams, ka viņi ir bibliotēkas darba pamatsastāvdaļa. Mūsdienu bibliotekāru raksturo augsts izglītības un izglītotības līmenis, saskarsmes prasmes,

atvērtība pārmaiņām, profesionalitāte, spēja plānot, analizēt un secināt, veidot bibliotēkas politiku, prasme strādāt komandā, pastāvīga profesionālās kvalifikācijas paaugstināšana un konsekvence ētisko un estētisko principu ievērošanā. No bibliotekāra sagaidāma misijas apziņa un vitalitāte jaunās informācijas sabiedrības procesu norisē. Tikai kompetents bibliotēkas darbinieks spēj palīdzēt lasītājam/lietotājam informācijas avotu izvēlē un to satura kvalitātes novērtēšanā elektroniskā vidē. Bibliotekāram jābūt gatavam jaunajai, svarīgajai lomai: informācijas brokeris, pilots informācijas baltā trokšņa jūrā. Bibliotekāra pārveide no krājēja un grāmatu izsniedzēja par informācijas pasaules ceļvedi un aktīvu zināšanu izplatītāju nodrošina publiskās bibliotēkas eksistenci mainīgā vidē, kā arī veicina bibliotēkas pārorientāciju no *kolekcijorientētas* iestādes uz *lietotājiorientētu* institūciju. Tas ir būtiskākais mūsdienīgas bibliotēkas pārveidošanās virziens.

Publiskā bibliotēka informācijas sabiedrībā ir informācijas centrs, kas ar moderniem līdzekļiem veic zināšanu izplatīšanu sabiedrībā, kurā elektroniskās tehnoloģijas ir līdzeklis, kas paātrina, globalizē, uzlabo, bet nelikvidē jau esošās bibliotēkas darbības formas. Metodes, tehnoloģijas mainās, novecojušās tiek atmestas un ieviestas jaunas, taču bibliotēka un tās visdažādākie pakalpojumi pastāvēja, pastāv un pastāvēs, jo bibliotēka funkcionē tikai pakalpojumu veidā uz informācijas avotu, sakārtotu zināšanu un bibliotekāra personības bāzes. Elektroniskajā vidē, līdzās jau aplūkotajiem darbības virzieniem, aktualizējas:

- efektīva visu bibliotēku un informācijas iestāžu krājumu izmantošana (ar elektroniskā kataloga, datu bāzu un Internet tīkla starpniecību);
- virtuālās bibliotēkas izmantošana (tiešsaistes pakalpojumi, lasāmatmiņas kompaktdiski, dokumentu piegādes sistēmas, e-pasts, pilntekstu datu bāzes u.tml.);
- informācijas avotu radīšana (vietējās datu bāzes, datu apmaiņa, iekļaušanās bibliotēku informācijas sistēmās, mājas lapu veidošana u.c.);
- pieejas nodrošināšana visu veidu informācijas avotiem, dodot iespēju lietotājiem iegūt informāciju par dokumentālajām un Internet tīkla publikācijām un, sniedzot viņiem zināšanas, kā šos dokumentus un informācijas avotus saņemt;
- bibliotekāra lomas un nozīmības celšana un pašapziņas veicināšana.

Latvijas publiskās bibliotēkas uzsāk jauno tūkstošgadi jaunā, visiem vēl neierastā elektroniskā vidē. Daļa bibliotēku tajā jau ir iejutušās, daļa vēl tikai gaida pārmaiņas. Atgriežoties pie raksta sākumā izteiktā apgalvojuma, ka bibliotēkai tās dibinātājs jau sākumā ir piešķīris misiju – būt par vidutāju sakārtotu zināšanu un personības saskarsmē, var

apgalvot, ka šī misija nezūd arī mainītā vidē, jo bibliotēka ir pamats uz zināšanām balstītas sabiedrības eksistencē gan tradicionālā, gan elektroniskā vidē. Jaunajos apstākļos bibliotēkām nav jāpazaudē tās vērtības un metodes, kas ļāva piesaistīt cilvēkus gadsimtiem ilgi. Jaunās tehnoloģijas jāizmanto, lai bibliotēka joprojām paliktu gan informācijas un izglītības, gan arī cilvēciskās saskarsmes nodrošināšanas un sociālās vides veidošanas centrs.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

1. **Nacionālā** programma "Informātika" [Elektroniskais resurss]. – Tiešsaistes pakalpojums. – Rīga : [b.i.], 1998. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www2.acadlib.lv/grey/informatikauntelekomunikācijas.htm>
2. **Nacionālā** programma "Kultūra" 2000–2010 : (īsinātais variants) / Latvijas Republikas Kultūras ministrija ; Nacionālās programmas vadītāja kultūras ministre Karina Pētersone. – Rīga : [b.i.], 2001. – 182 lpp.
5.3. Bibliotēkas, 63.–85.lpp.
3. **Public Libraries and the Information Society** [Elektroniskais resurss] : the Copenhagen Declaration / agreed by the Pan-European Conference 14–15 October 1999 in Copenhagen, initiated by PubliCA. – Tiešsaistes pakalpojums. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.publica-europe.net>
4. **Reid T.R.** The power and the glory of the Roman Empire / T.R.Reid ; photographs by James L.Stanfield // National Geographic. – Vol.192, Nr.1 (July 1997), p.2–41.
5. **Valsts** vienotā bibliotēku informācijas sistēma : sistēmas darbības koncepcija. – Versija 1.0 VVBIS.SDK.V1.00.09.2000 / BO VSIA "Bibliotēku informācijas tīklu konsorcijs". – Rīga : BO VSIA "Bibliotēku informācijas tīklu konsorcijs", 2000.
3.1.1. Universālais informācijas pakalpojums, 100.-101.lpp.
6. **Vilks A.** Publisko bibliotēku attīstības tendences pēdējā desmitgadē / A.Vilks // Bibliotēkas pasaule. – [Nr.]20 (2001). – Sagatavošanā.

Baiba Sporāne

THE MISSION OF PUBLIC LIBRARY IN THE INFORMATION SOCIETY

Summary

The very topical problem of this paper – public library as the significant part of creating process of the knowledge-based society. Public libraries are the most popular and free approached library group with mission to help various social groups to obtain knowledge and take part in human networking in information society and changed library environment.

Public libraries in Latvia are influenced by several factors, for example. political events; development of: free market, democracy, information and communication technologies, co-operation of libraries, knowledge management; society members involvement in library development; priority of library services against collection development; professional development of library staff; legislation.

The basis of library mission development is formed by the Latvia state politics in library and information environment: The Library Law, The Law of the National Library of Latvia, standards and adaptation of international standards in library and information work, The National Program "Informatics", The National Program "Culture", implementation of information systems ALEPH, LIBER, ALISE, School Library Information System, activities of the National Library Board give evidence that libraries in Latvia successfully start their development towards the information highway.

Public libraries in Latvia not only carry out the state politics and goals and tasks of various programs, but they join the main tasks of the Copenhagen Declaration of the roles for the public library: democracy and citizenship; economic and social development; lifelong learning; cultural and linguistic diversity. Those tasks are formulated in the state program "Informatics" – to create the information society in Latvia through the implementation of the universal information service. Free accessible information for every personality in every time and place is the main mission of the project of the State Joint Library Information System for information retrieval and search, creating of resources, training of librarians and users, information marketing, information services, document delivery system etc.

There exists various visions about library in the information society among users: from virtual library to quiet restful reading place. The author of this papers sees library as the creative phenomenon of social environment, educational, amusement, information centre, community centre, the part of environment, because library's functions are: information, education, amuse-

ment, communication and human networking. This conception is based on two answers on two questions: – What is information? and - What is library? Information – the knowledge (articulated and non-articulated), what is circulated in communications. Library – the link between personality and knowledge. Therefore the mission of public library in the society (information or traditional) is to link the personality (readers, users, inhabitants, clients etc.) and the knowledge (articulated, non-articulated) with the goal of the mental, intellectual, economical, social, public benefit.

Already from its very beginning (it was long ago, B.C.) library founder (society, separate personality, social stratum, group etc.) put in the library idea the mission (with pure utility goal) – to be the personality or society knowledge centre, to input knowledge in communication processes, to let people to communicate, to serve society and readers/users both without computers or with them. It means to fulfil five tasks: to find people, who need information and who don't realize this or don't think about library as possible institution to give them such information; to persuade people that this knowledge is essentially necessary for them; to give all information not only from library in question, but from another ones too (e-environment makes this process very global); to study present and potential readers/users; to inform not only about information sources, but about public library itself too. Public relations are the new part in library development nowadays.

The public library its functions and mission realizes through information services, based on information sources, library information systems, users and users groups (programme work, individual services, reference services), SWOT analysis and high qualified librarians and information officers. Public library tasks in the e-environment, besides mentioned, are supplemented by creating of information sources (electronic catalogue, data bases), making use of virtual library, on-line services, all possibilities of library information systems, information technologies, free access to information and as the most important – the raising of librarians role and self-respect.

The public libraries in Latvia are started the new millennium on information highway, in e-environment, but Public Library Mission is the same – to be the link between the personality and knowledge, to create the system of human networking and take part in the solving of social problems of community – only on global scale and free information circulation.

Iveta Gudakovska

NO INFORMĀCIJPRASMĒM LĪDZ INFORMĀCIJPRATĪBAI

Bibliotēkmācībai ir tieša saistība ar bibliotēku un tās dokumentu izmantošanas praksi. Tomēr cilvēkiem, kas tic mācīšanās iespējai visa mūža garumā un bibliotēku lomai šajā procesā, jēdziena izpratne paplašinās un ietver personas spēju sekmīgi atrast, atlasīt, saprast, lietot, radīt un vērtēt dažāda veida un formas materiālos sniegto informāciju. Uzskatot, ka mūsdienu bibliotēkas un informācijas centri satur liela cilvēku skaita rakstīto, mutvārdu un vizuālo informāciju, termins “bibliotēkmācība” ir kas vairāk nekā apgūt fizisku spēju atrast un izmantot grāmatu, filmu, audiokaseti, kompaktdisku vai kādu citu informācijas nesēja formu. Šīs darbības ir neatņemamas personības izziņas procesa sastāvdaļas un izziņas process notiek mirklī, kad materiāls ir atvērts, projektorā, datorā vai atskaņotājs ieslēgts. Simboli un attēli saskaras, prāts uztver klāt neesošo informatoru – autoru un režisoru ziņojumu.

Arvien biežāk izglītības sfērā tiek lietots jēdziens “informācijprasmes”, bet daudziem tas vēl maz ko izsaka. Daži šīs prasmes identificē ar bibliotēkas lietošanas prasmēm, kuras apgūtas bibliotēkmācības stundās, citi domā, ka tās galvenokārt saistītas ar informācijas tehnoloģiju izmantošanu, vēl citi – pielīdzina pētniecības darbam. Bez tam, daži pedagogi uzskata, ka šīs spējas attīstīsies tad, kad bērni mācoties izmantos plašu materiālu loku, kamēr citi saredz nepieciešamību šīs prasmes precīzi iemācīt.

Cilvēka literatūras un kultūras izpratne sākas ar lasīt un rakstīt prasmes apguvi. Lasīšanas prieka attīstības pamatā ir tādu paņēmienu izmantošana, kuri veicinātu lasīšanu un mudinātu uz to, tie ietver grāmatu

atstāstīšanu, priekšā lasīšanu, pārrunas par grāmatām, diskusijas un citus veicinošus pasākumus. Regulāru nodarbību rezultātā izveidojas iemaņas novērtēt autora darbu, grāmatas autora un/vai mākslinieka veikumu, daiļdarba elementus (tēmu, darbības vietu, sižetu, tēlus, valodas lietojumu, viedokļus). Literatūras izpratnes iemaņas var izmantot arī citu mākslas veidu novērtēšanā un arī apgūt līdzīgā ceļā.

Mediju un tehnoloģiju izmantošanas prasmes nepieciešamas, lai piekļūtu vajadzīgai informācijai, kas ir fiksēta audiovizuālā un elektroniskā formātā. Šīs prasmes ietver arī spēju pašam radīt audiovizuālos materiālus apgūto ideju un demonstrējumu sintezēšanas ceļā, radīt materiālus elektroniskā formātā (izmantojot, piem., PowerPoint programmu, hipertekstu), demonstrējot no dažādiem avotiem savāktās informācijas analīzes rezultātus un apgūto zināšanu sintēzi. Parasti šīs prasmes uzskata kā daļu no patstāvīgās mācīšanās iemaņām, to apjomu un secību atspoguļojot diagrammās, kas kalpo kā vadlīnijas katra atsevišķa skolēna informācijprasmju iegūšanā.

Attīstot bērnu informācijprasmes, bet nepievēršot uzmanību to saskaņošanai, lietošanai un citiem faktoriem, bērni netiek sagatavoti mācībām vidē, kur informācija kļūst par nozīmīgāko dzīves sastāvdaļu. Koncentrējot uzmanību tikai uz informācijas tehnoloģiju vai bibliotēku lietošanas prasmēm, neievērojot no cilvēkiem gūto informāciju, arī neradīsies patstāvīgi problēmu risinātāji.

Skolotāji saskaras ar problēmu, kad un kur sākt šo sarežģīto attīstības uzdevumu. Lai cilvēks patstāvīgi nodarbotos ar mūžizglītību, apgūstamās prasmes parasti tiek iestrādātas noteikta apjoma un secības modelī atbilstoši vecuma un klašu grupai, un iemaņām, kādas nepieciešamas, lai apgūtu mācību saturu un mācīšanās gaitā lietotos paņēmienus. Parasti prasmes atrodas attīstībā un tām piemīt cikliska atkārtošana. To mācīšana jāuzsāk vienā līmenī, jāatkārto citā un jānostiprina jaunā augstākā zināšanu līmenī, cilvēkam virzoties uz priekšu izglītības iegūšanas procesā. Šīs prasmes visvairāk izmanto problēmrisināšanas situācijās, un tās ir būtiskas indivīda augstākas pakāpes domāšanas attīstībā. Gan pedagogi, gan citi mācību procesā iesaistītie darbinieki (bibliotekāri), gan paši apmācāmie ir atbildīgi par informācijprasmju iegūšanu, jo mācīšanās tiek individuāli pieskaņota katra atsevišķa cilvēka mācīšanās stilam un spējām.

Problēmrisināšana ir metode skolēnu vai studentu iesaistīšanai mācīšanās procesā, kad pedagoga vadībā jāatrisina radusies vai mākslīgi radīta problēma, lietojot pētnieciskus paņēmienus. Šajā metodē uzsvars tiek likts uz tādiem posmiem kā problēmas noskaidrošana; zināmās

informācijas apzināšana; izlemšana, ko vēl nepieciešams uzzināt atbildes sagatavošanai; informācijas meklēšanas paņēmieni; analizēšanas un sintezēšanas iemaņas, lai atrisinātu problēmu, kas prasa radošu domāšanu un kritiskas analīzes iemaņas.

Valsts pamatzglītības standarts un Valsts vispārējās vidējās izglītības standarts satur skolēnu sasniegumu aprakstus, kas demonstrē indivīda izglītības attīstību, un nosaka, ka izglītības procesā ir iegūstamas noteiktas informācijprasmes. Piemēram, 3. klases skolēni prot izmantot vairākus atšķirīgus informācijas avotus, mācās lietot problēmrisināšanas prasmes, prot secīgi veikt pētnieciskās darbības soļus; 6. klases – jau lieto dažādus informācijas avotus, prot novērtēt informācijas ticamību, spēj to kombinēt, prot izvēlēties un izmanto pētnieciskā darba metodes pētījuma veikšanai; 9. klases absolventi lieto daudzveidīgus avotus un ceļus, lai iegūtu informāciju, apzinās pētniecisko un tehnoloģisko metožu nozīmību un prot tās izmantot pētījuma procesā; vidusskolas beidzēji – jau ieguvuši prasmi patstāvīgi mācīties un pilnveidoties, motivēti mūžizglītībai un apzinātai karjerai. Pagaidām šīs dokumentos iekļautās prasmes nav secīgi iestrādātas un realizētas mācību programmās un to apguve notiek vairāk periodiski nekā sistemātiski un mērķtiecīgi.

Prasmju lietošanas norise un saistība ar citām prasmēm ir bieži aprakstītas kā soļi, kuriem ejam cauri, risinot informācijas problēmas. Pasaulē plaši pazīstams tāds problēmrisināšanas paņēmieni modelis, kas pazīstams ar nosaukumu *Lielais sešinieks (Big Six)*, un ko 1988. gadā izstrādāja Maikls Eisenbergs (Michael Eisenberg) Sirakūzu universitātes profesors, strādājot kopā ar vidusskolas mediju speciālistu Robertu Berkovicu (Robert Berkowitz). *Lielais sešinieks* ir informācijas problēmrisināšanas modelis, kas apvieno meklēšanas prasmi un pašu meklēšanas procesu ar izzināšanas prasmēm un procesu. Tā ir labi sagatavota programma, kas sasaista informācijas iegūšanas tehnoloģiju ar informācijas problēmu risināšanas procesu. Pats modelis atspoguļo tos izziņas posmus, kas palīdz risināt informācijas problēmas, un tāpēc autori apraksta informācijas problēmu risināšanu kā sešus divdaļīgus soļus:

*Lielais sešinieks (BigSix)**Informācijas problēmrisināšanas paņēmieni***1. Uzdevuma formulēšana**

- jāformulē uzdevums
- jāapzina, kāda informācija nepieciešama

2. Informācijas meklēšanas paņēmieni

- veikli jāapsver visi iespējamie avoti
- jāizvēlas vislabākais avots

3. Atrašanās vietas noteikšana un pieeja

- jānosaka avotu atrašanās vieta
- jāatrod informācija avotā

4. Informācijas izmantošana

- jāstrādā (jālasa, jāklausās, jāskatās)
- jāatlasa attiecīgā informācija

5. Sintezēšana

- jāapkopo informācija no dažādiem avotiem
- jārada rezultāts

6. Novērtēšana

- jāspriež par rezultātu (lietderīgums)
- jāspriež par procesu (produktivitāte)

Šos posmus var vienkāršot sākumskolas līmenim, pārveidot par modeli pamatskolai un vidusskolai. Šo procesu var izmantot ikviens cilvēks problēmu risināšanas ceļā un iepriekš dotā secība arī nav obligāta. Modeļa autori aicina informācijproblēmu risināšanas soļus integrēt tajos modeļos, kuri pašreiz tiek lietoti konkrētā mācību iestādē, jo modelis ir pietiekami elastīgs, lai to varētu integrēt lielākajā daļā informācijas prasmju apgūšanas programmās. Modeļa *Lielais sešinieks (Big Six)* atbalsta izglītības jomas eksperti, universitātes, profesionālās apvienības, izglītības sistēmas daudzās valstīs [3.] un ieteicams izmantot arī Latvijā.

Konkrētas informācijprasmes ir nepieciešamas, lai veiktu katru no informācijproblēmu risināšanas soļiem. Tāpēc izdevuma pārlapošana, pavirša apskatīšana un lasīšana, lai atrastu informāciju, informācijas avotu izvēlēšanās un pārkārtošana, kopā ar secinājumu izdarīšanu un iepazīstināšanu ar iegūto ir informācijas prasmes kopā ar daudzām citām prasmēm. Lai apgūtu to vairākumu, ir vajadzīgas vērā ņemamas zināšanas, piemēram, par bibliotēkām, grāmatām un digitālo informācijas formātu, nemaz nerunājot par zināšanām, kas nepieciešamas konspekta un

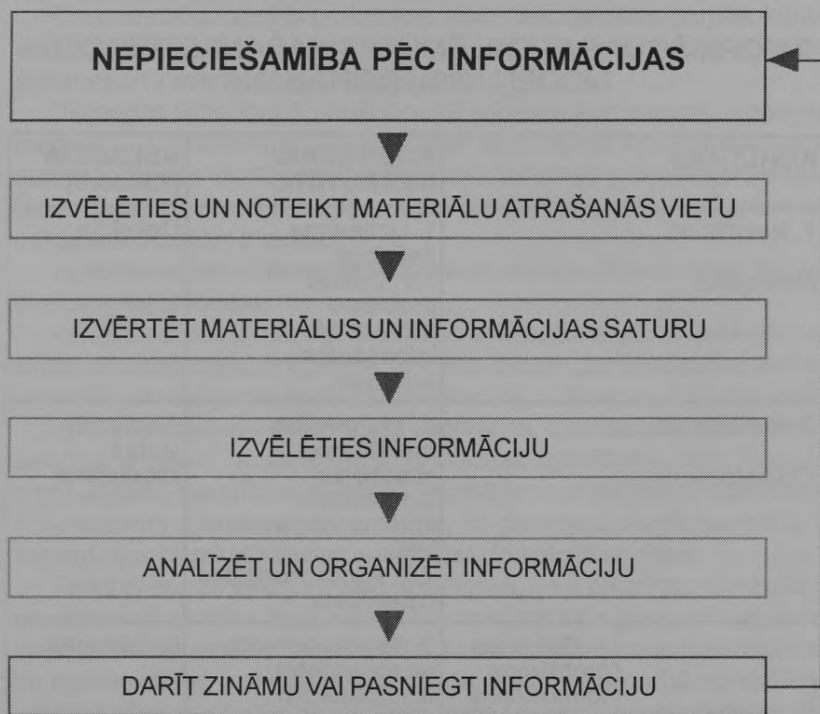
kopsavilkuma rakstīšanai, kā arī kopā ar tām informācijas plānveidīgu meklējumu zināšanas.

Informācijprasmes ietver bibliotēkmācības zināšanas un informācijas tehnoloģijas lietošanu. Tās tiek izmantotas meklējumos, sākot ar darbiem par noteiktu tēmu skolā līdz pat zinātniskās pētniecības darbiem pieaugušo līmenī. Informācijprasmes mēs visi lietojam arī ikdienā – darbā un sociālajā sfērā, piemēram, kad mums vajag palīdzību no pilsētas domes, sociālajiem dienestiem, mediķu un amatnieku pakalpojumiem.

Informācijprasmes un uzskati par domāšanas procesu

Austrālijas speciālistes Penijas Mūras (Penny Moore) 1996. gadā publiskotajā modelī uzsvērts, ka domāšana, izjautāšana un vadoši norādījumi ir vajadzīgi, lai atrisinātu jebkuru informācijas problēmu. Te atklājās fakts, ka informācijas problēmu risināšana nekad nav vienkārša, jo bieži iepriekš nav iespējams noteikt to, kā virzīsies šis process, un problēmu risināšanas veidi netiek konkretizēti – tie var izrādīties pavisam negaidīti. Atkarībā no tā, kā pieejama informācija katrā procesa pakāpē, tiek pārdēvētas informācijas problēmas, tiek meklēti materiāli ar dažādām problēmām centrā un tiek mainīti viedokļi par to, kas ir būtiska informācija. Prasmīgi informācijas meklētāji atzīmē, kā viņi uzzina kaut ko jaunu, un kā tas ietekmē nepieciešamību pēc nākošās informācijas. Tādi informācijas meklētāji novērtē arī pašu informācijas problēmu risināšanas procesu, mācoties kas un kad noder, un, ja nepieciešams, maina pieeju. Piemēram, viņu rīcībā ir daudzveidīgas metodes kā meklēt informāciju bibliotēkā – skatoties dažādās vietās, prasot personālam un meklējot ar datora palīdzību, un attiecīgi mainot faktiskos meklēšanas paņēmieni.

Jautājumu uzdošana par informācijas atrašanas vietu un katra paša meklējumu gaita un process ir informācijas problēmu risināšanas būtiskas sastāvdaļas. Tāpēc jautājumu uzdošana ir modeļa pamatā. Jautājumu uzdošana var būt pat vārdos neizteikta vai skolotāju un grupas biedru atbalstīta. Šajā modelī autore uzskata par domāšanu ir parādīti kā svarīgs informācijas avots, kas vērsti uz darbību. Veids, kā tiek saskaņotas prasmes un attīstīta stratēģija uzdevuma veikšanai, pārsniedz informācijas prasmju līmeni, sasniedzot noteiktu informācijpratības līmeni.

Informācijprasmes un izjūtas

Pastāv vēl viens vērā ņemams indivīda informācijas problēmu risināšanas komponents – izjūtas. Karola Kulthaua (Carol Kuhlthau) 1987.gada modelis pievērš uzmanību tādām personīgām izjūtām kā nedrošība, optimisms, apmulsums un neapmierinātība, pašpāļāvība un gandarījums, kas pavada tematisko darbu vai pētniecības uzdevumu veikšanu. Daudzi pieaugušie pašmācības laikā ir bijuši pārsteigti, uzzinot, ka arī citi izjutuši to pašu – pacilātību un satraukumu dažādos uzdevuma vai projekta veikšanas brīžos. Arī bērni var gūt labumu no šī informācijas problēmu risināšanas parastā aspekta apspriešanas. K.Kulthaua atzīst, ka domāšana šajā procesā nav lineāra – var sākt ar galveno problēmu un papildināt to atbilstoši atlasītajam materiālam.

Tālāk redzamajā tabulā trīs iepriekš aprakstītie modeļi ir salīdzināti. Tie var dot ierosinājumu informācijas procesa risinājuma variantiem, tomēr tie nav vienģie pasaulē izstrādātie un lietotie modeļi.

INFORMĀCIJAS PROBLĒMU RISINĀŠANAS PROCESA MODEĻU SALĪDZINĀŠANA

KUHLETHAU		EISENBERG/ BERKOWITZ	ASLA/ALIA (P.Moore)
1. Ievadīšana <i>Nedrošība</i>		1. Uzdevuma definīcija 1.1. Definēt problēmu 1.2. Identificēt informācijas prasības	Definīcija
2. Izvēlēšanās <i>Optimisms</i>		2. Informācijas meklēšanas stratēģijas 2.1. Noteikt informācijas avotu loku 2.1. Avotu prioritātes noteikšana	Atrašanās vietas noteikšana
	4. Galvenās problēmas formulēšana <i>Skaidrības izjūta</i>	3. Atrašanās vieta un pieejamība 3.1. Materiālu izvietojums 3.2. Informācijas atrašana	Izvēlēšanās
3. Pētīšana (izpētīt informāciju par galveno tēmu)	5. Savākšana (savākt informāciju par izvēlēto tēmu) <i>Pašpaļāvība (atīstība pareizā virzienā)</i>	4. Informācijas izmantošana 4.1. Iesaistīt (lasīt, pārskatīt utt.) 4.2. Izvēlēties informāciju	Organizēšana
6. Prezentēšana <i>Atvieglotums! Apmierinātība vai neapmierinātība</i>		5. Sintēze 5.1. Organizēt 5.2. Prezentēt (darīt zināmu)	Prezentēšana
7. Iznākuma / novērtēšana	procesa	6. Novērtēšana 6.1. Izvērtēt rezultātu 6.2. Izvērtēt procesu	Novērtēšana

Daudzas informācijas problēmas labāk tiek risinātas grupās, kurās cilvēki strādā kopā, nekā strādājot individuāli. Tas nozīmē, ka sociālās prasmes arī ir svarīgas pūļu apvienošanai.

Vinipegas (Kanāda) 1. Skolu nodaļā sagatavotais prasmju apguves modelis [2.] izveidots tā, lai palīdzētu skolotājiem un bibliotekāriem saprast, kādas ir skolēniem būtiski nepieciešamas informācijprasmes. Šajā modelī prasmes tiek sagrupētas četrās kategorijās, balstoties uz pakāpenību izpētes procesā:

- prasme atrast – informācijas avotu atrašanas vieta un informācijas atrašana šajos avotos.

- prasme analizēt – izpētāmās tēmas analizēšana, plāna izveidošana, avotu analizēšana, domājot par to atbilstību un piemērojamību tēmai, informācijas vērtīguma analizēšana attiecībā uz tēmu un izpētes mērķi.

- prasme saprast – informācijas saprašana, izpratne par informācijas saistību ar tēmu, atbilstošās informācijas izdalīšana, informācijas organizēšana, sakarību aptveršana, secinājumu un slēdzienu izdarīšana.

- prasme pierakstīt informāciju, to pasniegt un demonstrēt – informācijas pierakstīšana un dalīšanās informācijā ar citiem.

Tā kā prasmes veidojas, tām uzkrājoties, un ir atkarīgas no skolēna pieredzes un spējām, šajā modelī nav mēģināts tās piesaistīt noteiktai klašu grupai vai mācību līmenim. Mācot noteiktu vielu, pašiem skolotājiem un bibliotekāriem ir jāizvēlas atbilstošās prasmes atkarībā no skolēnu vecuma, klases un viņu iepriekšējās pieredzes; izmantojamā materiāla veida; gala produkta formas.

Arvien biežāk lietojam jēdzienu "informācijpratība", kuru varam aprakstīt kā jēdzienu, kas raksturo galveno izglītības mērķi balstītu uz informācijprasmēm saistībā ar dažādiem to lietošanas paņēmieniem. Pēc dažu uzskatiem informācijpratība sevī ietver arī prasībām atbilstoša galarezultāta radīšanu, strādājot par grupu atbalstītājiem, un kļūstot par skolēniem, kas mācās patstāvīgi. Šī jēdziena saturs ir paplašināts līdz atbilstošās informācijas lietošanas atzinīgam novērtējumam, tā apvienojot tādus plašākus informācijas lietošanas aspektus kā izziņas, ētiskos un sabiedriskos (Kolorādo Valsts izglītības nodaļa, 1996. g.).

Informācijpratība var likties kā diezgan nenoteikts vai neskaidrs jēdziens. Bet, ja mēs raugāmies tālāk par tām īpašajām prasmēm, ko bērni attīsta mācīšanās laikā: apgūstot matemātiku, mūziku, mākslu un dabas zinātnes, un izpētām, kā viņi rīkojas ar informāciju, mēs sastopam atkal un atkal tos pašus komponentus. Prasme rīkoties ar informāciju bieži vien tiek pieņemta kā pati par sevi saprotama, radot plaisu starp to informācijpratību, ko mēs sagaidām no skolēna, un piedāvāto palīdzību,

lai attīstītu noteiktas informācijprasmes.

Tādējādi *informācijpratība* definējama kā spēja apzināties nepieciešamību pēc informācijas, lai varētu risināt problēmas un rast jaunas idejas; uzdot svarīgus jautājumus; izmantot dažādas informācijas iegūšanas stratēģijas; atrast attiecīgu un atbilstošu informāciju; novērtēt saņemtās informācijas kvalitāti, autorību un autentiskumu. Tās ir spējas izmantot praktiskos un konceptuālos informācijas tehnoloģijas līdzekļus (drukātus, nedrukātus, elektroniskus); saprast formas, formāta atrašanos un piekļūšanas metodes; informācijas izvietošanu un radīšanu; izpētes procesus; formatizēt un publicēt tekstuālā un multimediju formātā, kā arī pielāgoties jaunradītām tehnoloģijām [1.].

Informācijpratība realizējas kā process, ko veido pakāpeniski soļi, kur katrs solis ir jāiemācās un ir jāpraktizējas tajā, līdz tas apgūts. Skolēniem ir jāemāca šīs prasmes soli pa solim, pie tam neizlaižot nevienu no tiem. Tieši bibliotēka ir pirmā instance, kurā visproduktīvāk var iegūt, un bibliotekārs ir tā amatpersona, kura potenciāls nodrošina noteikta apjoma informācijpratības līmeņa apgūšanu – to spēju, kas piemīt informācijas sabiedrības locekļiem.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

1. **Brauns Dž.** Skolu bibliotēku un informācijas pakalpojumu attīstība Latvijā : eksperimentāls projekts : projekta konsultanta Dž.Brauna ziņojums / Dž.Brauns ; red. I.Gudakovska. – Rīga : LU Filoloģijas fak. BZIZN BDTC, 2001. – 55 lpp.

2. **Informācijas** pratības veidošana / sast. Dž.Brauns ; red. I.Gudakovska. – Rīga : LU Filoloģijas fak. BZIZN BDTC, 2001. – 16 lpp.

3. **Huges S.** Information Problem-Solving : Using the Big Six in Ontario / S.Huges // The Teaching Librarian. – Vol.5, Nr.1 (1997), p.14–21 .

4. **Latvia.** School library and information services development : Project 2 / a report prep. by G.R.Brown ; University of Latvia, Continuing Education Centre for Librarians and Nordinfo. – Winnipeg ; Rīga : [b.i.], 2001.– 96 p.

Moore P. Towards information literacy : one school's journey / P.Moore. – Wellington : New Zealand Council for Education Research, 2000.– 146 p.

Iveta Gudakovska

FROM INFORMATION SKILLS TO INFORMATION LITERACY

Summary

This article focuses on essence of term "Information Literacy" and explains it as the ability to recognize the need for information to solve problems and develop ideas; pose important questions; use a variety of information gathering strategies, locate relevant and appropriate information; assess information for quality, authority and authenticity. Includes the abilities to use the practical and conceptual tools of information technology (print, non – print and electronic), to understand form, format, location and access methods, how information is situated and produced, research processes and to format and publish in textual and multimedia formats, and to adapt to emerging technologies.

This characterising based on observation of three models of the information problem solving process designed by M. Eisenberg and R. Berkowitz (Big Six), C. Kuhlthau and P. Moore.

Vineta Gerkena

VIETĒJĀS SABIEDRĪBAS APKALPOŠANAS KONCEPCIJA UN TAUTAS BIBLIOTĒKU ATTĪSTĪBAS PERSPEKTĪVAS

↳ Idz ar informācijas sabiedrības veidošanos Latvijā, aktuāls kļūst jautājums par bibliotēku vietu šajā procesā. Bibliotēkas meklē iespējas, kā nodrošināt iedzīvotāju tiesības brīvi iegūt informāciju. Rakstā aplūkots viens no ceļiem – vietējās sabiedrības apkalpošanas koncepcija un tautas bibliotēku attīstības perspektīvas šīs koncepcijas ietvaros.

Rakstā sniegts jēdziena “vietējās sabiedrības apkalpošana” skaidrojums, vēsturiskā attīstība un jaunākās tendences pēdējo 5 gadu laikā. Vietējās sabiedrības apkalpošanas virziens aplūkots saistībā ar publiskās bibliotēkas attīstību informācijas sabiedrībā.

Rakstā izteiktās atziņas pamatojas uz publikācijām Latvijas, Krievijas un citu valstu literatūrā.

↳ Mūsdienu intelektuālajā laikmetā arvien lielāka nozīme ir cilvēka izglītībai un garīgai izaugsmei, kas veicina tautsaimniecības un kultūras attīstību un līdz ar to arī dzīves līmeņa paaugstināšanos. Bibliotēkai – zināšanu uzkrāšanai un izplatīšanai ir liela nozīme sabiedrības attīstībā. Tā ir viena no svarīgākajām izglītības un kultūras sistēmas sastāvdaļām. Tas pilnībā attiecināms arī uz tautas bibliotēkām.

Latvijas bibliotēku sistēmu veido valsts, pašvaldību un privātās bibliotēkas. Pēc funkcionālās nozīmes bibliotēkas iedalītas šādos tipos: zinātniskās un publiskās bibliotēkas. Pie publisko bibliotēku grupas pieder ne tikai tautas un skolu bibliotēkas, bet arī veselības aizsardzības iestāžu,

Nacionālo aizsardzības spēku struktūru, sabiedriskās, privātās un ārvalstu institūciju bibliotēkas.

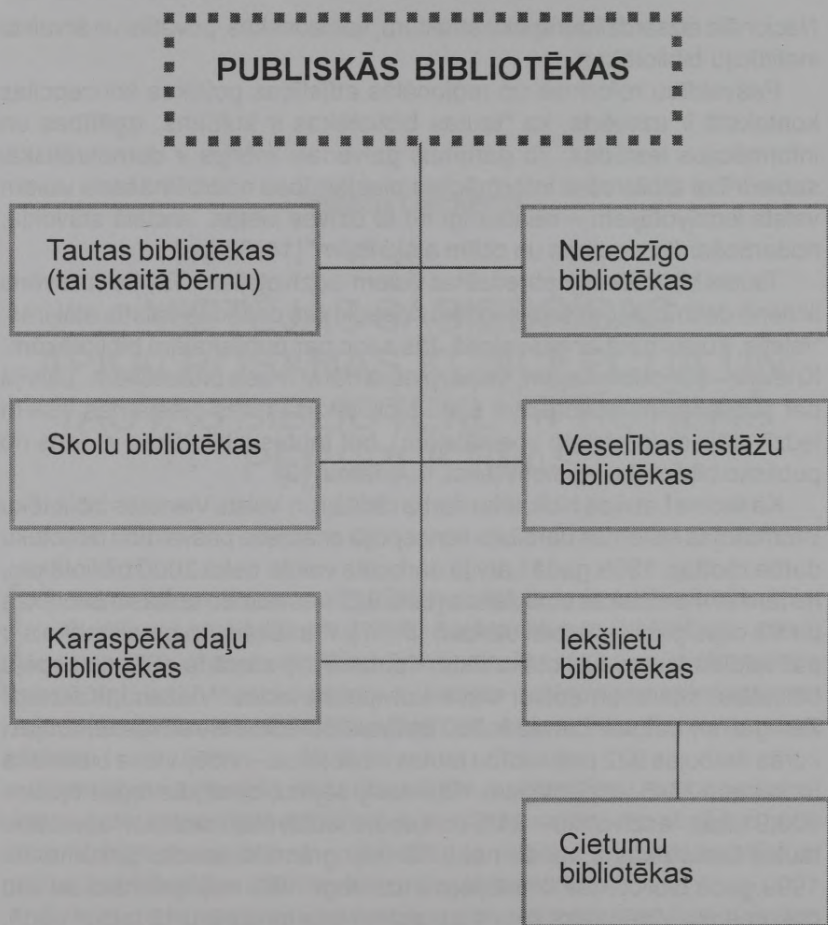
Pašvaldību reformas un reģionālās attīstības politikas koncepcijas kontekstā ir uzsvērts, ka "tautas bibliotēkas ir kultūras, izglītības un informācijas iestādes. To darbības galvenais mērķis ir demokrātiskai sabiedrībai atbilstošas informācijas pieejamības nodrošināšana visiem valsts iedzīvotājiem – neatkarīgi no to dzīves vietas, sociālā stāvokļa, nodarbošanās, vecuma un citām atšķirībām" [14, 83.lpp].

Tautas bibliotēkas ir paredzētas visiem iedzīvotājiem. Tas tiek uzsvērts ikvienā definīcijā, bet šo bibliotēku nosaukums dažādās valstīs atšķiras. Valstīs, kurās runā angļu valodā, tās sauc par publiskajām bibliotēkām, Krievijā – par publiskajām, vispārpieejamām, masu bibliotēkām. Latvijā par publiskajām bibliotēkām sauc bibliotēkas, kuras pieejamas visiem iedzīvotājiem (pretstatā speciālajām), bet tautas bibliotēkas ir viens no publisko bibliotēku veidiem (skat. 1. shēmu) [9].

Kā liecina Latvijas bibliotēku darba rādītāji un Valsts Vienotās bibliotēku informācijas sistēmas darbības koncepcijā analizētie pašvaldību bibliotēku darba rādītāji, 1999.gadā Latvijā darbojās vairāk nekā 2000 bibliotēkas, no tām 974 publiskās bibliotēkas (t.sk. 922 pašvaldību tautas bibliotēkas un 52 citas publiskās bibliotēkas) [5, 17]. Plašākais un pieejamākais ir pašvaldību tautas bibliotēku tīkls. Kopumā tas sastāda 46% no kopējā bibliotēku skaita un aptver visus Latvijas novadus: Vidzemi, Kurzemi, Zemgali un Latgali. Latvijā ir 560 pašvaldību administratīvās teritorijas, kurās darbojas 922 pašvaldību tautas bibliotēkas – vidēji viena bibliotēka uz katriem 2645 iedzīvotājiem. Kā lietotāji šajās bibliotēkās reģistrējušies 503,9 tūkst. iedzīvotāju – 21% no kopējā iedzīvotāju skaita. Pašvaldību tautas bibliotēkās ir vairāk nekā 13 milj. grāmatu un citu dokumentu. 1999.gadā bibliotēkas lietotājiem ir izsniegti 19,3 milj. grāmatu un citu dokumentu. Vidēji katrs lietotājs ir apmeklējis bibliotēku 12 reizes gadā, vienam lietotājam vidēji gadā ir izsniegtas 38 grāmatas un citi dokumenti.

Pašvaldību tautas bibliotēkas ir izvietotas pilsētās un laukos un apkalpo kā pieaugušos, tā bērnus. 1999.gadā no 922 pašvaldību pārziņā esošajām tautas bibliotēkām 151 bibliotēka atradās pilsētu teritorijās, 705 bibliotēkas – pagastu teritorijās un 66 ir bērnu bibliotēkas.

Tas ir ievērojams tautas bibliotēku skaits, ar kurām sabiedrībai ir jārēķinās un kuru intereses un problēmas ir vērā ņemamas.

1. shēma. Publisko bibliotēku tipoloģija Latvijā

1991.gadā visas tautas bibliotēkas tika nodotas pašvaldību pārziņā. Šo bibliotēku darbību regulē Latvijas Republikas likums "Par pašvaldībām" [12]. Likuma 15.pantā teikts, ka pagastu un pilsētu pašvaldību kompetencē ir kultūras un izglītības veicināšanas funkcija, bet to pienākumos ir tautas bibliotēku izveidošana un to darbības nodrošināšana. Likuma 16.pantā ir noteikta rajona pašvaldības atbildība – tā koordinē pagastu un rajona pilsētu pašvaldību darbību kopīgu jautājumu risināšanā, to kompetencē ir rajonam kopīgās kultūras un izglītības veicināšanas funkcija, bet to

pienākums ir uzturēt rajona pašvaldības bibliotēkas un nodrošināt to darbību. Tās ir pašvaldību pastāvīgās funkcijas. Šo funkciju izpilde tiek finansēta no attiecīgās pašvaldības budžeta.

Pašvaldību tautas bibliotēku attiecības ar to galvenajiem finan-sētājiem un īpašniekiem – pašvaldībām reglamentē 1998.gadā pieņemtais Latvijas Republikas "Bibliotēku likums" [2]. Likuma 17.pantā noteikts, ka valsts un pašvaldības finansē to īpašumā esošās bibliotēkas, nodrošinot līdzekļus šādai bibliotēku darbībai:

- 1) fondu organizēšanai, papildināšanai un glabāšanai;
- 2) ēku, telpu, iekārtu, tehniskā aprīkojuma uzturēšanai, jaunu informācijas tehnoloģiju ieviešanai;
- 3) telpu īrei un bibliotēkas maksājumiem;
- 4) fondu publiskas pieejamības nodrošināšanai;
- 5) sadarbībai;
- 6) ēku celtniecībai un rekonstrukcijai;
- 7) darbinieku atalgojumam;
- 8) darbinieku kvalifikācijas paaugstināšanai;
- 9) darbības popularizēšanai.

Likuma 18.pantā norādīts, ka valsts un pašvaldību bibliotēku darbībai paredzēto budžeta asignējumu minimālo apjomu nosaka Ministru kabineta apstiprinātie normatīvi [1]. Šo normatīvu būtība – minimālā finansēšanas līmeņa garantijas bibliotēku bāzes un attīstības uzdevumiem, lai nodrošinātu pietiekamu bibliotēku darba kvalitāti.

Likuma 29.pantā ir noteikti valsts un pašvaldību uzdevumi bibliotēku jomā: nodrošināt bibliotēku kā pasaules kultūras mantojuma uzkrājēju, galveno informācijas nodrošinātāju aizsardzību un saglabāšanu, kā arī veicināt to attīstību. Ikvienu pašvaldība savā administratīvajā teritorijā rūpējas par bibliotekāro pakalpojumu pieejamību iedzīvotājiem, ievērojot Ministru kabineta noteikumus par vietējās nozīmes bibliotēku tīklu un tā darbību pašvaldību teritorijās [18].

Latvijas tautas bibliotēkas darbojas jaunos apstākļos un situācijā – valsts ir atguvusi neatkarību, ir notikusi pāreja uz tirgus ekonomiku, sabiedrības dzīvē arvien vairāk tiek ieviestas jaunās informācijas tehnoloģijas un pakalpojumi. Pieņemtā "Bibliotēku likuma", gaidāmās administratīvi teritoriālās reformas apstākļos un informācijas sabiedrības veidošanās procesā kļuvis aktuāls jautājums par tautas bibliotēku tālāko attīstību Latvijā.

Ārzemju bibliotekārajā literatūrā atrodamas vairākas jaunas pieejas tautas bibliotēku darbam. Viena no šīm pieejām ir vietējās sabiedrības apkalpošanas koncepcija. Tā izstrādāta, balstoties uz ASV un Anglijas

publisko bibliotēku darba pieredzi. Koncepcijas pamatā ir ideja par publisko bibliotēku veidošanu par vietējās sociālās dzīves reālu informācijas centru.

1972. gadā pieņemtajā UNESCO Publisko bibliotēku Manifestā viens no publisko bibliotēku mērķiem ir – nodrošināt sabiedrību ar aktuālu zinātnisko, tehnisko un socioloģisko informāciju [15]. Tas tad arī nosaka publiskās bibliotēkas vietu sabiedrībā.

1986. gadā izstrādātajās, uz daudzu valstu pieredzi pamatotajās IFLA vadlīnijās publiskajām bibliotēkām ir noteikts, ka publisko bibliotēku pakalpojumiem jābalstās uz visu vietējo iedzīvotāju vajadzību apmierināšanu, nevis tikai uz pašreizējo bibliotēkas lasītāju prasībām [16]. Kopienās, kurās darbojas publiskās bibliotēkas, ir daudz cilvēku, kuri nav bibliotēku lasītāji un nekad par tādiem nekļūs, kamēr netiks apzinātas, izanalizētas un apmierinātas viņu vajadzības. Pakalpojumi ir jāuzlabo un jāpopularizē tā, lai cilvēki varētu sākt novērtēt, kā bibliotēkas var palīdzēt viņu vajadzību apmierināšanā. Tādējādi *tirgus izpēte un mārketinga* ir 2 darbības virzieni, kas palīdz nodrošināt ciešas saites starp bibliotēku un sabiedrību.

Daudzo publisko bibliotēku sniegto pakalpojumu klāstā vieni no plašākajiem ir informācijas pakalpojumi. Tie mēdz būt šādi:

- ✓ īsas faktogrāfiskas uzziņas;
- ✓ padziļināta informacionālā apkalpošana specifiskās jomās, t.sk. saistītās ar vietējās tirdzniecības un rūpniecības vajadzībām;
- ✓ informācija par centrālās un vietējās pārvaldes iestādēm un citām organizācijām, lai palīdzētu sabiedrībai saistīties ar tām; informācija par vietējiem klubiem un bibliotēkām, pieaugušo izglītošanās iespējām, sporta organizācijām un izpriecu vietām;
- ✓ informācija konkrētās apdzīvotās vietas viesiem, ieskaitot ziņas par viesnīcām, apmeklējamām vietām un pasākumu norises laikiem.

Tādējādi publiskās bibliotēkas darbojas kā vietējie informācijas punkti.

Eiropas publisko bibliotēku vadošo speciālistu un politiķu kopīgā projekta "PubliCA – saskaņota publisko bibliotēku darbība" (PubliCA – the concerted action for public libraries) ietvaros 1999.gadā pieņemta Kopenhāģenas Deklarācija – pamats publisko bibliotēku politikai nacionālajā un Eiropas mērogā. Tā izstrādāta, pamatojoties uz "UNESCO Publisko bibliotēku Manifestu", "IFLA publisko bibliotēku vadlīnijām", "Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvenciju" un "Eiropas Komisijas ziņojumu – Publiskās bibliotēkas un informācijas sabiedrība". Deklarācijā 31 Eiropas valstu politiķi un bibliotēku politikas veidotāji aicina visu valstu valdības un pašvaldības uz šādu rīcību [4]:

- izstrādāt nacionālo informācijas politiku sabiedrības interesēm

atbilstošo informācijas resursu attīstībai un koordinācijai. Šajā politikā paredzēt publisko bibliotēku vitālo un unikālo lomu iedzīvotāju vairākuma daļas apgādē ar informāciju;

– radīt piemērotu infrastruktūras tīklu nacionālās informācijas politikas atbalstam informācijas laikmetā. Infrastruktūras tīklam ir jāsavieno visas informāciju veidojošās institūcijas, it īpaši tradicionālās kultūras mantojuma saglabāšanas institūcijas – bibliotēkas, muzejus, arhīvus – lai tādējādi veicinātu informācijas apmaiņu un kopīgu informācijas resursu radīšanu;

– iedibināt publisko bibliotēku attīstības programmu, lai nodrošinātu minimālos informācijas un komunikācijas tehnoloģiju pakalpojumu standartus katram iedzīvotājam, paredzot attiecīgas investīcijas šo standartu nodrošināšanā;

– nodrošināt, lai publiskās bibliotēkas būtu pietiekami aprīkotas iespējami plašai jaunās informācijas piegādei visiem iedzīvotājiem, neatkarīgi no viņu finansiālajām iespējām un atšķirībām fiziskajā un izglītības jomā;

– Eiropas Parlamentā panākt publisko bibliotēku jautājumu izvirzīšanu mūsdienīgu un nākotnes sociāli nozīmīgāko darba kārtības jautājumu vidū;

– veidot līdzsvaru starp informācijas radītāju tiesību nodrošinājumu un iedzīvotāju tiesībām piekļūt informācijai, kas palīdzētu viņiem veidot labāku dzīvi.

Visos iepriekšminētajos dokumentos ir akcentēts, lai publiskās bibliotēkas veidotos par vietējās sabiedrības informācijas centriem.

Ko mēs saprotam ar jēdzienu “vietējās sabiedrības informācija”? Ārzemju literatūrā šī jēdziena satura atklāšanai atrodami dažādi termini un to skaidrojumi – “community services”, “community information”, “community information service”.

Apzīmējums “community services” tiek skaidrots kā “bibliotēkas veikti speciāli pakalpojumi visiem apkārtējās rajona iedzīvotājiem vai atsevišķām iedzīvotāju grupām, piemēram, lekcijas, koncerti, grāmatu vai mākslas izstādes, diskusijas” [24, 52.lpp.].

Termini “community information” un “community librarianship” būtiski atklāj jēdziena “vietējās sabiedrības informācija” saturu un to skaidro šādi:

1) noteiktā teritorijā dzīvojošiem iedzīvotājiem domāta publiskas bibliotēkas vākta informācija par brīvā laika izmantošanas iespējām, vietējām organizācijām u.c. [21, 52.lpp.; 23, 82.lpp.];

2) materiāli nelielu teritoriju iedzīvotāju apkalpošanai; informācija par ikvienu jautājumu, kas skar noteiktās teritorijas iedzīvotāju dzīvi, piemēram, sociālās, mājsaimniecības, veselības, izglītības iespējas, par vietējām kultūras aktivitātēm, klubiem un sabiedrībām, vietējās pašvaldības

pakalpojumiem [19, 170.lpp.];

3) informācija par problēmām, ar kurām saskaras cilvēki dzīves laikā. Publiskajās bibliotēkās galvenā uzmanība tiek pievērsta informācijas sagādāšanai noteiktā teritorijā dzīvojošām iedzīvotāju grupām, kam citādi ir grūtības informācijas pieejai viņu vajadzību apmierināšanai. Piemēram, ASV un Lielbritānijā ir daudzas organizācijas, kas sniedz informāciju, bet cilvēki par to eksistenci nezina. Publisko bibliotēku mērķis apkalpes rajona iedzīvotāju nodrošināšanā ar informāciju ir sniegt viņiem pirmo kontaktu. Lietotāji var atrast atbildes par viņus interesējošiem jautājumiem bibliotēku savāktajā lietišķajā informācijā, kā arī bibliotēkas var palīdzēt atrast iestādi, kas sniegtu dziļāku informāciju [20, 80.lpp.].

Līdzīgs saturs ietverts arī apzīmējumā "*community information service*" un to saprot – noteiktā teritorijā dzīvojošas cilvēku grupas pieprasījumam atbilstošas informācijas sagādāšanu, piemēram, veselības un izglītības informācija [22, 52.lpp].

Ievērojot iepriekšējo, secinām, ka ar jēdzienu "vietējās sabiedrības informācija" jāsaprot publisko bibliotēku veiktā faktogrāfiskā apkalpošana no vietējo iedzīvotāju interešu viedokļa, kas saistītas ar viņu ikdienas vajadzībām.

Britu bibliotēkas Pētniecības centra un Bibliotēku un informācijas komisijas pētnieciskajā projektā "CIRCE: labāka informācija labākas sabiedrības attīstībai" (CIRCE: Better Communities through Better Information) ir sniegts daudz plašāks jēdziena "vietējās sabiedrības informācija" raksturojums [25].

Par pamatu ir ņemts vispārīgais skaidrojums, ka *vietējās sabiedrības informācija* ir informācija, kas nepieciešama iedzīvotājiem viņu ikdienas jautājumu risināšanai", kurš papildināts ar atsevišķu bibliotēku speciālistu viedokli šajā jautājumā.

CIRCE ir definēts jēdziens *vietējās sabiedrības informācija*, izmantojot vairākas citas definīcijas.

1. US MARC standarta speciālista P.Bruna (Phyllis Bruns) vietējās sabiedrības informācijas jēdziena skaidrojumu.

P.Bruna to definējis šādi: vietējās sabiedrības informācijas ieraksti apraksta nebibliogrāfiskus resursus, kas apmierina vietējās sabiedrības informācijas vajadzības. Vietējās sabiedrības informācijas formāts ļauj aprakstīt programmas, pakalpojumus, organizācijas, notikumus un individuus (t.i., ekspertus, ierēdņus) par kuriem mikrorajona iedzīvotājiem varētu būt nepieciešama informācija. No tās var būt labums pašiem sev vai pašvaldībai, ar plašiem mērķiem (t.i., žēlsirdībai, izglītībai, informācijai, sociālajai dzīvei, veselībai, brīvajam laikam) un dažādai auditorijai (bērniem,

jaunatnei, vīriešiem, sievietēm, alkoholiķiem, slimniekiem u.c.). Bibliotēka pati varētu būt iekļauta kā vienība vietējās sabiedrības informācijas reģistrā.

Šajā visaptverošajā definīcijā ir uzsvērts, ka ikviena nebibliogrāfiska informācija, kas nepieciešama vietējai sabiedrībai, ir vietējās sabiedrības informācija.

2. Pētnieciskā ziņojuma definīciju.

70.gadu beigās tika realizēts Britu bibliotēkas projekts "Vietējās sabiedrības informācija: ko bibliotēkas var darīt" (Community information: What Libraries Can do), kurā tika aplūkota vietējās sabiedrības informācijas pakalpojumu attīstību 7 publiskajās bibliotēkās. Projekts identificēja menedžmenta problēmas, saistot tās ar šo pakalpojumu iepazīšanu un izpildīšanu, iedalot vietējās sabiedrības informāciju 3 grupās:

1) ikviens pakalpojums, kas sniedz atbildi uz iedzīvotāju informacionālajām vajadzībām, ir informācijas pakalpojums;

2) vietējās informācijas kartotēkas veidošana ir ceļvedis vietējos pakalpojumos, tā tad vietējās informācijas pakalpojums;

3) vietējās informācijas pakalpojuma uzmanības centrā ir iespēju sniegšana iedzīvotājiem, sevišķi zemākām sociāli ekonomiskajām grupām, individuāli vai kolektīvi lai viņi spētu risināt dzīvokļu, nodarbinātības, ģimenes, personīgos jautājumus, patērētāju lietas, mājsaimniecības finansēšanu, sociālo un pilsoņu tiesību problēmas.

3. Jēdzienus *iedzīvošanas informācija* un *iedzīvotāju darbības informācija*.

1) Iedzīvošanas informācija (survival information) – informācija, kas ļauj lietotājam atrisināt īpašu problēmu vai jautājumu īpašām vajadzībām. Tā ir informācija, kas saistīta ar veselību, mājsaimniecību, ienākumiem, juridisko aizsardzību, politiskajām tiesībām u.c. Šī informācija iedzīvotājiem parāda ceļu no bibliotēkas pie organizācijas, kas var palīdzēt konkrēta jautājuma risināšanā.

2) Iedzīvotāju darbības informācija (citizens's action information) – informē iedzīvotāju, ļaujot viņam/viņai darboties viņa paša vai cita cilvēka vārdā. Tā ir nepieciešama, lai atsevišķas personas vai grupas efektīvāk piedalītos sociālajos, politiskajos, juridiskajos, ekonomiskajos procesos.

Uzmanību saista krievu bibliotēku speciālistes N.Tjuļina vietējās sabiedrības apkalpošanas izpratne [27]. Kā norāda N.Tjuļina, mūsdienu tautas bibliotēka iedzīvotājiem sniedz ne tikai parastu, vispārīgu faktogrāfisku informāciju, bet arī lietišķo informāciju par konkrētās tautas bibliotēkas apkalpojamo teritoriju. Tā ir apkalpošana no vietējo iedzīvotāju interešu viedokļa. N.Tjuļina to apzīmē ar terminu "общинное обслуживание". Angļu valodā tiek lietots termins «community approach

services". Tā kā tā ir sabiedrībai tuvināta apkalpošana, to nosacīti var nosaukt par vietējo apkalpošanu. Latviešu valodā to varētu saukt par "vietējās sabiedrības apkalpošanu".

Vietējā apkalpošana izriet no to cilvēku vajadzībām, kas dzīvo attiecīgajā novadā. Tautas bibliotēkām jāvāc lietišķā informācija, lai spētu atbildēt uz dažādiem jautājumiem, piemēram, kādas ir tiesības un pienākumi, īrējot un izīrējot dzīvokļus, kur var iegūt un turpināt izglītību u.c. Lai atbildētu uz šādiem jautājumiem, nepieciešams plašs un sarežģīts uzziņu aparāts. Tas parasti tiek organizēts bibliotēku sistēmas galvenajā tautas bibliotēkā, ar kuru filiāles uztur sakarus pa telefonu vai ar mūsdienīgām telekomunikācijām.

Daļa lasītāju jautājumu skar tikai vietējos resursus. Tomēr lieli apmeklētāju daļai nepieciešama informācija, kas iegūstama aiz savas teritorijas robežām. Tajā pašā laikā, vietējā informācija, kura ietverta kādas tautas bibliotēkas uzziņu aparātā, ir vajadzīga citu teritoriju iedzīvotājiem. Tādējādi vietējā apkalpošana rada objektīvu nepieciešamību savstarpēji izmantot tautas bibliotēku uzziņu aparātu. Visbiežāk tautas bibliotēkas sazinās, izmantojot telefonu, Internet tīklu vai automatizētās datu bāzes. Bibliotēku automatizācijai ir liela nozīme, jo tā dod iespēju veidot datu bāzes atbilstoši bibliotēku specializācijai, ievērojot lasītāju intereses, kultūras īpatnības, ekonomisko un ģeogrāfisko stāvokli.

Līdzās lietišķajai informācijai par konkrētās tautas bibliotēkas apkalpojamo teritoriju N.Tjuļina paredz īpašu uzmanību speciālām lasītāju grupām – cilvēkiem ar ierobežotām iespējām – mazizglītotiem, nacionālo minoritāšu pārstāvjiem, invalīdiem, veciem, nespēcīgiem cilvēkiem, slimiem, ieslodzītajiem.

Par publisko bibliotēku pārkārtošanas iemeslu kļuva jautājums: "Kādiem mērķiem kalpo publiskās bibliotēkas un kādas un kā vajadzības tās apmierina?" ASV un Lielbritānijas publiskās bibliotēkas uztur galvenokārt no vietējā budžeta līdzekļiem, kas veidojas no iedzīvotāju nodokļiem. Piemēram, ASV šie līdzekļi sastāda 80–90%. Lai nodrošinātu eksistenci un saņemtu papildu līdzekļus darbībai, publiskajai bibliotēkai ir jāpierāda finansu iestādēm bibliotēkas nepieciešamība un lietderība to cilvēku interesēm, kuri maksā šos nodokļus.

Publisko bibliotēku pārkārtošanas pamatā ir pāreja no "tipisko" lasītāju iespējamām interesēm uz reālām un konkrētām visu apkalpes rajona iedzīvotāju kontingenta vajadzībām.

N.Tjuļina secina, ka mūsdienās tieši mazizglīto, nacionālo minoritāšu pārstāvju, invalīdu, veco, nespēcīgo cilvēku, slimu, ieslodzīto lasītāju informacionālo vajadzību apmierināšana ieņem vienu no vadošajām vietām

tautas bibliotēku darbībā. Tā ietver šādus pasākumus:

- ✓ fondu komplektēšanu ar speciāliem materiāliem – skaņu ierakstiem, ilustrētiem izdevumiem mazizglītotiem cilvēkiem, grāmatām nacionālo minoritāšu valodās u.c.;

- ✓ nestacionārās apkalpošanas formas skolās, slimnīcās, cietumos, mājās;

- ✓ speciāli aprīkotas lasītāju vietas invalīdiem (uzbrauktuves un pacelāji invalīdu ratiņiem u.c.);

- ✓ pārrunas, lasīšanas stundas, seminārus, lekcijas atsevišķām lasītāju kategorijām ar ierobežotām iespējām.

Šo pasākumu mērķis – palīdzēt cilvēkiem pārvarēt subjektīvos faktoros, kas apgrūtina lietot tautas bibliotēku un iegūt nepieciešamo informāciju. Tādējādi visiem būtu vienādas iespējas izmantot bibliotēkas pakalpojumus.

Tautas bibliotēku uzturēšana Latvijā ir līdzīga raksturotajai ārzemju pieredzei: tautas bibliotēkas tiek uzturētas galvenokārt no vietējo pašvaldību līdzekļiem. Kā norādīts Nacionālās programmas "Kultūra" apakšprogrammā "Bibliotēkas", pašvaldību tautas bibliotēku darbībai izmantoto līdzekļu daļa veido 1,17% no pašvaldību budžetu izdevumiem un 23% no pašvaldību funkcijai "Brīvais laiks, sports, kultūra un reliģija" izmantotajiem līdzekļiem [9].

Atšķirības vērojamas tautas bibliotēku lasītāju kontingentā Latvijā un ārzemēs.

Kā liecina 1996.gadā Rīgas tautas bibliotēku apvienībā veiktās pieaugušo lasītāju aptaujas – anketēšanas rezultāti: no 470 aptaujātajiem 24% ir kalpotāji, 18% – studenti, 18% – skolēni (10.-12.kl.), 9% – strādnieki, 2% – mājkalpotāji, 24% – pensionāri, 5% – bezdarbnieki [10]. Tātad galvenās lasītāju kategorijas Rīgas tautas bibliotēkās ir skolēni un studenti, kalpotāji, kā arī pensionāri.

Līdzīga situācija vērojama arī citās Latvijas pilsētās. Piemēram, analizējot 1999.gada Jelgavas 3. bibliotēkas (agrāk – Jelgavas rajona centrālā bibliotēka) abonementa lasītāju (453) kontingentu, galvenās lasītāju kategorijas ir strādājošie (23%), nestrādājošie (15%), pensionāri (11%) un mācību iestāžu audzēkņi (51%) [29]. Secinām, ka galvenā lasītāju kategorija arī šajā bibliotēkā ir mācību iestāžu audzēkņi – puse no visiem bibliotēkas lasītājiem. Tas izskaidrojams ar jaunām mācību programmām un jauniešu aktīvāku iesaistīšanos mācību procesā.

Nedaudz atšķirīga situācija vērojama Latvijas pagastos. Ieskatu par bibliotēku lasītāju sastāvu pagastos sniedz socioloģiskā pētījuma "Pagasta bibliotēka 20.gadsimta beigās" rezultāti. Socioloģiskais pētījums rāda, ka pagastu bibliotēku vidējā lasītāja ir biznesa vecuma sieviete, 30–39

gadus veca, kurai ir vidējā izglītība un kura strādā pašvaldības iestādē vai uzņēmumā. Socioloģiskajā pētījumā aptaujātie bibliotekāri uzskata, ka bibliotēku visbiežāk apmeklē pensionāri, mājsaimnieces, skolēni un bezdarbnieki. Tieši tādā secībā. Aktīvi ir arī budžeta iestādēs nodarbinātie, retāk – zemnieku saimniecībās strādājošie, bet tikpat kā nemaz – privātfirmu darbinieki [6].

Latvijā trūkst pētījumu par mazizglītoto, nacionālo minoritāšu pārstāvju, invalīdu, veco, nespēcīgo cilvēku, slimo, ieslodzīto bibliotekāro apkalpošanu tautas bibliotēkās. Šīs lasītāju kategorijas apkalpo galvenokārt publiskās bibliotēkas – veselības aizsardzības iestāžu, lekšlietu ministrijas bibliotēkas. Neredzīgos un vājredzīgos lasītājus apkalpo Latvijas Neredzīgo bibliotēka un tās filiāles visā Latvijā. Veco, nespēcīgo, slimo cilvēku bibliotekāro apkalpošanu veic pansionātu un slimnīcu bibliotēkas. Ievērojot ārvalstu pieredzi, būtu lietderīgi šos lasītājus apkalpot arī tautas bibliotēkās. Tautas bibliotēku piedalīšanās invalīdu apkalpošanā paaugstinātu bibliotēku prestižu kopumā, ļautu piesaistīt papildus līdzekļus no vietējo pašvaldību budžeta reliģiskajiem un labdarības fondiem un no ziedojumiem. Tomēr pats galvenais – tas kaut nedaudz atvieglos dzīvi cilvēkiem, kam nepieciešams sociāls atbalsts un rehabilitācija.

Tātad jēdziens "**vietējās sabiedrības apkalpošana**" definējams šādi:

- 1) publisko bibliotēku veiktā faktogrāfiskā apkalpošana no vietējo iedzīvotāju interešu viedokļa, kas saistītas ar viņu ikdienas vajadzībām;
- 2) bibliotēkas apkalpes rajonā dzīvojošo iedzīvotāju ar īpašām vajadzībām apkalpošana, ievērojot viņu specifiskās vajadzības;
- 3) bibliotēkas apkalpes rajona specifikai atbilstošu prioritāru lasītāju grupu apkalpošana, ievērojot viņu specifiskās vajadzības.

Vietējā sabiedrības apkalpošanas koncepcija nosaka tautas bibliotēkas lomu kopējā informacionālās apkalpošanas sistēmā. Tās īstenošanu var uzskatīt par jaunu posmu tautas bibliotēku kā sociāla institūta vēsturē.

Vietējās sabiedrības informācijas sniegšanas vēsture

Vietējās sabiedrības informācijas sniegšanas vēsturi aplūko Britu bibliotēkas Pētniecības centra un Bibliotēku un informācijas komisijas pētniecisks projekts "CIRCE: labāka informācija labākas sabiedrības attīstībai" (angl. CIRCE: Better Communities through Better Information) [25].

Pirmos informācijas un konsultāciju centrus nodibināja 1939.gadā. Tie sniedza neparedzētu gadījumu informācijas pakalpojumus Otrā pasaules kara laikā. Apmēram pēc 20 gadiem izveidoja svarīgākās vietējās

sabiedrības informācijas un konsultāciju dienestu. 60. gadu beigās notika konsultāciju centru strauja rašanās un dažādošanās. Neatkarīgi konsultāciju centri veidojās apdzīvotās vietās, no kuriem daudzi darbojās plašāku sabiedrības projektu ietvaros vai kalpoja kā bāze vietējām pašpalīdzības grupām. 60. gados vērojama arī rosīga juridisko konsultāciju centru attīstība. Kopš 70. gadu beigām notiek vietējo informācijas pakalpojumu attīstība nespējīgiem iedzīvotājiem līdz ar publisko bibliotēku iesaistīšanos vietējās sabiedrības informācijas un konsultāciju pakalpojumu sniegšanā.

1986. gadā Lielbritānijā darbojās gandrīz 2000 vietējās sabiedrības informācijas un konsultāciju centri. Lielākā daļa no tiem – apmēram 1500 – piedāvā pamatpakalpojumus, sniedz informāciju par jebkuru tēmu. Atsevišķi konsultāciju centri specializējušies noteiktās darbības jomās. Piemēram, 42 juridiskie centri, 58 patērētāju konsultāciju centri, 159 māsaiņniecības palīdzības vai konsultāciju centri. Trešā grupa centru orientēta uz informācijas un konsultāciju sniegšanu speciālām iedzīvotāju grupām. Ir 54 nespējīgo informācijas un konsultāciju līniju (Disability Information and Advice Line (DIAL)). Turklāt šajos tīklos, kuru primārā funkcija ir sniegt vietējās sabiedrības informācijas un konsultāciju pakalpojumus, ir citi tīkli – publisko bibliotēku pakalpojumi, kuros pieaug uzsvars uz vietējās sabiedrības informācijas sniegšanu kā daļu no daudz plašāku pakalpojumu klāsta.

1999. gadā Lielbritānijā darbojās 720 iedzīvotāju konsultāciju biroji (Citizen's Advice Bureaux) un 52 juridiskie centri, 203 vietējās pašvaldības patērētāju tiesību aizsardzības organizācijas. Māsaiņniecības konsultācijas piedāvā gandrīz 1400 Māsaiņniecības asociācijas (Housing Associations), 350 organizācijas, kas piedāvā informāciju jauniešiem, 115 konsultāciju dienesti nespējīgajiem iedzīvotājiem.

Jāsecina, ka informācijas un konsultācijas aģentūru skaits pieaug un tās aptver visu Apvienoto Karalisti. Turpinās attālināšanās no tradicionāliem pakalpojumiem ciematos, pieaug nepieciešamība pēc brīvas kvalitatīvas informācijas plūsmas pilsētās.

Bibliotēku speciāliste N. Tjuļina ir skaidrojusi, kā vietējās sabiedrības apkalpošanas koncepcija maina priekšstatu par jaunām apkalpošanas formām, pārmaiņām bibliotekārajos procesos un tirgvedības nozīmi bibliotēku darbā, ievērojot vietējās sabiedrības apkalpošanu 20. gadsimta 80. gados ASV un Anglijā [27].

Tautas bibliotēku darbības jaunās nostādnes izraisa pārmaiņas visos bibliotēku darba procesos: fondu komplektēšanā, sadarbībā ar lasītājiem, apkalpošanas kritērijos. Tautas bibliotēku jaunā sociālā funkcija objektīvi

pieprasa pārmaiņas attiecībās ar lasītājiem, informācijas lietotājiem. Lai varētu noskaidrot vietējās sabiedrības intereses un vajadzības, tautas bibliotēkai jānodibina pastāvīgi un sistemātiski personiski kontakti ar iedzīvotājiem. Jo pilnīgāk tiek apmierinātas lietotāju vajadzības, jo ciešāki kļūst bibliotēkas sakari ar viņiem.

Informacionālā apkalpošana sastāv no 3 cieši saistītiem posmiem: informācijas noskaidrošana, atlase un nodrošināšana. Tautas bibliotēku darbības koncepcijā informācijas piedāvāšana tiek aplūkota kā apkalpošanas sākuma punkts. Tas turpinās kā bibliotekāra konsultācija atbilstošās informācijas izvēlē un nereti beidzas ar attiecīgās literatūras izsniegšanu. Tādējādi vietējās apkalpošanas koncepcija nozīmē kardinālas izmaiņas visā apkalpošanā. Ja agrāk tās galvenais saturs bija lasīšana un lasīšanas popularizēšana kā galvenais uzdevums, tad tagad tā ir informācija un tās popularizēšana.

Jaunajos apstākļos izmainās apkalpošanas kritēriji. Galvenais bibliotēkas darba efektivitātes rādītājs ir – cik plaši tiek aptvertas visas vietējās sabiedrības iedzīvotāju kategorijas. Par bibliotēkas darbu spriež ne jau pēc tās kvantitatīvajiem rādītājiem. Tie tikai raksturo situāciju. Svarīga ir bibliotekārā darba kvalitāte. Par to liecina lasītāju attieksme pret bibliotēku, viņu apmierinātība vai neapmierinātība ar bibliotēkas piedāvātajiem pakalpojumiem.

Bibliotēku jaunā sociālās lomas koncepcija ietekmē fonda komplektēšanu. Tā vērojama jaunu dokumentu iegādāšanās kritēriju maiņā. Mainās agrāk ierastā termina grāmatatlase (book selection) izpratne. Pastāv uzskats, ka šis termins slēpj bibliotekāru uzskatu diktātu, kurš balstās uz subjektīvu priekšstatu par tipiskā lasītāja interesēm. 70. gadu praksē ieviesa terminu fondu attīstība (collection development), kas nozīmē maksimālu fonda sastāva pietuvināšanu reālajām iedzīvotāju vajadzībām.

Uzziņu aparāta veidošana vietējai apkalpošanai prasa lielu darbu, ne tikai noskaidrojot un savācot vajadzīgo informāciju, bet arī to periodiski papildinot un atjaunojot. Lai lietišķā informācija būtu aktuāla, jāuztur kontakti ar dažādām iestādēm, skolām, slimnīcām. Informācijas vākšanas procesā ir neizbēgama dublēšanās ar citām iestādēm. Tā kā tautas bibliotēkai ir šādas ziņas, tad tā var kļūt par reģiona (teritorijas) sociālās informācijas centru. Ir svarīgi sadarboties ar daudz ietekmīgākiem partneriem – radio, televīziju, presi.

Tautas bibliotēku darba koncepcija izvirza jaunas prasības bibliotekāriem, kam ir jāapgūst jaunas zināšanas, piemēram, lietišķās informācijas vākšana, apstrāde un izplatīšana, uzvedības kultūra,

komunikāciju pamati u.c. Tautas bibliotēku darbā arvien vairāk par konsultantiem tiek pieaicināti pedagogi, psihologi, juristi, sociālo dienestu darbinieki.

Pārorientējot tautas bibliotēku darbību no tipiskā lasītāja uz individuālo, radot jaunu faktogrāfisko uzziņu aparātu, iegādājoties speciālas iekārtas, lai varētu apkalpot īpašās lasītāju kategorijas un pieaicinot darbā apkalpošanas speciālistus, rodas nepieciešamība pēc papildu finansējuma. Risinājumu varianti:

- 1) bibliotēkām kooperējoties resursu izveidē un izmantošanā;
- 2) palielinot maksas pakalpojumus;
- 3) tautas bibliotēku iespēju (fondu, uzziņu aparāta, lasītāju apkalpošanas formu) publicitātes pasākumi.

Tādēļ mārketinga ieņem nozīmīgu vietu tautas bibliotēku darbā. Tieši ar vēlēšanos kardināli izmainīt bibliotekāro vidi izskaidrojama pastiprinātā interese par mārketinga – bibliotēkzinātnes jaunās filozofijas teorijas un prakses apgūšanu, kas virza apkalpošanu uz reālajām iedzīvotāju vajadzībām.

Jēdziens "vajadzība" ir viens no galvenajiem mārketinga koncepcijā. Tā būtība – bibliotēkai jāizpēta potenciālo lietotāju dzīvei nozīmīgas vajadzības un prasības kopumā, lai varētu izvēlēties tās, kuras bibliotēkas spēj apmierināt. Lasītāju apmierinātības pakāpe ar bibliotekāro apkalpošanu ir patiesais bibliotēku darba kvalitātes un bibliotekāro pakalpojumu sociālās vērtības kritērijs.

Rezumējot iepriekšējo, secinām, ka jaunās tautas bibliotēku sociālās lomas koncepcijas galvenās līnijas ir – aizvirzīšanās no tipiskā vai vidējā lasītāja interesēm un pievēršanās konkrētas personības reālajām vajadzībām un interesēm, radot vienādas iespējas izmantot bibliotēku visām iedzīvotāju kategorijām neatkarīgi no viņu izglītības, fiziskā stāvokļa un juridiskā statusa. Tautas bibliotēku informacionālā funkcija ir galvenais virzošais spēks visā apkalpošanas procesā, kuras ietekmē tautas bibliotēka pārvēršas par vietējās sociālās dzīves reālu informācijas centru.

Jaunākais pētījums par vietējās sabiedrības apkalpošanu informācijas sabiedrībā ir 1997.-1999.gadā Britu bibliotēkas Pētniecības centra un Bibliotēku un informācijas komisijas veiktais pētnieciskais projekts "CIRCE: labāka informācija labākas sabiedrības attīstībai" (CIRCE: Better Communities through Better Information) [25]. Tajā aplūkotas vietējās sabiedrības informācijas tīkla veidošanas iespējas Apvienotās Karalistes publiskajās bibliotēkās.

Pētījuma mērķis: aplūkot ceļus sadalīta tīkla radīšanai, kas ļautu katrai bibliotēkai uzturēt savu vietējās sabiedrības informācijas datu bāzi un

dalīties informācijas pieejā ar citām bibliotēkām. Pētījumā raksturots, kas ir vietējās sabiedrības informācija, kāpēc tā ir vietējās sabiedrības dzīves pamats, kā vietējās sabiedrības informācija rada īpašas prasības tās strukturēto un nestrukturēto datu kombinēšanā. Projektā ir ierosināts, ka ikvienai iestādei ir jāspēj attīstīt autonomi vadāmu, vietējās sabiedrības interesēm atbilstošu sistēmu, bet tai jāatrodas tādā tehniskā sistēmā, kas ļauj to savienot vienā veselumā ar citām sistēmām.

Galvenais iemesls, kāpēc jāveido vietējās sabiedrības informācijas tīkls, ir – lai iedzīvotājiem būtu iespēja piekļūt informācijai neatkarīgi no viņu dzīves vietas. Iedzīvotāji, īpaši pilsētās, bieži dzīvo vietējās pašvaldības teritorijās, kur ir pieejami vairāki informācijas avoti. Tīklā saslēgta informācija dod iespēju iedzīvotājiem atrast viņiem nepieciešamo informāciju par apdzīvoto vietu, neatkarīgi no tā, kāda organizācija to piegādā.

Projektā minēti šādi galvenie vietējās sabiedrības informācijas piegādātāji:

✓ Valdība. Centrālā un vietējā vara ir lielākie vietējās sabiedrības informācijas avoti.

✓ Brīvprātīgas organizācijas (piemēram, veselības iestādes).

✓ Mediji (radio, laikraksti u.c.).

✓ Komerčiālas organizācijas.

✓ Mazas vietējās organizācijas (klubi, pašpalīdzības grupas, nacionālo minoritāšu grupas u.c.).

✓ Atsevišķi cilvēki.

Vietējās sabiedrības informācija ir nepieciešama atsevišķiem cilvēkiem, vietējai pašvaldībai un organizācijām. Bibliotēku saistību ar informācijas piegādātājiem savā apkalpojamajā teritorijā (skat. 2. shēmu). Shēma rāda saistību starp bibliotēku, vietējo pašvaldību, kuras pakļautībā atrodas bibliotēka, un citiem informācijas piegādātājiem apkalpes rajonā. Mazās grupas apgādā bibliotēkas ar informāciju. Bibliotēkām jāsadarbojas ar individuālajiem vietējās pašvaldības informācijas piegādātājiem.

Mainās publiskās bibliotēkas loma vietējās sabiedrības informācijas sniegšanā. Ja iepriekš bibliotēkas koncentrēja uzmanību uz informācijas salīdzināšanu un tās sagatavošanu sabiedrībai, tad tagad aizvien vairāk tās kļūst par ceļvedi informācijas ceļā Internet tīkla mājas lapās. Mainās publisko bibliotēku veidoto vietējās sabiedrības informācijas datu bāzu raksturs, kuras pakāpeniski attālinās no kontaktu sarakstiem un kļūst par vārtiem citu organizāciju mājas lapās.

Publiskās bibliotēkas loma vietējās sabiedrības informācijas piegādāšanā mainās atkarībā no vietējās varas iestādes. Tas nozīmē, ka

vienā pašvaldībā bibliotēkas ir vienīgi atbildīgie par padomes apgādāšanu ar vietējās sabiedrības informāciju, citās – bibliotēka sadarbojas ar citiem vietējās pašvaldības dienestiem, un par minoritāšu vietējās sabiedrības informācijas piegādi ir atbildīgs atsevišķs dienests, kas nav saistīts ar bibliotēku.

Jāsecina, ka mūsdienų apstākļos vietējās sabiedrības apkalpošana norit sekmīgi. Publiskā bibliotēka kā vietējās sabiedrības informācijas centrs – tā ir viena no publisko bibliotēku attīstības virzieniem informācijas sabiedrībā.

Mūsdienų Latvijas tautas bibliotēku darbības mērķis ir nodrošināt, lai visdažādāko sabiedrības grupu pārstāvji varētu iegūt izglītojošu, zinātnisku, populārzinātnisku, profesionālu informāciju sev visērtākā veidā. Vietējās sabiedrības apkalpošanas koncepcija noteica vietu, kuru tautas bibliotēka ieņem kopējā informacionālās apkalpošanas sistēmā. Tātad tautas bibliotēku tālākās attīstības iespējas saistītas ar to veidošanu par nozīmīgiem sabiedrības informācijas centriem. Vietējās sabiedrības apkalpošanas koncepcijas īstenošana Latvijas tautas bibliotēku darbā un tautas bibliotēku tālākā attīstība jāsaista ar Valsts vienotās bibliotēku informācijas sistēmas izveidi. Tās mērķis ir: nodrošināt bibliotēku tradicionālo lomu nacionālās kultūras un zinātnes vērtību apkopošanā, sistematizēšanā, saglabāšanā un pieejamībā, izmantojot moderno informācijas tehnoloģiju iespējas sniegt lasītājiem universālo informācijas pakalpojumu no Latvijas un starptautiskiem informācijas avotiem [8].

Integrētā bibliotēku sistēma aptver visas Latvijas bibliotēkas neatkarīgi no īpašuma formas, atrašanās vietas, tipa, statusa un darbības rakstura. Tā ir hierarhiska sistēma, kuras pamatstruktūru veido četru līmeņu bibliotēkas:

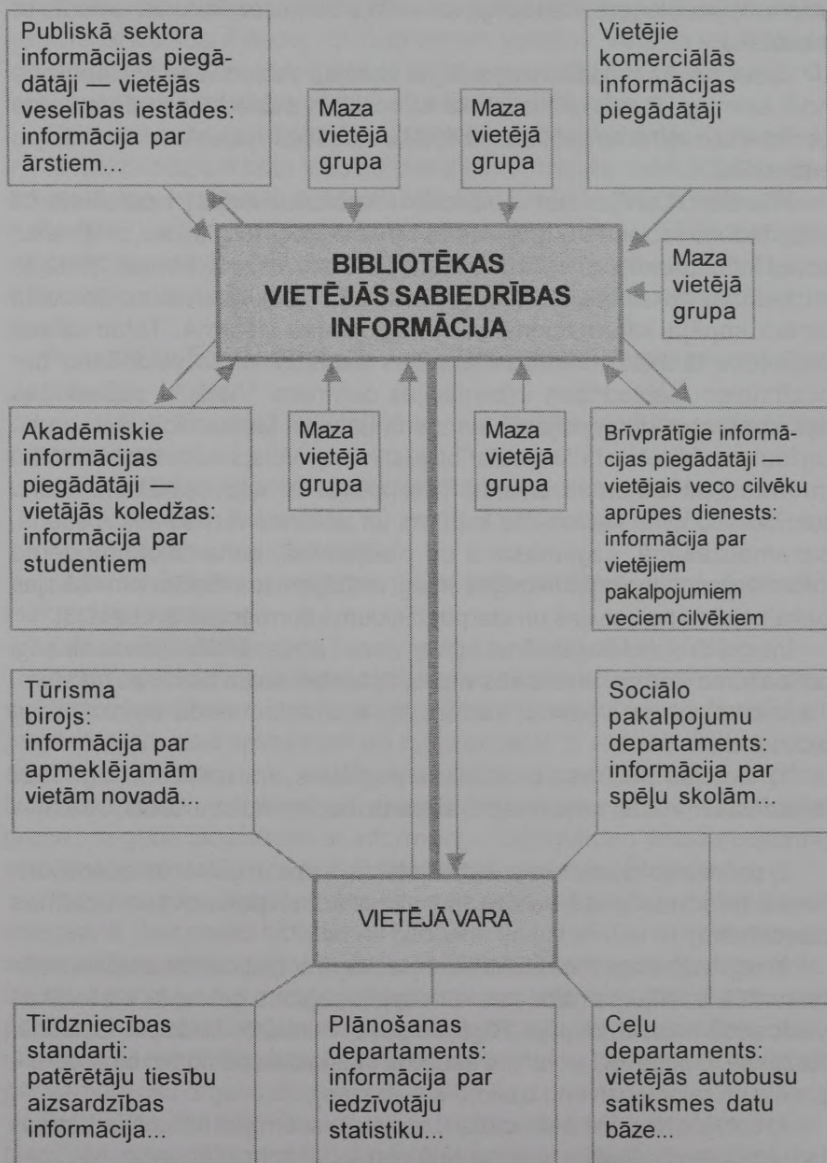
1) vietējas nozīmes bibliotēkas pagastos, mazpilsētās, izglītības iestādēs, slimnīcās, pensionātos, aizsardzības spēku struktūrās, cietumos u. tml.;

2) pašreizējo rajonu nozīmes bibliotēkas – rajonu galvenās bibliotēkas, kuras reformas gaitā varētu tikt pārveidotas par novada nozīmes bibliotēkām;

3) reģionālas nozīmes bibliotēkas (saskaņā ar Reģionālās administratīvi teritoriālā iedalījuma reformas koncepciju reģionu galvenās bibliotēkas veidosies Ventspilī, Liepājā, Rīgā, Jelgavā; Valmierā, Jēkabpilī, Gulbenē, Rēzeknē, Daugavpilī uz tur jau esošo profesionāli spēcīgāko bibliotēku – pilsētu un rajonu galveno bibliotēku – bāzes);

4) Latvijas Nacionālā bibliotēka, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, Latvijas Universitātes bibliotēka un citas zinātniskās un speciālās valsts nozīmes

2. shēma. INFORMĀCIJAS PLŪSMA VIETĒJĀS PAŠVALDĪBAS TERITORIJĀ

bibliotēkas, Latvijas Neredzīgo bibliotēka.

Pamatpakalpojumus iedzīvotājiem, pirmkārt, nodrošina tās bibliotēkas, kuras atrodas iedzīvotāju dzīves vietas, izglītības, profesionālās darbības vai dienesta vietas tiešā tuvumā. Informācijas pieprasījumus, kurus objektīvi nespēj nodrošināt šīs bibliotēkas (ierobežoti informācijas resursi), adresē augstāka līmeņa bibliotēkām vai ar to starpniecību – ārvalstu bibliotēkām un citiem informācijas centriem.

Valsts vienotās bibliotēku informācijas sistēma nosaka bibliotēkām šādas galvenās funkcijas (pakalpojumus):

- ✓ sniegt informācijas pakalpojumus lietotājiem, tajā skaitā izziņas par dažādiem tematiem – likumdošanu, kultūru, mācībām u.c.;

- ✓ būt universālā informācijas pakalpojuma publiskās pieejas punktam.

Saskaņā ar Nacionālās programmas "Informātika" definīciju universālais informācijas pakalpojums ir visa veida informācija (zinātniskā, tehniskā, biznesa, finansu, valsts sektora, uzziņu, mācību, kārtējās ziņas) bez ierobežojumiem (neatkarīgi no dzīves un darba vietas, labā kvalitātē, bez pārtraukumiem, par pieņemamu cenu, neatkarīgi no tautības, vecuma, pilsonības u.c.).

Tuvākajā nākotnē Latvijas bibliotēkas, tajā skaitā arī tautas bibliotēkas, attīstīsies šādos virzienos [9]:

- ✓ nostiprināsies tradicionālās pamatfunkcijas un tiks ieviestas jaunas pakalpojumu formas, nodrošinās sabiedrību ar saimnieciskai, sociālai un kultūras attīstībai nepieciešamiem informācijas resursiem, piedalīsies modernas Eiropas modeļa informācijas sabiedrības veidošanā, veidos adekvātu Latvijas bibliotēkās koncentrēto informācijas resursu pieejamību ārvalstu lietotājiem;

- ✓ panāks katram lietotājam brīvu pieeju informācijai un zināšanām, ievērojot dažādu lietotāju grupu prasības informācijas saturam, valodai, informācijas nesēju formai, novēršot bibliotēku un informācijas pieejamības ierobežojumus, kas izriet no lietotāju nacionālajām, sociālajām, dzīves vietas un citām atšķirībām;

- ✓ sekmējot bibliotēku sistēmas integrāciju nacionālajā un Eiropas līmenī, nodrošinās profesionālās kompetences spējas gan mūszemes, gan Eiropas Savienības informācijas un bibliotēku nozares kopīgu programmu un projektu un tehnoloģiskās sadarbības modeļu īstenošanā, Latvijas bibliotēkas apgūs un ieviesīs ES ietvaros lietojamās normas, vadlīnijas un standartus un spēs iesaistīties ES vienotās informācijas un bibliotēku darba politikas realizācijā;

- ✓ īsteno demokrātisko valstu praksē respektētās iedzīvotāju tiesības bez maksas izmantot valsts un pašvaldību finansēto bibliotēku

pamatpakalpojumus, palielinās papildpakalpojumu un maksas pakalpojumu piedāvājumu.

Tādējādi tiks īstenota informācijas sabiedrības galvenā pamatnostādne – informācijas brīva pieejamība jebkuram cilvēkam jebkurā vietā un jebkurā laikā.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

1. **Bibliotēku** darbībai nepieciešamā finansējuma normatīvi [Elektroniskais resurss] : LR Ministru kabineta noteik. Nr.415. Rīgā 2001.g. 21.sept., prot. Nr.46, 18. – Tiešsaistes pakalpojums. – Rīga : LR Kult. min., 2001. – Nosaukums no tīmekļa lappuses.— Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.km.gov.lv/UI/main.asp?id=11139>. – Resurss pieejams, izmantojot alfabētisko meklēšanu. – Resurss aprakstīts 2001.g. 25.oktobrī.

2. **Bibliotēku** likums // Latvijas Vēstnesis. – Nr.167/169 (1998, 9.jūn), 2.–3.lpp.

3. **Hofmane L.** Dzīves līmenis, politiskā situācija un bibliotēka : socioloģisks pētījums "Pagasta bibliotēka 20.gadsimta beigās" / L.Hofmane // Grāmatu Apskats. – Nr.6 (1997), 24.–25., 47.lpp.

4. **Kopenhāgenas** Deklarācija // Es daru tā. – ISSN 1407 – 1576. – Nr.13 (1999), 18.-19.lpp.

5. **Latvijas** bibliotēku darba rādītāji, 1999 / Latvijas Nac. bibl. Bibl. dienests. – Rīga : Latvijas Nac. bibl., 2000. – 50 lpp.

6. **Mauliņa A.** Lasītājs, lasīšana un bibliotēka biznesa laikmetā / A.Mauliņa // Grāmatu Apskats. – Nr.5 (1997), 40.–43.lpp.

7. **Melberga T.** Latvijas Neredzīgo bibliotēka – informācijas nodrošinātājs redzes invalīdiem / T.Melberga // Bibliotēkas Pasaule. – Nr.15 (2000), 18.–21.lpp.

8. **Nacionālā** programma "Informātika" [Elektroniskais resurss]. – Tiešsaistes pakalpojums. – Rīga : [b.i.], 1998. – Nosaukums no tīmekļa lappuses. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: http://www.iclub.lv/informatika/nac_progr/np2.htm. – Resurss pieejams, izmantojot alfabētisko meklēšanu. – Resurss aprakstīts 2001.g. 2.septembrī.

9. **Nacionālās** programmas "Kultūra" apakšprogrammas "Bibliotēka" [Elektroniskais resurss]. – Tiešsaistes pakalpojums. – Rīga : LR Kult. min., [b.g.]. – Nosaukums no tīmekļa lappuses. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: http://www.mk.gov.lv/lat/ministru_kabinets/default.htm (sadaļā – MK akceptēta koncepcija). – Resurss pieejams, izmantojot alfabētisko meklēšanu. – Resurss aprakstīts 2001.g. 2.aprīlī.

10. **Rasima I.** Rīgas tautas bibliotēku lasītājs / I.Rasima // Latvijas Nacionālās bibliotēkas raksti. – 20.[laid.] (1998), 56.–60.lpp.

11. **Šmita Dz.** PUBLICA – saskaņota publisko bibliotēku darbība / Dz.Šmita // Es daru tā. – ISSN 1407–1576. – Nr.13 (1999), 17.–18.lpp.
12. **Turlajs J.** Bibliotēkas pašvaldību reformas kontekstā / J.Turlajs // Latvijas pagastu bibliotekāru kongress “Pagasta bibliotēka 20.gadsimta beigās”: materiāli. – (1998), 26.–34.lpp.
13. **Turlajs J.** Bibliotēku likums Latvijā / J.Turlajs // Es daru tā. – 4.[laid.] (1995), 6.–9.lpp.
14. **Turlajs J.** Par pašvaldību tautas bibliotēkām pašvaldību reformas kontekstā / J.Turlajs // Es daru tā. – 6.[laid.] (1997), 83.–88.lpp.
15. **UNESCO** Publisko bibliotēku Manifests // Vadlīnijas publiskajām bibliotēkām. – ISBN 3-598-21766-8. – Rīga : Latvijas Nac. bibl., 1993. – (Pasaules bibliotēkās). – 81.–86.lpp.
16. **Vadlīnijas** publiskajām bibliotēkām / IFLA. – ISBN 3-598-21766-8. – Rīga : Latvijas Nac. bibl., 1993. – 118 lpp. – (Pasaules bibliotēkās).
17. **Valsts** vienotā bibliotēku informācijas sistēma [Elektroniskais resurss]: sistēmas darbības koncepcija. – Tiešsaistes pakalpojums. – Rīga : BO VSIA “Bibliotēku informācijas tīklu konsorcijs, 2000. – Nosaukums no tīmekļa lappuses. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: http://www2.acadlib.lv/grey/garais_saraksts.htm#informat. – Resurss pieejams, izmantojot alfabētisko meklēšanu. – Resurss aprakstīts 2001.g. 5.aprīlī.
18. **Vietējās** nozīmes bibliotēku tīkla darbības noteikumi [Elektroniskais resurss] : LR Ministru kabineta noteik. Nr.355. Rīgā 2001.g. 8.jūl., prot. Nr.37, 12. – Tiešsaistes pakalpojums. – Rīga : LR Kult. min., 2001. – Nosaukums no tīmekļa lappuses. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.km.gov.lv/UI/main.asp?id=11023>. – Resurss pieejams, izmantojot alfabētisko meklēšanu. – Resurss aprakstīts 2001.g. 25.oktobrī.
19. **Community** information // Harrod's librarians' glossary and reference book / compiled by Ray Prytherch. – 9th ed. – Great Britain : Gower Publishing Company Limited, 2001. – P.170.
20. **Community** information // International encyclopedia of information and library science / ed. by J.Feather, P.Sturges. – London ; New York : [b.i.], 1997. – P.80.
21. **Community** information // Concise dictionary of library and information science / S.Keenan, C.Johnston. – 2nd ed. – London : Bowker Saur, 2000. – ISBN 185739251. – P.52.
22. **Community** information service // Concise dictionary of library and information science / S.Keenan, C.Johnston. – 2nd ed. – London : Bowker Saur, 2000. – ISBN 1857392515. – P.52.
23. **Community** librarianship // International encyclopedia of information and library science / ed. by J.Feather, P.Sturges. – London ; New York : [b.i.], 1997. – P.82.
24. **Community** services // The ALA glossary of library and information science / Heartsill Young ed. – Chicago : ALA, 1983. – P.52.
25. **Leech H.** CIRCE [Elektroniskais resurss] : Better Communities through

Better Information. – Tiešsaistes pakalpojums. – Nosaukums no tīmekļa lappuses. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.gloscc.gov.uk/circe/report97.doc>. – Resurss pieejams, izmantojot alfabētisko meklēšanu. – Resurss aprakstīts 2001.g. 2.oktobrī.

26. **Осипова И.П.** Библиотечное обслуживание : тенденции и проблемы (1990-е годы) / И.П.Осипова // Библиотековедение. – N 2 (1997), с.18-31 ; N 3 (1997), с.29–40.

27. **Тюлина Н.И.** О новой концепции публичной библиотеки / Н.И.Тюлина // Библиотековедение и библиография за рубежом. – N 124 (1990), с.45–53.

28. **Тюлина Н.И.** Теоретические аспекты библиотечного обслуживания / Н.И.Тюлина // Библиотековедение. – N 6 (1994), с.3–18.

29. **Gerkena V.** Tautas bibliotēkas vēsturisko pārmaiņu laikā : maģistra darbs / V.Gerkenā. – Rīga : [b.i.], 2000. – 135 lpp. – Datorraksts.

Vineta Gerkena

THE CONCEPTION OF COMMUNITY APPROACH SERVICES AND PERSPECTIVES OF PUBLIC LIBRARIES DEVELOPMENT

Summary

With the forming information society in Latvia, the question about library's role in this process is actual. Libraries search for ways for getting information to each citizen. One of that ways is the conception of community approach services and perspectives of public libraries development according to this conception.

Community approach services means that:

1) readers' service takes place considering information needs of the citizens. It contains all complex of social problems: education, health defence, apartment question, to fix a set up, transport, culture, service, which are necessary for everybody,

2) citizens with special needs (ethnic and linguistic minorities, visual impaired and physical handicapped, older adults, prisoners) service provided according to their specific needs,

3) priority readers groups service according to their specific needs.

Defining community approach services, history of community information provision, the British Library Research Centre / Library and Information Commission research project "CIRCE: Better Communities through Better Infor-

mation", community approach services and united library information system in Latvia – these are questions to which attention in this article was paid.

The conception of community approach services defines the role of public library in the unit library information system. Realization of this conception – it is a new step in the history of public library development.

Daina Pakalna

ĢIMENES UN BIBLIOTĒKAS LOMA BĒRNA SAGATAVOŠANĀ SKOLAI

Piecu līdz septiņu gadu vecums ir ļoti nozīmīgs posms bērna dzīvē. Notiek strauja psihiskā un fiziskā attīstība. Bērns apgūst daudzas jaunas prasmes un iemaņas, arī lasītprasmi. Tie ir pēdējie bērnības gadi, bērns nopietni jāgatavo jaunam dzīves posmam – mācībām skolā.

Bibliotēkārājam darbam ar pirmsskolas vecuma bērniem liela uzmanība tiek veltīta Skandināvijas valstīs, Vācijā, ASV, Lielbritānijā un citur pasaulē.

20. gadsimta 80. gadu beigās sakarā ar pārmaiņām sabiedrībā, ko izraisīja jauno tehnoloģiju ienākšana, ASV tika veikti pētījumi, kā ģimene šajā jaunajā situācijā spēj nodrošināt pilnvērtīgu bērnu audzināšanu un izglītošanu, sagatavošanu skolai. Pētījumu rezultāti parādīja, ka vecākiem ir arvien mazāk laika, ko pavadīt kopā ar saviem bērniem. Vairumā ģimeņu strādā abi vecāki, pieaug ģimeņu skaits, kurās bērnus audzina tikai viens no vecākiem. Vecāki cenšas laiku, kas pavadīts kopā ar bērniem, padarīt arvien instruktīvāku. Šo pētījumu rezultātā tika izstrādāta atbalsta programma ģimenēm, kurās liela loma tika ierādīta arī bibliotēkai. Tika rīkoti semināri bibliotēkāriem, kā konsultēt vecākus, ieteikt viņu bērnam nepieciešamo grāmatu, spēli, rotaļlietu, kā kopā ar bērnu lasīt, spēlēt, pārrunāt, pētīt. Tika izstrādātas bibliotēku programmas bērniem no piedzimšanas līdz pusaudžu vecumam [14].

Kopā ar vietējām pašvaldībām un veselības aprūpes centriem, bibliotēkas sadarbība ar ģimeni Zviedrijā tiek aizsākta jau tūlīt pēc bērna piedzimšanas. Ģimene saņem apsveikumu un ielūgumu no vistuvākās savai dzīves vietai bibliotēkas. Uz gada jubileju bērnam tiek aizsūtīta dāvana – grāmatiņa, vēlāk visa ģimene tiek aicināta uz pasākumiem bibliotēkā [16].

Pirms diviem gadiem Zviedrijā tika veikts pētījums par lasīšanu. Pētījuma rezultāti liecināja, ka viena no vismazāk lasošajām iedzīvotāju grupām ir strādājoši jauni vīrieši vecumā no 20 – 35 gadiem. Viņi daļēji lasa ievērojami mazāk nekā sievietes, ļoti reti lasa priekšā saviem bērniem. Pētījuma rezultāti kļuva par ierosmi projekta "Palasi man priekšā, tēti" radīšanai. Tā ietvaros ar arodbiedrību atbalstu darba vietās tika rīkoti vienas dienas semināri mazu bērnu tēviem, kuriem mācīja, cik svarīgi ir sarunāties, lasīt priekšā bērnam, jau tad, kad viņš ir vēl pavisam mazs [16].

Šī raksta mērķis ir skatīt ģimenes kā sociālas mikrovides (ar savu iekšējo dzīvi – vērtību sistēmu, vajadzībām, attieksmēm, lasīšanas tradīcijām, iekšējo komunikāciju) un bibliotēkas mijiedarbību bērnu sagatavošanā skolai. Kāda loma šajā procesā ir un varētu būt bibliotēkai?

Lai varētu runāt par izglītības kvalitāti, jāapzinās, ka vispirms jāveido izglītības pamatlīmenis – pirmsskolas izglītība, kas nodrošinātu bērnu attīstību tādā līmenī, lai varētu uzsākt mācības skolā.

1995. gada 4. jūlijā apstiprinātajā "Latvijas izglītības koncepcijā" kā pirmais vispārējās izglītības posms tiek izdalīta pirmsskola [7].

1999. gada 1. jūnijā stājās spēkā **Izglītības likums** [4]. Tā 4. pants paredzēja obligātu pirmsskolas izglītību.

Jau 1999. gada augustā saskaņā ar grozījumiem Izglītības likumā, šis pants tika izslēgts. Iemesls – valsts nespēja finansiāli nodrošināt tā īstenošanu. Tikai 2001. gada jūnijā šie grozījumi tika atcelti, atjaunojot obligātu pirmsskolas izglītību.

Visu 5–6 gadīgo bērnu sagatavošana skolai ir viens no nosacījumiem pirmsskolas izglītības pakāpes nodrošināšanai. Līdz šim skolai tika sagatavoti mazāk par pusi 1. klases skolēnu.

Bērnodārzus apmeklē tikai ap 40% pirmsskolas vecuma bērnu, bet uz vietu tajos pretendē vairāk nekā 6 tūkstoši bērnu, savukārt finansiālo grūtību un vecāku neieinteresētības dēļ daļa pirmsskolas vecuma bērnu netiek sagatavoti skolai. Tas rada situāciju, ka 1. klasē mācības uzsāk bērni ar izteikti dažādu priekšstatu, prasmju un iemaņu līmeni. Tādējādi nevar runāt par izglītības kvalitātes jautājumiem, jo sākumskolas posmu šādā situācijā var uzskatīt tikai par "izlīdzināšanas posmu".

ĢIMENE – MIKROVIDE, KURĀ NORISINĀS BĒRNA ATTĪSTĪBA, MĀCĪŠANA UN AUDZINĀŠANA

*Vecāku rokās stāv lielāka vara pie bērnu audzināšanas nekā skolai
/Atis Kronvalds/*

Personības pašapziņas un pašapliecināšanās veidi un ievirzes vispirms veidojas ģimenē, pēc tam turpina paralēli pilnveidoties ģimenē, skolā un sabiedrībā. Ģimene ir atvērta sistēma, kuras eksistēšanu nodrošina un reizē arī koriģē apkārtējā sociālā vide. Pieaugušie ģimenes locekļi savu eksistenci nodrošina tiešā saskarsmē ar sociālo vidi un tikai daļēji – ar ģimenes starpniecību. Turpretī bērni agrās bērnības, pirmsskolas un sākumskolas posmā savas attīstības nodrošinājumu saņem galvenokārt ģimenē. Tādēļ bērna personības veidošanās, pašapliecināšanās iespējas un tās konkrētās izpausmes atkarīgas no ģimenes kā pašregulējošas sistēmas funkcionēšanas stabilitātes, no tajā valdošajiem psiholoģiskās pašregulācijas un pašapliecināšanās veidiem un tradīcijām [10, 21. lpp.].

Ģimene ir galvenā pirmsskolas vecuma bērna audzinātāja un izglītotāja. Šeit veidojas bērna vērtību sistēma. Liela loma bērna audzināšanā un izglītošanā ir ģimenes iekšējai saskarsmes sistēmai, pieaugušo vēlmei kontaktēties ar bērniem, nodot viņiem savu pieredzi, uzskatus un atmiņas. Galvenais priekšnoteikums tam – pozitīva saskarsme ar pieaugušo.

Pētījuma "Pirmsskolas vecuma bērns un bibliotēka", ko šī raksta autore veica 2000. gada martā – aprīlī, mērķis bija noskaidrot:

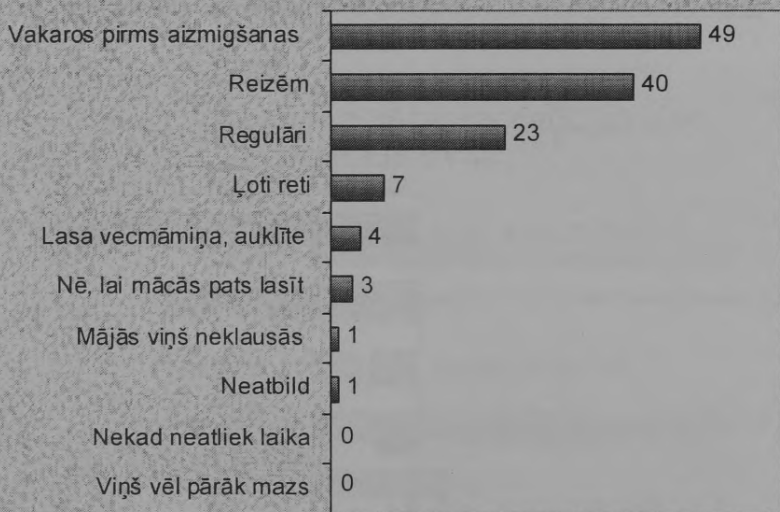
- ģimenes kā galvenās pirmsskolas vecuma bērna audzinātājas un izglītotājas attieksmi pret šo savu misiju,
- izpratni un informētību par bērnu sagatavošanu skolai,
- iekšējo komunikāciju ģimenē,
- materiālo un sociālo stāvokli,
- lasīšanas tradīcijas, attieksmi pret bibliotēku,
- bibliotēkas lomu bērnu sagatavošanā skolai.

Anketas tika izplatītas Rīgas pilsētas Zolitūdes pirmsskolā, Rīgas pilsētas 27. bērnudārzā, Rīgas kristīgajā bērnudārzā, Jelgavas pilsētas bērnudārzā "Rotaļa", Rīgas pilsētas Šampētera bibliotēkas bērnu nodaļā. Pavisam aptaujāti 130 respondenti (5 – 7 gadus vecu bērnu vecāki, arī vecākās māsas un brāļi, vecmāmiņas, auklītes).

Lai bērns varētu sākt mācīties lasīt un rakstīt, jāieliek stabils pamats – jāattīsta runa un valoda. No pieaugušā attieksmes būs atkarīga bērna vēlēšanās vai nevēlēšanās izzināt pasauli. Jebkura veida kontaktēšanās ar bērnu – sarunas, atbildes, priekšā lasīšana, stāstīšana –

tie ir faktori, kas veicina ne tikai izziņas intereses, valodas attīstību, bet ieliek pamatus bērna kā radošas, pasauli izzinošas personības veidošanai.

VAI JŪS MĀJĀS LASĀT BĒRNAM PRIEKŠĀ VAI STĀSTĀT?

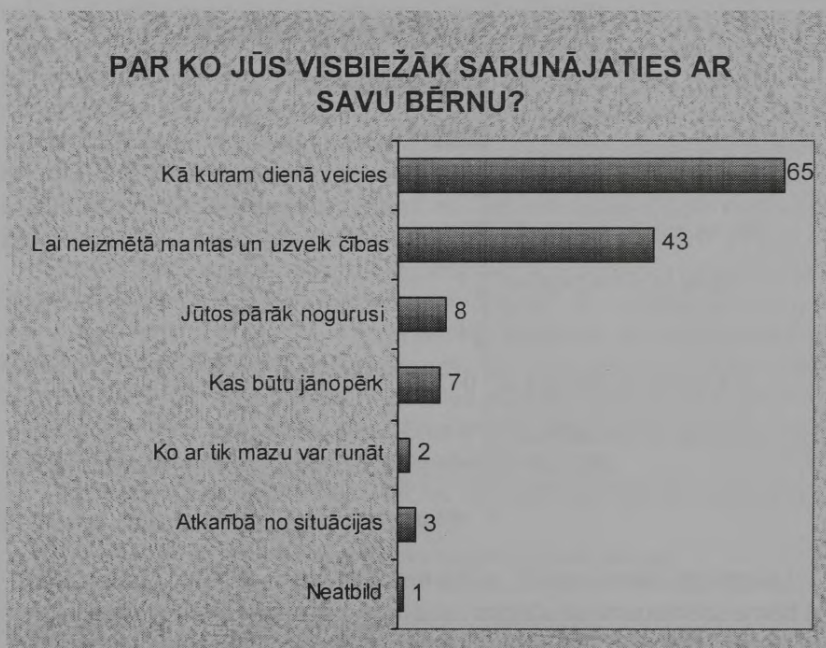
1. diagramma

Lai attīstītu bērna valodu, spēju formulēt savas domas, radītu sajūtu, ka bērna sasniegumi un atziņas vecākiem ir svarīgas, liela nozīme ir tam, vai ģimenē tiek atvēlēts laiks sarunām ar bērniem, priekšā lasīšanai un stāstīšanai. Šai tēmai tika veltīts pirmais anketas jautājums "Vai Jūs mājās lasāt bērnam priekšā vai stāstāt?".

Lielākā daļa respondentu (skat. 1. diagr.) – 49 (30%) no 130 aptaujātajiem, atbild, ka sarunas un priekšā lasīšana notiek galvenokārt vakaros. Tikai septiņas ģimenes atbildējušas, ka tas notiek ļoti reti. Tās galvenokārt ir nepilnās ģimenes, kurās vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli ir zem krīzes iztikas minimuma.

Tikai trīs respondenti uzskata, ka priekšā lasīšana kavē bērnu pašu mācīties lasīt, 3 (2,3%) anketās dota atbilde – "to pietiekami dara bērnudārzā".

Sarunām ar bērnu (skat. 2. diagr.) visvairāk – 65 (50%) respondentu ir plašs tēmu loks – runāts tiek par to, kā kuram dienā veicies; ievērojamā daļā atbilžu dominē tīri sadzīviskas tēmas (mantu uzturēšana kārtībā, čību uzvilksana u. c.), bet astoņas mātes atzīst, ka vakaros jūtas tik nogurušas, ka sarunājas ar bērnu tikai par pašu nepieciešamāko. Tās pārsvarā ir mātes, kuras vienas audzina divus vai trīs bērnus un ir vienīgās pelnītājas ģimenē. 7 (6%) respondenti sarunājas par to, kas būtu jānopērk, 2 – uzskata bērnu par pārāk mazu, lai ar viņu ko nopietnu runātu.

2. diagramma

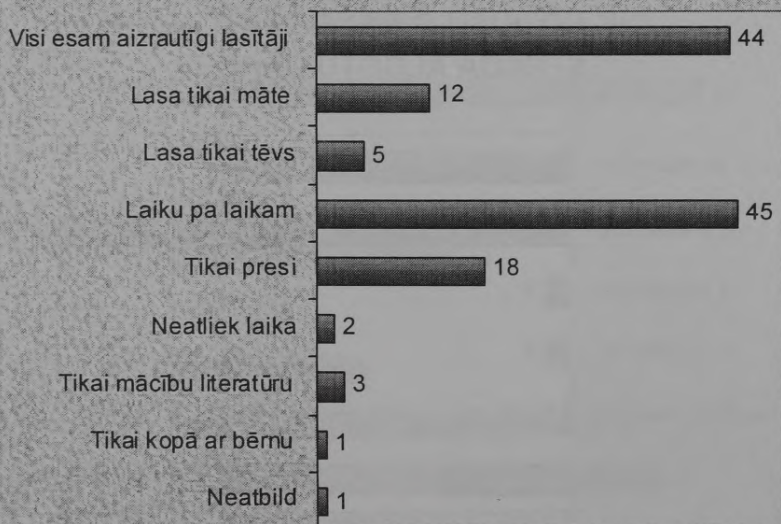
Vai bērnam radīsies interese par lasīšanu, neapšaubāmi nosaka lasīšanas tradīcijas ģimenē. Ja tādu nav, pastāv iespēja, ka bērna interese un zinātkāre, kas radusies bērnudārzā vai kopā ar bērnudārza grupu, apmeklējot bibliotēku, tiek aplāpēta vecāku neieinteresētības vai pat noraidošas attieksmes dēļ. Aptaujas anketās tika iekļauts jautājums “**Vai Jūs mājās lasāt?**” (skat. 3. diagr.). Atbildes ir iepriecinošas – 45 (35%) respondentu atbild, ka lasa “laiku pa laikam”, diezgan liels skaits – 44 (34%) uzskata sevi par aizrautīgiem lasītājiem, 12 (8,6%) ģimenēs lasa

tikai māte, 5 (5%) – tikai tēvs, 18 (12,5%) atbildes – tikai preses izdevumus, ģimenēs, kurās vecāki (abi vai viens) studē, lasa tikai mācību literatūru, vienā ģimenē lasa tikai kopā ar bērnu.

Lielākajā daļā ģimeņu – 68 (53%) tiek abonēts arī kāds preses izdevums.

Pārliciecināms vairākums aptaujāto – 95 (73%) uz jautājumu "**Vai pēdējo divu nedēļu laikā esat nopirkuši kādu bērnu grāmatu vai žurnālu?**" atbild apstiprinoši, 33 (27%) – nav iegādājušies.

VAI JŪS MĀJĀS LASĀT?

3. diagramma

Lai rastu priekšstatu par patlaban izveidojušos ģimenes modeļi, kurā aug pirmsskolas vecuma bērns, anketās tika iekļauts jautājums "**Jūsu ģimenē kopā dzīvo – ...**". Apkopojot atbilžu variantus, var izdalīt pavisam 17 dažādus ģimenes sastāva modeļus. Tos sagrupējot, rodas šāda aina:

◇ ģimenes, kurās dzīvo abi vecāki ar vienu līdz četriem bērniem – 83 (63,8%) ģimenes;

◇ ģimenes, kurās dzīvo abi vecāki ar vienu līdz trim bērniem kopā ar vienu vai abiem vecvecākiem – 26 ģimenes;

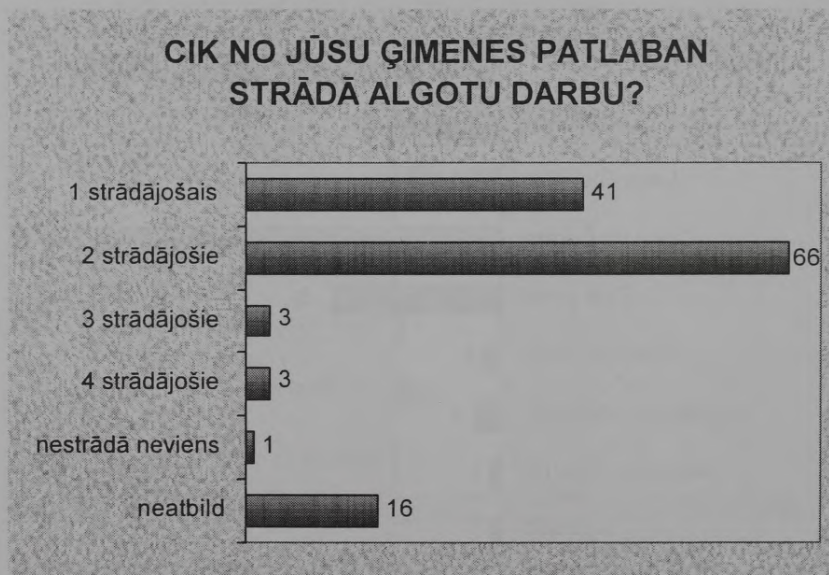
◇ viena ģimene, kur kopā dzīvo māte, tēvs, bērns un auklīte;

◇ nepilnā ģimene – māte ar vienu līdz trim bērniem – 8 ģimenes;

◇ nepilnā ģimene – māte ar vienu līdz trim bērniem un vienu vai diviem vecvecākiem – 11 ģimenes;

◇ nepilnā ģimene – tēvs ar diviem bērniem, diviem vecvecākiem – viena ģimene.

Tātad visbiežāk sastopams tradicionālais ģimenes modelis – pilnā ģimene ar vienu līdz četriem bērniem – 63,8% no visām aptaujātajām ģimenēm. Nepilnās ģimenes sastāda tikai 17,5%. Ir jūtama tendence dzīvot atsevišķi no vecvecākiem.

4. diagramma

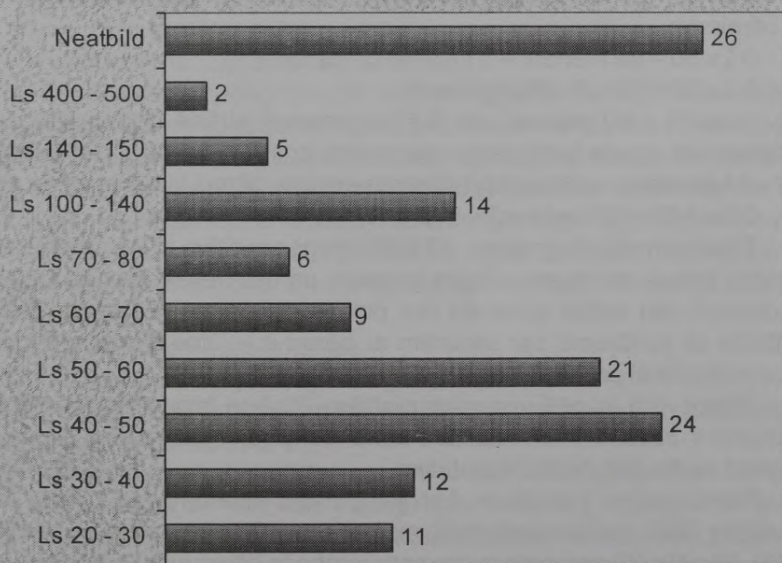
Kā pierāda 20. gadsimta 90. gados ASV Konektikutā veiktie pētījumi, vecāki, galvenokārt mātes, ir spiestas pēc bērna piedzimšanas agrāk atsākt darba gaitas (jau pēc pusgada un pat agrāk), lai nezaudētu savu profesionālo kvalifikāciju un, lai ģimene spētu saglabāt noteiktu pārticības līmeni. Tādējādi samazinās laiks, ko vecāki var pavadīt kopā ar bērniem. Tā kā arī vecvecāki parasti vēl strādā, ģimene izmanto auklītes

pakalpojumus.

Arī aptaujā "Pirmsskolas vecuma bērns un bibliotēka" tika iekļauts jautājums "**Cik no Jūsu ģimenes patlaban strādā algotu darbu?**" (skat. 4. diagr.).

Visvairāk – 66 (50,8%) ģimenēs algotu darbu strādā abi vecāki. Otrā lielākajā grupā – 41 (31,5%) ģimenēs strādā tikai viens no vecākiem. Tās pārsvarā ir ģimenes ar bērniem līdz pusgada vecumam, kuras nedzīvo kopā ar vecvecākiem. Tātad, šī tendence – mātēm pēc iespējas agrāk atgriezties darbā, lai nezaudētu darba vietu, pastāv arī Latvijā.

VIETĒJIE IENĀKUMI UZ VIENU ĢIMENES LOCEKLI

5. diagramma

Lai noskaidrotu, kā ģimenes materiālais stāvoklis ietekmē vecāku iespējas audzināt un izglītēt savus bērnus, anketās tika iekļauts jautājums

“Kādi pēdējo divu mēnešu laikā bijuši Jūsu vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli?” (skat. 5. diagr.). Visvairāk – 66 (50,7%) ģimenēs pelna abi vecāki, 41 (31,5%) ģimenē algotu darbu strādā viens ģimenes loceklis, 16 (12,3%) ģimenēs (tajās, kur dzīvo kopā ar vecvecākiem) algotu darbu strādā 3 ģimenes locekļi, 3 (2,3%) ģimenēs – četri ģimenes locekļi. 1 ģimenē algotu darbu nestrādā neviens (ģimenē kopā dzīvo tētis ar diviem bērniem un diviem vecvecākiem), 16 (12,3%) respondenti uz jautājumu neatbild.

Atbildes uz jautājumu par ģimeņu vidējiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli tika sakārtotas 9 grupās:

◇ Ls 20 – 30 mēnesī – 11 (8,5%) ģimenes (galvenokārt nepilnās ģimenes, kur bērnus audzina un vienīgā pelnītāja ir māmiņa un ģimenes ar trim līdz četriem bērniem, kurās algotu darbu strādā tikai viens no vecākiem);

◇ Ls 30 – 40 mēnesī – 12 (8,9%) ģimenes – arī pārsvarā šo pašu grupu pārstāves;

◇ Ls 40 – 50 mēnesī – 24 (18%) ģimenes (tās pārsvarā ir ģimenes ar 2 bērniem);

◇ Ls 50 – 60 mēnesī – 21 (20%) ģimene;

◇ Ls 60 – 70 – 9 (6%) ģimenes;

◇ Ls 70 – 80 mēnesī – 6 (5,5%) ģimenes; strādā algotu darbu un vienam vai abiem vecākiem ir augstākā izglītība; Ls 90 – 140 mēnesī – 14 ģimenes – galvenokārt ģimenes ar vienu bērnu, kurās ir abi vecāki;

◇ Ls 140 – 150 mēnesī – 5 (2,5 %) ģimenes.

Tātad, pirmās trīs grupas – 47 (43%) ģimenes dzīvo ar līdzekļiem zem krīzes iztikas minimuma. Šajās ģimenēs parasti netiek abonēti preses izdevumi, bet dažās ģimenēs tiek pirktas grāmatas un žurnāli. Bieža atbilde uz jautājumu par sarunām ar bērnu ir – jūtos tik nogurusi, ka sarunājos tikai par pašu nepieciešamāko.

Jāņem vērā, ka pētījums veikts pilsētās – Rīgā un Jelgavā, kur bezdarba līmenis ir nesalīdzināmi zemāks nekā lauku rajonos. Kopējā situācija Latvijā varētu būt daudz nopietnāka.

Par to liecina, piemēram, Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta 1999. gadā veiktais lietišķais pētījums “Ģimenes situācija Latvijā” [13]. Pēc šī pētījuma datiem ģimenes ierobežo bērnu skaitu galvenokārt nepietiekamā materiālā nodrošinājuma dēļ. Vislielākās nabadzības izraisītās riska grupas ir ģimenes, kurās ir trīs un vairāk bērnu, kā arī vientuļo vecāku ģimenes. Zem krīzes iztikas minimuma dzīvo 90 % ģimeņu ar trim un vairāk bērniem, 78% – ar diviem bērniem, 70% – ģimeņu ar vienu bērnu. Tātad vairumam ģimeņu ar bērniem nepietiek līdzekļu pat nepieciešamāko vajadzību nodrošināšanai.

Vai lielai daļai ģimeņu, cīnoties par elementāru vajadzību apmierināšanu, ir iespējams sagatavot bērnus skolai, kādas prasības šai sagatavotībai tiek izvirzītas?

PRASĪBAS BĒRNA SAGATAVOŠANAI SKOLAI

Pirmsskolas izglītības iestādes un sagatavošanas klases patlaban strādā pēc diviem dokumentiem – 1999. gadā pieņemtās “Pirmsskolas izglītības programmas” [11] un tajā pašā gadā apstiprinātajām “Metodiskajām rekomendācijām piecgadīgo un sešgadīgo bērnu obligātajai sagatavošanai pamatizglītības apgūvei”.

Pirmsskolas izglītības programma nosaka pirmsskolas izglītības mērķus:

- ♦ attīstīt katra bērna aktivitāti (ētiski estētisko, intelektuālo, fizisko);
- ♦ veidot iekšēju vēlmi izzināt apkārtējo pasauli;
- ♦ apgūt pieaugušo radīto pieredzi;
- ♦ veidot bērnā “Es” apziņu [11, 16. lpp.].

♦ atavība skolai pedagoģiskajā un psiholoģiskajā literatūrā tiek traktēta kā vispārēja personības attīstība, kas ļauj bērnam iekļauties sistemātiskā mācību un audzināšanas procesā un sekmīgi apgūt tā saturu, tiek traktēta arī kā spēju un prasmju sistēma, kura jāapgūst pirmsskolēnam savā fiziskajā, intelektuālajā un estētiskajā attīstībā. Nozīmīga loma ir bērna pieredzei, kas iegūta, iepazīstot apkārtni, kā arī izzināšanas, runas spējām, uzvedības normu apgūves līmenim, sociālajai pieredzei, motivācijai uzzināt kaut ko jaunu.

Tradicionāli izvirza 3 kritērijus:

1. izzināšanas procesu jeb kognitīvo gatavību;
2. personības īpašību attīstības līmeni (patstāvību, gribasspēku, emocionālās īpatnības u. c.);
3. saskarsmes jeb sociālo gatavību skolai [7, 14. lpp.].

Jāapzinās, ka bērnam, kurš nav bijis bērnu kolektīvā, ir jāapgūst prasme tajā darboties. Tātad, jānodrošina **sociālā attīstība**. Tā ietver sevī jūtīgumu pret apkārtējiem cilvēkiem, izpratni par slikto un labo, saudzīgu attieksmi pret lietām, spēju kontaktēties ar vienaudžiem un pieaugušajiem, spēju respektēt citu viedokli un piedāvāt savējo, prasmi patstāvīgi izvēlēties nodarbošanos, spēju iesaistīties rotaļās un, ja nepieciešams, pagaidīt savu kārtu. Tas nozīmē, ka bērnam ir jāiet sabiedrībā un šīs prasmes jāievēro. Svarīga nozīme bērna sagatavošanā skolai ir **runas attīstībai**. Lai bērns varētu izteikt savas domas un izjūtas, viņam jābūt pietiekamam

vārdu krājumam (jāprot pareizi nosaukt lietas, parādības un īpašības), runā jāizskan dažādām intonācijām, jābūt prasmei veidot loģisku stāstījumu. Pirmsskolas vecumā lasīšana sākas ar intereses radīšanu par grāmatu [3, 26. lpp.].

Čehu izcelsmes izcilais domātājs un pedagogs Jans Amoss Komenskis "Lielajā didaktikā", runājot par "mātes skolu" – t. i., bērna audzināšanas un izglītošanas pirmo posmu – audzināšanu ģimenē, raksta:

"Mātes skolā nepieciešams vēl cits mācību līdzeklis – ilustrēta grāmatiņa, kas vienmēr jādod bērniem rokās. Šajā vecumā galvenokārt jāattīsta maņu orgāni ārējo lietu uztverei, bet redze starp maņām ir vissvarīgākā.

Šīs grāmatas lietderīgums būs trejāds, tā:

- 1. padziļinās iespaidu par priekšmetiem,*
- 2. mudinās jaunos prātus jebkurā grāmatā meklēt interesanto,*
- 3. atvieglinās lasītmācīšanos. Tā kā pie katras lietas būs dots tās nosaukums, tad varēs sākt iepazīties ar burtiem [6, 190. lpp.]."*

Darbošanās ar grāmatu pirmsskolas vecumā parasti saistās arī ar pieaugušā klātbūtni – tā ir priekšā lasīšana, kopīga attēlu apskatīšana, pārrunāšana, bērna pirmie mēģinājumi izlasīt vārdus. Šajā procesā sevišķi nepieciešama pieaugušā atzinība un uzmuntrinājums. Klausoties, ko bērnam lasa priekšā vai stāsta, bagātinās valoda, jo literārajā valodā tiek lietoti tādi vārdi un tēlaini izteicieni, ar kādiem bērns ikdienas valodā parasti nesastopas.

Gatavojoties skolai, bērnam ir jāorientējas burtu pasaulē, jābūt ieinteresētam tos apgūt. Rakstīšanas būtība ir skaņas un tās grafiskā simbola saistīšana. Bērniem ar nepietiekami attīstītu fonemātisko dzirdi, rakstīšana sākumskolas klasēs parasti ir apgrūtināta. Rakstīšana sākas ar rokas vingrinājumiem un dažādām darbībām – zīmēšanu, veidošanu, aplicēšanu, rokdarbjiem, kas prasa stīkās roku muskulatūras darbību. Organizējot vidi bērna darbībai bibliotēkā, svarīgi ir ievērot bērnam piemītošo nepieciešamību pārslēgties no viena darbošanās veida uz otru – no grāmatas apskatīšanas, lasīšanas uz zīmēšanu un rotaļspēli.

Jāsaprot, ka bērna sagatavošana skolai nav daļēja pirmās klases programmas apguve, nav arī konkrētu zināšanu došana bērnam, bet viņa vispārēja sagatavošana mācību darbam skolā.

Svarīgi ir radīt **motivāciju** intelektuālam darbam, interesi par skolu un vēlmi tajā mācīties. Būtiski ir izraisīt vēlēšanos izzināt un uzzināt arvien vairāk. Jans Amoss Komenskis ir teicis:

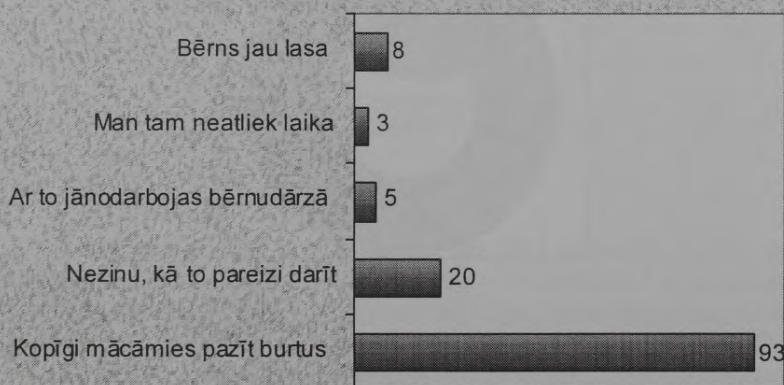
- ♦ ir jāizsauc bērnam prieks par to vien, ka viņš ies uz skolu;
- ♦ jāizskaidro bērnam, ko nozīmē mācīties un kāda jēga ir zināšanām;

♦ jācenšas audzināt bērnos cieņa pret skolotājiem, ar kuriem tiksies [6, 196. lpp.].

Ģimene ir pirmā sociālā vide, kurai jānodrošina bērna sagatavošana skolai. Priekšstati par gatavību skolai ģimenē bieži vien ir visai neskaidri un galvenokārt saistās tikai ar lasīšanu, rakstīšanu un rēķināšanu. Tas reizēm tiek mācīts piespiedu kārtā, par katru cenu, tādējādi radot pat pretēju efektu – bailes un nepatiku. Aptaujā “Pirmsskolas vecuma bērns un bibliotēka” ietverti divi jautājumi, kas skar vecāku izpratni par bērnu sagatavošanu skolai:

Anketēšanas rezultāti rāda, ka vecākiem pietrūkst informācijas par to, kas īsti būtu jāveic ģimenē, lai sagatavotu bērnu skolai.

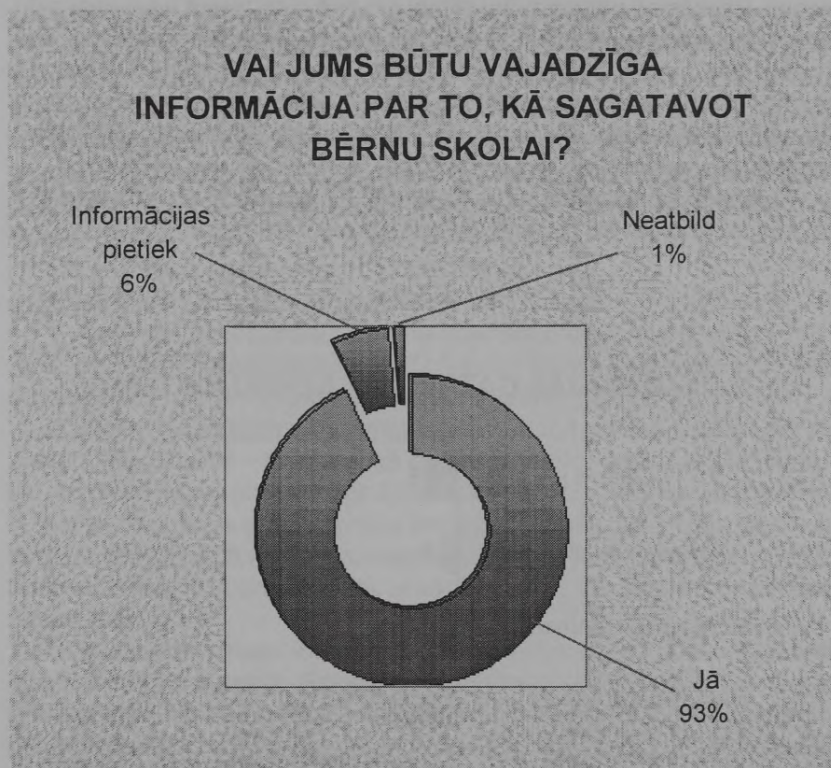
VAI JŪS MĀJĀS GATAVOJAT BĒRNU SKOLAI?

6. diagramma

Uz jautājumu “**Vai Jūs mājās gatavojat bērnu skolai?**” (skat. 6. diagr.) 93 (72%) respondenti izvēlējušies atbildes variantu – kopīgi mācāmieš pazīt burtus, 20 (17%) – īsti nezina, kā bērns pareizi sagatavojams skolai, 8 (6%) – atbild, ka bērns jau pats lasa – tātad skolai gatavs, 5 (4%) – ar to jānodarbojas bērnudārzā, 3 (2,3%) atzīst, ka viņiem neatliek laika, lai gatavotu bērnu skolai. Atbildes rāda, ka vecāku priekšstati par bērnu sagatavošanu skolai saistās galvenokārt ar noteiktu

prasmju, galvenokārt lasītprasmes apgūšanu. Nevienā atbildē nekas nav minēts ne par sociālo, ne emocionālo, ne fizisko gatavību skolai.

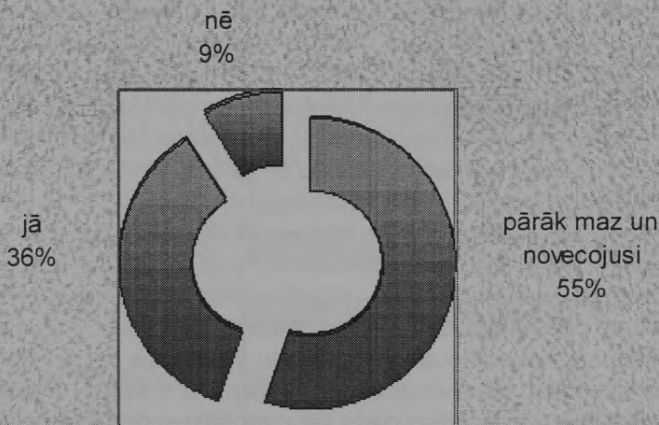

7. diagramma

No tā izriet nākamais jautājums **“Vai Jums būtu vajadzīga informācija, kā pareizi sagatavot bērnu skolai?”** (skat. 7. diagr.). 124 (95%) aptaujāto atbild, ka šāda informācija viņiem būtu nepieciešama, tikai 6 (5%) uzskata, ka informācijas pietiek.

Diemžēl, bibliotēku rīcībā nav pietiekami daudz materiālu par bērnu sagatavošanu skolai – tie galvenokārt ir dažādi raksti presē (žurnālos “Skolotājs”, “Mans Mazais”, laikrakstā “Izglītība un Kultūra”). Pirmsskolas izglītības programma adresēta pedagogiem, kas nodarbojas ar pirmsskolas sagatavošanu. Tā publiskajās bibliotēkās nav pieejama.

VAI JŪSU BIBLIOTĒKĀ PIETIEK PEDAGOĢISKA, PSIHOĻOĢISKA SATURA LITERATŪRA VECĀKIEM

8. diagramma

Par to liecina arī no 2000. gada oktobra līdz 2001. gada jūlijam semināru un lekciju laikā Bibliotēku darbinieku tālākizglītības centrā šī raksta autore veiktā aptauja. Uz anketas jautājumiem atbildēja bērnu bibliotēku, bērnu nodaļu un pagastu bibliotēku bibliotekāri (pavisam 104 respondenti). Lielākā daļa – 59 (55 %) respondenti atzina, ka viņu bibliotēkās pedagoģiska un psiholoģiska satura literatūras vecākiem ir maz un tā ir novecojusi. 10 (9%) atbildēja, ka šādas literatūras vispār nav. 35 (36%) atbildes bija pozitīvas – literatūras pietiek (skat. 8. diagr.).

ĢIMENE UN BIBLIOTĒKA BĒRNA SAGATAVOŠANĀ SKOLAI

Bibliotēkas loma bērnu sagatavošanā skolai jāskata visplašākajā nozīmē, nereducējot to tikai uz lasīt, rakstīt un rēķinātprasmes apgūšanu.

Kā pirmsskolas vecuma bērns kļūst par lasītāju bibliotēkā? Visbiežāk

un visdabiskāk – ja kāds no ģimenes tajā jau lasa– vecāki, vecvecāki, māsas, brāļi, arī auklītes. Atnākot kopā ar vecākiem pierakstīties bibliotēkā, bērns iegūst jaunu sociālo lomu – viņš kļūst par bibliotēkas lasītāju. Pret viņu izturas nopietni – pašam ir sava lasītāja karte ar ierakstītu grāmatu nodošanas termiņu, pats viņš drīkst izvēlēties lasāmvielu.

Intervējot bibliotekārus Rīgas pilsētas tautas bibliotēkās, šo ceļu uz bibliotēku – kopā ar ģimeni visi nosauca kā galveno un visnoturīgāko, jo bērns no ģimenes pārmanto vērtību sistēmu un lasīšanas tradīcijas.

Vienā bibliotēkā ilgstoši strādājošie bibliotekāri noteikti nosauks ģimenes, kuras lasa viņu bibliotēkā jau vairākās paaudzēs. Veicot anketēšanu par lasīšanas interesēm Rīgas Šampētera bibliotēkā, atklājās, ka kāda lasītāja bibliotēkā lasa jau 64 gadus. Viņa labprāt atcerējās, kā māte viņu četru gadu vecumā atvedusi pierakstīties uz toreizējās Rīgas pilsētas 2. bibliotēkas bērnu nodaļu. Šī diena un turpmākie gājieni uz bibliotēku viņai dziļi iespiedušies atmiņā uz visu mūžu. Bibliotekāre pret viņu izturējusies ļoti nopietni – izrādījusi visu bibliotēku, paskaidrojusi, ka grāmatu drīkst ņemt tikai ar tīri nomazgātām rokām. Pašai iedota sava lasītāja karte, kurā ierakstīts grāmatu atdošanas laiks. Pēc tam mājās viņa kalendārā vienmēr apvilksusi šo dienu ar krāsainu zīmuli. Arī savus bērnus viņa agri jau divu gadu vecumā sāksusi ņemt līdzī uz bibliotēku, vēlāk vedusi mazbērnus.

Tā vajadzība lasīt, atrast bibliotēkā vienmēr ko jaunu, interesantu, bibliotēkas apmeklēšana kā sava veida rituāls, kas padara dzīvi bagātāku un krāsaināku, tiek pārmantota no paaudzes paaudzē.

“Bibliotēka visai ģimenei” – no Rīgas tautas bibliotēkām šādu darba virzienu – bibliotēka kā ģimenes lasīšanas centrs – ir izvēlējusies Bolderājas bibliotēka. Arī Imantas bibliotēka aicina visu ģimeni. Te darbojas “Ģimeņu klubs”, regulāri notiek pasākumi bērniem kopā ar vecākiem. Bibliotēka izstrādājusi projektu “Mazs bērns bibliotēkā” – orientētu uz sadarbību ar ģimenēm. Šī projekta ietvaros tiek organizētas tematiskas nodarbības nelielām 2 – 4 gadus vecu bērnu grupām kopā ar vecākiem.

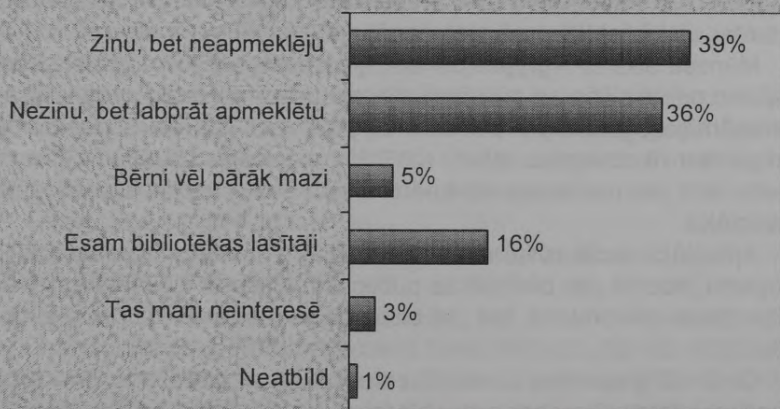
Bibliotēkām nopietni jādomā par publicitāti. Aptaujas dati liecina, ka liela daļa ģimeņu bibliotēku neapmeklē tikai tādēļ, ka trūkst informācijas par bibliotēkas atrašanās vietu un sniegtajiem pakalpojumiem.

Lai noskaidrotu ģimenes attieksmi pret bibliotēku, informētību par bibliotēkas atrašanās vietu un sniegtajiem pakalpojumiem, aptaujā tika iekļauts jautājums “**Vai Jūs zināt, kur atrodas Jūsu dzīvesvietai tuvākā bērnu bibliotēka?**” (skat. 9. diagr.).

Visvairāk – 47 (39%) aptaujāto zina, kur bibliotēka atrodas, bet to neapmeklē. Otra lielākā grupa – 42 (36%) – nezina, bet labprāt uzzinātu

un vestu bērnu uz turieni, 16 (21%) jau ir bibliotēkas lasītāji, 6 (5%) uzskata savus bērnus vēl par pārāk maziem, lai viņiem būtu vajadzīga bibliotēka, 4 (3%) tas neinteresē (šie respondenti arī nelasa bērniem priekšā, sarunājas tikai par sadzīviskām tēmām vai uzskata bērnu par pārāk mazu sarunām, arī sagatavošanu skolai uztic tikai bērnudārzam).

VAI JŪS ZINĀT, KUR ATRODAS JŪSU DZĪVESVIETA TUVĀKĀ BĒRNU BIBLIOTĒKA

9. diagramma

Otrs bibliotēkas un ģimenes kopdarbības ceļš – bibliotēkas sadarbība ar bērnudārzniem vai citām organizētām pirmsskolas vecuma bērnu grupām, tādējādi informējot ģimeni par bibliotēkas atrašanās vietu un piedāvātajām iespējām. Pēc šādām ekskursijām daļa ģimeņu arī atnāk un kļūst par bibliotēku lietotājiem.

Lai pētītu bibliotēkas un pirmsskolas vecuma bērnu iestāžu sadarbības efektivitāti, šī raksta autore veica eksperimentu Rīgas Šampētera bibliotēkā un 27. bērnudārzā. Uz bibliotēku tika uzaicinātas divas vecākās grupas (6 – 7) gadus veci bērni. Pirmajā grupā (nosacīti sauksim to par A grupu) – 19 bērni, otrajā (B grupā) – 21 bērns. Abas grupas vispirms tika

aicinātas ekskursijā uz bibliotēku. A grupai vienlaikus ar ekskursiju tika organizētas arī spēles, rotaļas, sarunas par grāmatām un lasīšanu. Katrs bērns saņēma grāmatu un ielūgumu kopā ar ģimeni kļūt par bibliotēkas lasītāju, nemaksājot iestāšanās maksu. Ielūgumā bija arī neliela informācija par bibliotēkas atrašanās vietu un sniegtajām iespējām. Nākamajā dienā pēc pasākuma trīs bērni atnāca kopā ar vecākiem vai vecvecākiem pierakstīties bibliotēkā. Sarunā ar pieaugušajiem noskaidrojās, ka bibliotēkas apmeklējums bijis dienas centrālais notikums – par to bērni stāstījuši tūlīt pēc atnākšanas mājās, rādījuši uzdāvinātās grāmatas un ielūgumus. Viens zēns pat iekārtojās speciālu plauktiņu, kur glabāt no bibliotēkas atnestās grāmatas. Visas trīs ģimenes uzskatīja sevi par lasošām, neraugoties uz aizņemtību. Bērnu grāmatas viņi pārķot. Ja nesaņemtu šādu ielūgumu un bērni neizrādītu tik aizrautīgu interesi, uz bibliotēku droši vien nebūtu atnākuši.

Mēneša laikā no A grupas par lasītājiem bibliotēkā pierakstījās 9 bērni, dažiem pierakstījās arī pārējie ģimenes locekļi – vecāki, brāļi, māsa, vecmāmiņas, vectētiņi – pavisam 23 jauni lasītāji. Pēc mēneša ar šo grupu tika rīkots spoku stāstu rīts “Nāc pie manis baidīties!”. Desmit dienu laikā pēc pasākuma vēl 4 bērni atveda savus vecākus pierakstīties bibliotēkā.

Aptaujājot vecākus vai vecvecākus šajās ģimenēs, varēja secināt, ka nopietni jādodomā par bibliotēkas publicitāti – visas 13 ģimenes dzīvoja bibliotēkas mikrorajonā, bet par bibliotēkas atrašanās vietu zināja tikai trīs.

Otra – B grupa tika uzaicināta ekskursijā uz bibliotēku. Ekskursija bija tikai informatīva – bez rotaļu elementiem un sarunām ar bērniem. Arī rakstiski ielūgumi un informācija par bibliotēku netika izdalīti. Mēneša laikā pēc ekskursijas no B grupas pierakstījās tikai divi bērni.

Uz kādu lasītāju grupu ir orientētas mūsu bērnu bibliotēkas un bērnu literatūras nodaļas?

Par visperspektīvāko lasītāju grupu lielākais vairums bibliotekāru uzskata 2.–4. klases skolēnus – bērnus, kuri jau labi lasa. Daļai bibliotekāru ir visai piesardzīga attieksme pret pirmsskolēnu – kā pret lasītāju ar speciālām vajadzībām, pret tādu, kas varētu kaut kad kļūt par “īstu” lasītāju.

Nav iespējams noskaidrot, cik liels ir pirmsskolas vecuma lasītāju skaits Latvijas bibliotēkās, kāda ir šī skaita izmaiņu dinamika pa gadiem. Ikgadējā krājumā “Bibliotēku darba rādītāji” līdz 1997. gadam tika atsevišķi uzrādīti dati par lasītājiem pirmsskolas vecumā un skolēniem no pirmās līdz devītajai klasei. No 1998. gada šis rādītājs atsevišķi netiek izdalīts. Bibliotēkas darba statistiskajā analīzē šo skaitli uzrāda, bet, apkopojot,

šie rādītāji tiek ietverti kopējā lasītāju skaitā.

Meklējot konkrētus skaitļus, nācās samierināties ar to, ko bija iespējams gūt no Rīgas tautas bibliotēku atskaitēm par 1999. un 2000. gadu. Lasītāju sastāva analīze nav obligāta prasība, bet daļa bibliotēku to bija veikušas. Dati bija ļoti pārsteidzoši – no astoņām bibliotēkām lasītāji – pirmsskolnieki sastādīja tikai 1 – 2%. No tām – bērnu bibliotēkā “Vinnijs” – 3%, bērnu bibliotēkā “Burtnieks” – 2,1%, Bibliotēkā “Kēngarags” (ar bērnu nodaļu) – 0,3%.

Saīdzinājumam – Šauļu Valsts bibliotēkas bērnu nodaļa 1998. gadā veikusi pētījumu, pēc kura rezultātiem izrādījās, ka no 2254 lasītājiem 6,5% ir pirmsskolas vecuma bērnu, bet lielākā lasītāju daļa bija no trešajām (18,4%) un otrajām klasēm (19,2%) [1, 46. lpp.].

Bagāta pieredze, sadarbojoties ar tuvējiem bērnudaržiem, ir Rīgas pilsētas Imantas bibliotēkai. “Kāpēcīšu skolā” tiek vadīti tematiski pasākumi konkrētām bērnudārza grupām.

Svarīgi, lai bērnu darbības vide būtu orientēta uz viņu iekšējās pozīcijas aktivizēšanu, nevis saistīta ar aizliegumiem. Liepājas Pedagoģiskā institūta Pirmsskolas izglītības katedras vadītāja Daina Lieģeniece min bērna vajadzības, kas jārespektē, veidojot vidi bērna darbībai:

- ♦ vajadzība pēc pašizpaušmes;
- ♦ iespēja pārslēgties no viena darbības veida uz otru;
- ♦ vajadzība tikt uzklausītam;
- ♦ vajadzība pēc atzinības [8., 21. lpp.].

Visas šīs prasības pilnībā attiecas uz bērnu bibliotēku kā vidi. Bibliotēkai jābūt iekārtotai tā, lai motivētu bērnus radošai izziņas darbībai. Beidzies laiks, kad bibliotēka bija kā vecu, pieblīvētu plauktu mežs, tā tagad kļuvusi par ērtu, mājīgu telpu, kur bērnam patīkami, radoši pavadīt laiku.

Liela loma ir bibliotēkas vizuālajam noformējumam, iekārtojumam, mēbelēm. Lai bērns nejustos kā pundurītis milžu pasaulē, plauktiem jābūt viņam piemērotā augstumā, arī galdiem un krēsliem. Bibliotēkas savu darbības vidi cenšas paplašināt, izvedot bērnus ārā no telpām. Rīgas Mārtiņa bibliotēka rīko skolēniem un bērnudārza audzēkņiem ekskursijas pa tuvāko apkārtni, izmantojot tajās arī rotaļas. Bērnu bibliotēka “Zvirbulis” rīko pasākumus parkā pie bibliotēkas.

Bibliotēkas vide vienmēr prasījusi no apmeklētājiem ievērot mieru un klusumu. Šis miers un klusums ir pretrunā ar bērna dabu. Viņam ilgstoša koncentrēšanās un klusuma ievērošana ir grūts pārbaudījums, tādēļ jārada iespēja pārslēgties no viena darbības veida uz citu – no lasīšanas, bilžu grāmatu, komiksu apskatīšanas uz zīmēšanu, veidošanu, spēļu spēlēšanu un rotaļāšanos. Bērnu bibliotēkās vajadzētu rast iespēju bērniem laiku pa

laikam izkustēties, netraucējot pārējos. Vācijā, Minsteres pilsētas bibliotēkas bērnu nodaļā ievēroju interesantu telpu, pie kuras ārpusē stāvēja bērnu apavi. Telpa domāta, lai varētu izkustēties un atbrīvoties no spriedzes. Tur grīdu klāja mīksts, pūkains paklājs, lielas piepūšamas figūras, virves, pa kurām rāpties. Bērni laiku pa laikam labprāt izmanto šo lielisko iespēju izkustēties.

Bērnu bibliotēka nav iedomājama bez rotaļlietām. Rotaļlieta ir pirms grāmatas un īsteno līdzīgu audzinošo un attīstošo funkciju. Rotaļlieta ir svarīgs bērnu psihiskās un fiziskās attīstības stimulators. Ar rotaļlietas palīdzību bērni mācās izprast lietu dabu un īpašības, attiecības, saites, attīstot savas motoriskās iemaņas un pilnveidojot valodu. Rotaļājoties bērns mācās izteikt savu noskaņojumu, jūtas un emocijas. Rotaļlieta attīsta prātu, iztēli, fantāziju, priekšstatus par apkārtējo pasauli.

Interesanti, ka vēsturē pazīstamas arī rotaļlietu bibliotēkas, kur rotaļlietas izsniedz uz mājām tāpat kā bibliotēkā grāmatas. 1908. gadā krievu pedagogs K.Ventcels Maskavā izveidoja "Māju brīvajam bērnam", pie kuras darbojās arī "Bērnu spēļu un rotaļlietu muzejs". Pirmā publiskā spēļu bibliotēka tika izveidota 1934. gadā ASV Losandželosā.

Rotaļlieta var palīdzēt sazināties ar bērnu. Bieži vien bērni ir kautrīgi, baidās uzsākt sarunu ar nepazīstamu cilvēku. Pierakstoties Dubultu bērnu bibliotēkā, ar bērnu runājas nevis tikai bibliotekāre, bet bibliotekāre kopā ar rotaļu lāci. Bibliotēkas vadītāja Inguna Radziņa pati gatavo lelles dažādās tehnikās pēc literāro darbu sižetiem un izmanto tās, stāstot bērniem. Ar šīm lellēm viņa bieži ciemojas Vaivaru bērnu rehabilitācijas centrā pie bērniem invalīdiem.

Rīgas bērnu bibliotēkā "Zvirbulis" dzīvo rotaļlietas pele Bale, Vardulēns, čūska Varavīksnes madāma, ūpis Leonards, pele Imperiālija. 2000. gada pavasarī tika rīkots pat "Rotaļlietu pikniks" pakalniņā pie bibliotēkas. Bērni arī nesa no mājām savas mīļākās rotaļlietas. Kopīgi tika iestudēta leļļu teātra izrāde. Tuvojoties Ziemassvētkiem, tika rīkota "Lācīšu Ziemassvētku balle" – visiem mīļajiem rotaļu lācīšiem.

Bibliotēka "Pūce", kura veiksmīgi darbojas Pļavnieku ģimnāzijas telpās, 2000. gadā iesniedza savu projektu "Bibliotēka – bērna ceļš uz pasaules izpratni" un saņēma Kultūras fonda finansējumu bērnu stūrīša iekārtošanai. Tika iegādātas lielās rotaļlietas Begemots, Pūķis, Lielais Briesmonis, rotaļlietu paklājs, kā arī "runājošās" grāmatas.

LASĪŠANAS VEICINĀŠANAS PASĀKUMI PIRMSSKOLAS VECUMA BĒRNIEM

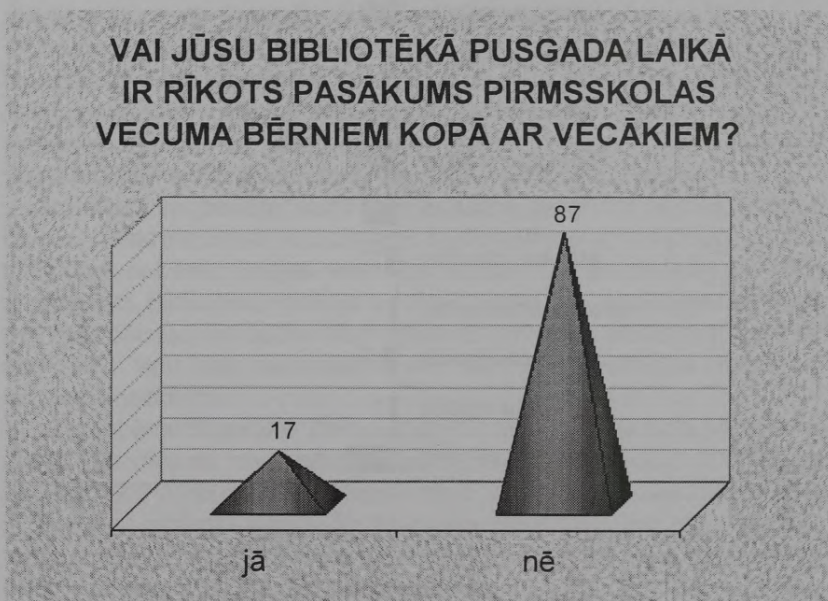
10. diagramma

Interesants starpposms starp rotaļlietu un grāmatu ir bērnu tik iemīļotās, bet mūsu bibliotēkās vēl maz sastopamās rotaļlietas – grāmatas. Pirmās šāda veida grāmatas parādījās jau 15. gadsimtā.

Te gribas pieminēt "runājošo" grāmatu "Rīts lauku sētā", ar kuru labprāt darbojas ne tikai pirmsskolas vecuma bērni, bet pat vidusskolas audzēkņi. Vēl pie šīs grupas pieder kartona telpiskās grāmatas.

DARBA FORMAS AR PIRMSSKOLAS VECUMA BĒRNIEM UN VIŅU VECĀKIEM

Kādus lasīšanas veicināšanas pasākumus bibliotēkās visbiežāk organizē pirmsskolas vecuma bērniem? Visvairāk bibliotekāru aizpildītajās anketās (skat. 10. diagr.) (73) tiek minēta bērnu dārza grupas ekskursija uz bibliotēku. Otra lielākā grupa – 21 respondents nosaucis gadskārtu ieražām veltītus pasākumus. Pārējie lasīšanas veicināšanas pasākumu veidi pārstāvēti ļoti maz.

11. diagramma

Arī priekšā lasīšanu, vienu no pirmsskolas vecuma bērniem visvairāk piemērotajiem lasīšanas veicināšanas pasākumu veidiem, minējuši tikai 9 respondenti.

Uz jautājumu “**Vai jūsu bibliotēkā pusgada laikā ir rīkots kāds pasākums pirmsskolas vecuma bērniem kopā ar vecākiem?**” (skat. 11. diagr.) tikai 17 (17%) bibliotekāri atbildējuši apstiprinoši.

Aptaujas rezultāti liecina, ka bibliotēkas savā darbībā vairāk orientējas uz organizētām bērnu grupām, nevis tieši sadarbojas ar ģimenēm, uz ko īpašs akcents tiek likts, piemēram, Zviedrijā, Norvēģijā, Vācijā, ASV. Šāda sadarbība ar bērnudārziem, nenoliedzami, ir vienkāršāka, ērtāka un lētāka. Labi noorganizēta bērnudārza grupas ekskursija uz bibliotēku var dot rezultātus tikai tad, ja informācija par bibliotēku nonāk arī līdz ģimenei (ielūgumu, bukletu dalīšana bērniem).

Svarīgi, lai bērnam pirmā atnākšanas reize uz bibliotēku, vienalga, vai kopā ar vecākiem, vai bērnudārza grupu, bērns justos šeit piederīgs, gaidīts un uzklausīts, lai pierakstīšanās bibliotēkā būtu kā mazi svētki. Iepazīstoties vajadzīga nopietna visas bibliotēkas izrādīšana – kas katrā nodaļā notiek, ko katrā nodaļā viņš var vai varēs saņemt, kādas ir viņa tiesības, kā pareizi jāizturas pret grāmatu. Mazajam lasītājam jājūt, ka šeit viņa vajadzības, domas un intereses tiks uztvertas nopietni.

Sākumā bibliotekāra kontaktēšanās ar pirmsskolas vecuma bērnu notiek galvenokārt ar vecāku starpniecību. Diezgan grūti uzreiz iemantot šī mazā cilvēka uzticību. Kad tā radusies, var risināt ļoti interesantas sarunas, kas parāda, cik dažāda var būt katra bērna uztvere. Vienu un to pašu grāmatas sižetu katrs bērns uztver atšķirīgi. Jau tad, kad bērns izvēlas grāmatu, bibliotekārs var palūgt, lai viņam pēc izlasīšanas pastāsta tās saturu. Bērns jutīsies īpaši ieinteresēts, jo viņš būs tas, kurš pirmais izlasīs grāmatu un varēs pat palīdzēt pieaugušajam. Bērnu var rosināt uzzīmēt, no kā viņam bijis visvairāk bail, kas bijis vissmieklīgākais, padomāt, kas notiks pēc tam, kad grāmata izlasīta, rosināt bērna radošo iztēli "izkāpt" no grāmatas ietvariem un tālāk darboties pašam.

Līdztekus individuālajam darbam ar bērnu var izmantot arī lasīšanas veicināšanas pasākumus, kuros piedalās vairāk bērnu. Darbā ar pirmsskolas vecuma bērniem populāri šādi pasākumu veidi:

- ♦ ekskursija uz bibliotēku,
- ♦ literatūras izstādes,
- ♦ priekšā lasīšana, stāstīšana,
- ♦ literārās spēles.

Izstādes ir savdabīga bibliotēkas vizītkarte. Grāmata, kad tā atrodas plauktā, ir mēma. Svarīgi, lai tā būtu ar seju pret bērnu, rokā paņemama, pieejama, nevis noslēpusies cieši sānu pie sāna ar citām. Izstādes uzdevums ir mudināt bērnu paņemt grāmatu, lasīt un darboties ar to.

Priekšā lasīšana, stāstīšana – tas ir tilts starp runāto un rakstīto vārdu. Tā kalpo lasīšanas prasmes attīstīšanai. Bērni iepazīst jaunu, daudz abstraktāku valodas lietošanas formu, kas ir raksturīga rakstniecībai kopumā, tādējādi bibliotēkai ir iespēja mazināt lasīšanas deficītu, kas

varbūt valda vecāku mājās.

Kā seminārā "Bibliotēka bērniem un jaunatnei jauno informācijas tehnoloģiju pasaulē" atzina Igaunijas Bērnu literatūras informācijas centra administratīvais direktors Andress Jāsko Igaunijā pirmā iepazīšanās ar bibliotēku parasti ir tā saucamā "Pasaku stunda". Lielākās pilsētās, kurās ir teātris, aktieri labprāt lasa bērniem priekšā grāmatas. To labprāt dara arī pašas bibliotekāres – viņas lasa bērniem grāmatas un spēlē leļļu teātri ar pašstaisītām lellēm. Pasaku stāstīšanas iemaņas var iegūt Kultūras veicināšanas centrā Tallinā. Šeit var apgūt pasaku stāstīšanas metodes un tradīcijas. Tradicionālas ir kopāsanākšanas lauku apvidos, kur tiek stāstītas gan igauņu, gan citu tautu pasakas. Šajosursos un sanāksšanās pamatīgi analizē pasakas, pārceļ vienas pasakas varoni uz citu pasaku, sacer pavisam jaunas pasakas. Tas ir Džanni Rodari igauņu variants [5, 43. lpp.].

Viena no pirmajām apzinātajām literārās sazināšanās formām ir stāstīšana. Stāstīšana vairāk saistās ar mierīgiem kopīgiem vakariem ģimenes lokā, kad katrs dara kādu darbu un parasti ir kāds, kurš apveltīts ar īpašo stāstnieka talantu. Un tad tiek uzburti brīnumaini notikumi, visi pārceļas "aiz trejdeviņām jūrām, trejdeviņiem kalniem" un nejūt robežu starp "ticēt – neticēt".

Stāstīšanas situācijas savā bērnbībā atceras folkloras teicēja Alma Makovska no Vandzenes Talsu rajonā:

"Lielākie pasaku stāstītāji bij" tēvs un tēvabrālis, kad atbrauca ciemā. Bērni tad satupās cieši riņķī un klausījās tikko elpodami, īpaši, ja gadījās, kas briesmīgs. Kad tēvs stāstīja garo pasaku "Klikata – copata", kur vells nobūris ķēniņa meitu un tā naktī baznīcā grib atrast un apēst veco zaldātu, kurš nolikts sargāt, visi bērni bijām sarāpušies pie tēva gultas kājgalī, pievilkuši ceļus pie zoda un klausījāties neatņemdamies. Vēl labu laiku pēc laimīgajām beigām nevarējām saņemties kāpt ārā no drošās tēva gultas un iet uz savējām." [No ieraksta audiokasetē]

Stāstīšanu kā radošu un interesantu darba formu var izmantot arī bibliotēkā, īpaši pirmsskolas vecuma bērniem. ASV Ņujorkas publiskajā bibliotēkā jau kopš gadsimta sākuma notikušas īpašas stāstu stundas. Šī forma tiek lietota, lai izraisītu bērnos interesi par literatūru, paplašinātu bērnu vārdu krājumu, iemācītu brīvi izklāstīt savu domu un attīstītu atmiņu. Pasaku lieliski var izmantot arī kā jaunu zināšanu avotu. Ļoti svarīgi ir izvēlēties katram vecumam atbilstošu pasaku, lai tā nebūtu pārlietu sarežģīta un bērns varētu izsekot stāstījuma sižetam un pats iemācītos stāstīt noteiktā secībā. Lai procesu padarītu vēl radošāku un krāsaināku, bērni var zīmēt, veidot, izgatavot lelles un iesaistīt tās pasakas darbībā.

Stāstīšana ir iecienīta arī Ziemeļvalstīs. Somijā tā ir viena no visbiežāk lietotajām bibliotēku aktivitātes formām [15]. 1990. gadā Hāmes apgabala bērnu bibliotēkās projektā "Pasaka joprojām dzīva" piedalījās aptuveni 33 tūkstoši bērnu vecumā no 3 līdz 10 gadiem, viņu vecāki, citi pieaugušie. Iepriekš bibliotēku darbiniekiem tika organizēti īpaši kursi. Pasaku nedēļas ietvaros bibliotēkas darbinieki, tērpušies pasaku varoņu tērpos, stāstīja ne vien bērniem, bet arī viņu vecākiem. Notika dažādi konkursi, lai atpazītu pasaku varoņus. Zviedrijā 80. gadu beigās realizēja projektu, kura nolūks bija stāstīšanas mākslas mācīšana speciālistiem, kuri strādā ar bērniem. Projekta rezultātā bibliotēkās, skolās un bērnudārzos notika stāstīšanas stundas, bet pasaku grāmatas vairs tikpat kā nebija atrodamas bibliotēku plauktos. 1990. gadā Kronebergas apgabalā tika iedibināta Mickela balva (par godu 19. gadsimta stāstniekam) [16,26. lpp.].

Stāstīšanas metode tiek izmantota arī Latvijas bibliotēkās, piemēram, "Stāstnieku sestdienas", kas tiek organizētas Rīgas Šampētera bibliotēkā katra mēneša pēdējā sestdienā. Gan bibliotēkas darbinieki, gan uzaicinātie viesi no Latviešu folkloras krātuves stāsta bērniem pasakas, spoku stāstus, anekdotes. Arī paši bērni tā nemanot iesaistās stāstīšanā. Sākumā parasti kautrējas, bet vēlāk tā aizraujas, ka pasākumi nereti ieilgst pat līdz divām stundām un vēl ilgāk.

Literārās spēles ir cieši saistītas ar priekšā lasīšanu un stāstīšanu. Tās var organizēt tūlīt vai kādu laiku pēc kopīgi lasīta literāra darba. Šo spēli veido, neliekot pārāk cieši turēties pie izlasītā teksta, bet to izmantojot tikai kā materiālu brīvam fantāzijas lidojumam.

Interesants eksperiments 1998. gadā veikts kādā bērnu bibliotēkā Maskavā. Tika sastādīta speciāla eksperimentāla programma sadarbībai ar divām vecākajām bērnudārza grupām. Pirmajā grupā bija bērni ar nelieliem attīstības traucējumiem, otrajā – normāli attīstīti bērni. Eksperimenta sākumā ar dažādu testu palīdzību noteica bērnu intelektuālās attīstības līmeni abās grupās. Pirmajā grupā tas bija ievērojami zemāks. Pavisam organizēja 15 nodarbības ar grupu, kurā bija bērni ar attīstības traucējumiem. Viena no pirmajām nodarbībām tika veltīta brīnumu pasakām – to struktūras atklāšanai. Tika izveidotas pasaku kartes lielu plakātu veidā, stāstīšanā iesaistījās neparasti personāži – lelles, dzīvnieki. Bērni tika mudināti pastāstīt, kā visu notikušo varētu būt uztvēris kāds no pasakas personāžiem, arī negatīvie varoņi. Tas veido bērnam spēju ieņemt autora pozīciju un radīt pašam, kas savukārt attīsta bērna iekšējās pasaules harmonizāciju. Bērni zīmēja, veidoja, darbojās ar lellēm, daudz paši stāstīja. Eksperimenta nobeigumā tika lietoti tie paši testi intelektuālā līmeņa noteikšanai. Interesanti, ka daudzos parametros grupa, ar kuru

tika strādāts bibliotēkā, uzrādīja ievērojami labākus rezultātus, piemēram, vārdu krājums, prasme formulēt domu, pašam izveidot stāstījumu, spēja iejusties citu pārdzīvojumos (empātija) u.c.

Literārās spēles tiek izmantotas arī daudzās Rīgas pilsētas bibliotēkās, piemēram, Mārtiņa bibliotēkā, Imantas bibliotēkā, Šampētera bibliotēkas bērnu nodaļā un citās.

KOPSAVILKUMS

♦ Sagatavošana skolai ir nozīmīgs ģimenes, pedagogu un visas sabiedrības uzdevums, kura veikšanā sekmīgi var iesaistīties bērnu bibliotēkas un bērnu literatūras nodaļas.

♦ Lielākā daļa ģimeņu diezgan daudz laika velta sarunām ar bērniem, priekšā lasīšanai, stāstīšanai.

♦ Ģimenes cenšas pirkt bērnu grāmatas un žurnālus; preses izdevumus abonē galvenokārt tās ģimenes, kurās ienākumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī pārsniedz krīzes iztikas līdzekļu minimumu.

♦ Lielākā daļa vecāku uzskata sevi par aizrautīgiem lasītājiem.

♦ Lasīšanas tradīcijas ģimenē ietekmē to, vai tiek pasūtīti laikraksti, žurnāli, pirkta bērnu grāmatas, vai vecāki lasa bērniem priekšā, stāsta.

♦ Bērnu bibliotēkā nepieciešama arī literatūra vecākiem – par dažādiem pedagoģijas un psiholoģijas jautājumiem, par bērnu sagatavošanu skolai. Šādas literatūras bērnu bibliotēku un bērnu literatūras nodaļu fondos nepietiek, tā ir novecojusi.

♦ Ģimenēm bibliotēka ir vajadzīga, bet bieži vien vainīga ir nevaļa, neinformētība par bibliotēkas atrašanās vietu un sniegtajiem pakalpojumiem.

♦ Bibliotekāri bieži vien nav gatavi strādāt ar pirmsskolas vecuma bērniem, uzskata tos par potenciālajiem lasītājiem (varbūt tādēļ, ka trūkst zināšanu pedagoģijā un psiholoģijā).

♦ Bibliotēkām nopietni jādomā par publicitāti (36% aptaujāto ģimeņu neapmeklēja savu dzīvesvietai tuvāko bibliotēku tādēļ, ka nezina, kur tā atrodas).

♦ Bibliotēkas apmeklēšanai jau pirmsskolas vecumā ir nozīmīga loma socializācijas procesā, jo tā bērnam attīsta:

- pašapziņu,
- patstāvību,
- pienākuma sajūtu,
- prasmi pašam izdarīt izvēli,

- saskarsmes spējas,
- izpratni par laiku (grāmatas lietošanas termiņu).
- ♦ Lasīšanas veicināšanas pasākumiem jānodrošina bērnu radošās spējas,
- ♦ Priekšā lasīšana un stāstīšana ir efektīvas darba metodes, ja tās rosina bērnu iesaistīties pašam, nevis tikai klausīties, reproducēt.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

1. **Augustaitiene A.** Pasākumi lasīšanas veicināšanai Lietuvā / A. Augustaitiene // Seminārs "Bibliotēka bērniem un jaunatnei jauno informācijas tehnoloģiju pasaulē". 1998. gada 24.–26. sept. – Rīga : Latvijas Nac. bibl., 1998. – 45.–48. lpp.

2. **Dauge A.** Bērns radišanas darbā / A. Dauge. – Maskava : Tautas izgl. komisariāts, 1920. – 20 lpp.

3. **Freiberģa I.** Literārie darbi kā bērnu radošās aktivitātes veicinātāji pirmsskolas vecumā : zin. metod. līdz. / I. Freiberģa. – Rīga : Vārti, 1997. – 85 lpp.

4. **Izglītības likums** // Diena. – Nr. 155 (1999, 7. jūl.).

5. **Jāsko A.** Pasākumi lasīšanas veicināšanai Igaunijā / A. Jāsko // Seminārs "Bibliotēka bērniem un jaunatnei jauno informācijas tehnoloģiju pasaulē". 1998. g. 24.–26. sept. – Rīga : Latvijas Nac. bibl., 1998. – 40.–45. lpp.

6. **Komenskis J. A.** Lielā didaktika / J. A. Komenskis. – Rīga : Zvaigzne, 1992. – 232 lpp.

7. **Latvijas izglītības koncepcija.** – Rīga : RaKa, 1995. – 34 lpp.

8. **Lieģeniece D.** Kopveseluma pieeja 5–7 gadus veca bērna audzināšanai / D. Lieģeniece. – Liepāja : Liepājas Pedagoģiskais institūts, 1996. – 401 lpp.

9. **Omārova S.** Cilvēks dzīvo grupā : sociālā psiholoģija / S. Omārova. – Rīga : Kamene, 1996. – 187 lpp.

10. **Personības attīstība ģimenē, skolā un augstskolā** : zin. rakstu krāj. – Rīga : RaKa, 1999. – 90 lpp.

11. **Pirmsskolas izglītības programma pirmsskolas izglītības iestādēm.** – Rīga : SIA Māc. apg. NT, 1999. – 40 lpp.

12. **Svence Guna.** Attīstības psiholoģija / Guna Svence – Rīga : Zvaigzne ABC, 1999. – 159 lpp.

13. **A Place for Children** : Public libraries as a major force in children's reading. – London : Library Assoc. Publishing, 2000. – 186 p.

14. **Beginning with Books** : Library programming for infants, toddlers and pre-schoolers. – Hamden : Library Professional Publications, 1993. – 158 p.

15. **Blanchard C.** Managing library services for children and young people: a practical handbook / C. Blanchard. – London : Library Association Publish-

ing, 1999. – 203 p.

16. **Manson P.** Children, young people and the library / P.Manson // Scandinavian Public Library Quarterly. – Nr.2 (1998), p.26–28.

17. **Poutiainen R.** Reading is a joy / R.Poutiainen // Scandinavian Public Library Quarterly. – Vol.31, Nr.2 (1998), p.16–18.

18. **Schneewind K.** Familienpsychologie / K.Schneewind. – Berlin ; Stuttgart ; Köln : Verlag W.Kohlhammer, 1992. – 390 S.

Daina Pakalna

THE ROLE OF THE FAMILY AND LIBRARIES IN PREPARING CHILDREN FOR SCHOOL

Summary

The age of five to seven is a fundamental stage in a child's life during which new skills, including reading ability, are acquired. This is the last period of childhood when children have to be prepared seriously for their next stage of life, namely, attending school.

This article aims to take a closer view at the interaction between the family, a sort of social microenvironment with its own life (a system of values, needs, attitudes, reading habits, and communication within the family), and libraries [as a source of knowledge], with the main emphasis placed on preparing children for school. Now, a question arises as to the current and likely future role of libraries in this context.

The main conclusions drawn are as follows:

✓ Preparing children for school is an important task that children's libraries can cope with as well as the family, school teachers and indeed the whole society that are charged with the task in the first place.

✓ Most families spend quite a lot of time in talking to children, reading books to them, and telling stories.

✓ Families tend to buy children's books and magazines; periodicals are mainly subscribed to by the families with monthly income per each member above the subsistence level.

✓ A majority of parents regard themselves as avid readers.

✓ Family reading habits depend on whether or not families subscribe to periodicals, buy children's books, and communicate with children by reading to them and telling stories.

✓ Children's libraries also need a stock of literature for parents on various matters of pedagogy and psychology, and how to prepare children for school. There is not sufficient amount of such literature at children's lending libraries

or either it is outdated.

✓ Librarians are often not prepared to work with pre-schoolers (that may be happens due to the lack of learning in pedagogy and psychology) and only treat them as prospective readership.

✓ Libraries have to find ways to gain wider publicity (an estimated 36% of families claimed they did not attend libraries in the vicinity of their residence because of the lack of information about the location of these libraries).

✓ Library attendance at pre-school period plays an important role in socialization because it helps develop in children such qualities as

- self-awareness,
- self-dependence,
- sense of duty,
- ability to make a choice,
- ability to communicate,
- perception of the notion of time (loan period).

✓ Reading to children and storytelling are regarded as effective methods of work because they motivate children to participate actively in the process rather than just listening and reproducing.

Baiba Holma

INDEKSĒŠANA KĀ DOKUMENTA SATURA ATKLĀŠANAS METODE INFORMĀCIJAS MEKLĒŠANAS SISTĒMĀS

Raksta mērķis ir filosofiski, konceptuāli analizēt indeksēšanu. Rakstā novērtētas līdzšinējās indeksēšanas kā dokumenta satura atklāšanas metodes no filosofijas zinātņu un semiotikas viedokļa, bet nav aplūkoti indeksēšanas kvalitātes (konsekvences, precizitātes, pilnīguma) vai informācijas meklējumvalodu tipu un kvalitātes jautājumi.

Šādas pieejas nepieciešamību rada automatizēto jeb elektronisko informācijas meklēšanas sistēmu (precīzāk – dokumentu meklēšanas sistēmu) rezultātu atbilstības problēma pieprasījumam. Kā atzīmē Metjū Čalmers (Matthew Chalmers) [8, 1109.lpp.], pretstatā pilnveidotajām datoriespējām informācijas (datu) apstrādē, mūsdienu informācijas meklēšanas sistēmu (IMS) dokumentu reprezentēšanas modeļi ir maz mainījušies – IMS tiek izmantoti samērā vienkārši un statistiski dokumentu attēlošanas modeļi, kas atbilst pirmās paaudzes datoru darbības spējām. Tātad jautājums ir – vai ir nepieciešamas izmaiņas indeksēšanā, lai nodrošinātu pilnīgāku dokumentu satura elementu – priekšmeta pieejas punktu – atklāšanu?

Viens no dokumentu meklēšanas veidiem ir meklēšana pēc dokumenta satura priekšmeta vai temata (turpmāk – dokumenta priekšmets). To lieto, ja nav zināms (vai nav zināms precīzi) meklējamā informācijas avota autors, nosaukums vai kāda cita dokumenta identificēšanai un meklēšanai izmantojama pazīme (piemēram, ISBN). Visbiežāk šo veidu lieto, meklējot

informāciju Internet tīklā ar kādu no meklēšanas dienestiem (meklēšanas mašīnām), metameklētājiem vai nozaru katalogiem (direktorijiem).

Meklēšana pēc dokumenta priekšmeta IMS tiek nodrošināta, dokumentu apstrādei lietojot vienu, vairākas, vai visas indeksēšanas metodes vienlaicīgi, t.i., klasificēšanu, priekšmetošanu vai koordinātindeksēšanu. Mūsdienās indeksēšanu var veikt gan intelektuāli, gan automatizēti. Rezultātā katram dokumentam IMS tiek izveidots tā satura "aizstājējs" – dokumenta meklējummodelis, kas atbilstoši lietotajai indeksēšanas metodei dokumenta saturu aizstāj ar klasifikācijas indeksu (pilno indeksu), priekšmeta iedaļu (iedaļām), nozares kategoriju, deskriptoriem vai atslēgvārdiem. Tātad teksta saturu aizstāj ar summējošu elementu vai elementu uzskaitījumu, kuru piešķiršana vai izdalīšana ir atkarīga no IMV indeksēšanas metodikas (automatizētā indeksēšanā – atslēgvārdu atlasē algoritma), kā arī no indeksētāja zināšanām un darba kvalitātes, ja teksta apstrādi veic intelektuāli.

Klasifikācijas sistēmu, priekšmetu iedaļu sarakstu lietošana dokumentu priekšmetu (satura pazīmju) izteikšanā galvenokārt pamatojas uz satura pazīmju summēšanu. Summējošā pieeja nodrošina tikai galveno vai nozīmīgāko satura pazīmju meklēšanas iespējas, daļu no saturā esošās informācijas atstājot "neizceltu" un tādējādi nenodrošinot pieejamu meklēšanai. Attīstoties automatizētai informācijas apstrādei un meklēšanai, šis bija viens no galvenajiem trūkumiem, kura pārvarēšanai bija nepieciešams izstrādāt elastīgāku informācijas meklējumvalodu, kas nodrošinātu detalizētāku satura atklāšanu un tādējādi arī precīzāku un tiešāku informācijas meklēšanu.

Tomēr arī detalizējošās pieejas IMV – informācijas meklēšanas tezauri, kurus lietojot, teksta saturu var atklāt ar atbilstošu deskriptoru uzskaitījumu, kā arī atslēgvārdu automatizētā indeksēšana, kas nodrošina informācijas meklēšanu gandrīz pēc jebkura patstāvīga vārda vai vārdu savienojuma tekstā, bieži vien nenodrošina informācijas meklēšanas pamatuzdevumu – pieprasījumam atbilstošu ierakstu (dokumentu) atlasī. Meklēšanas rezultātu neatbilstība pieprasījumam ir viena no galvenajām problēmām, meklējot informāciju pilna teksta datu bāzēs un Internet tīklā.

Problēmas risinājumam nereti palīdz tās aplūkošana citu nozaru kontekstā. Pēdējā laikā arvien biežāk informācijas zinātnes pētnieku (B.Hjorlands, H. Albrehtsena, M.Čalmers, S.Braiers (S.Brier), u.c.) publikācijās uzsvērta nepieciešamība informācijas meklēšanas sistēmu izstrādē pamatoties uz **epistemoloģijas** atziņām. Kā zināms, epistemoloģija ir filosofijas disciplīna, kas pēta izziņas un zināšanu dabu, izcelsmi un robežas. Teksts (dokuments) ir viens no zināšanu pārraides

līdzekļiem vai formām, tāpēc ir būtiski saprast, kādā veidā zināšanas atklājas tekstā.

Epistemoloģija atzīst, ka zināšanas nav neitrālas un to patiesums ir atkarīgs no uztveres vai domāšanas modeļa (sistēmas), vai laikmetam raksturīgo dominējošo priekšstatu sistēmas (paradigmas), kuras ietvaros notikuši pētījumi, radušās un izstrādātas teorijas un mākslas darbi (t.sk. arī literatūrā, arhitektūrā). To apliecina arī A. Einšteina relativitātes teorija, kas bija viens no nozīmīgākajiem pavērsieniem dabaszinātnēs 20.gs. sākumā, jo izvirzīja ideju, ka "laika un telpas dimensijas ir atkarīgas no novērotāja kustības ātruma, un tās nav absolūtas un nemainīgas, bet relatīvas" [5, 34.lpp.]. Paradigmas vai pasaules konceptuālā modeļa loma pirmo reizi vispamatotāk ir aprakstīta T.Kūna izstrādātajā zinātnisko revolūciju teorijā [12].

Kopš 20.gs. sākuma ir notikušas ievērojamas izmaiņas pasaules konceptuālā modeļa izpratnē. 18.un 19.gs dominējošo elementārisma pieeju parādību izpētē nomaina sistēmiskums [1, 7.lpp.], kas pamatojas uz atziņu, ka veselo nevar aizstāt ar tā daļu; veselo veido attiecības starp elementiem nevis elementu summa. Dabas un sabiedrības sistēmiskuma ignorēšanas piemērs ir bieži pieminētā vides piesārņojuma problēma, kuras sekas jau ir novērojamas kā klimata sasilšana un kuras izcelsme ir saistīta ar rūpnieciskās ražošanas kāpinājumu, neievērojot ražošanas procesu ietekmi uz apkārtējo vidi.

Attiecinot šīs epistemoloģijas atziņas uz indeksēšanu kā dokumentu satura apstrādes metodi, ir jāsecina, ka līdzšinējā indeksēšana atbilst elementārisma pieejai, jo teksta saturs – veselais – IMS tiek aizstāts ar tā atsevišķiem elementiem, starp kuriem neparādās to savstarpējās attiecības tekstā, kā arī to nozīme situācijas kontekstā (piemēram, konkrētas pētījumu paradigmas aspektā). Uzskatāms piemērs šādas metodes lietošanas rezultātam ir meklēšanas neprecizitāte pilna teksta datu bāzēs, kurās kā pieejas punkts ir jebkurš patstāvīgs vārds tekstā, kas automātiski izdalīts no teksta un kuram netiek noteikta tā nozīme atkarībā no tā saistības ar pārējiem vārdiem tekstā, kā arī netiek analizēta vārda saistība ar citiem jēdzieniski saistītiem vārdiem, kas var pārraidīt līdzīga satura informāciju. Rezultātā, meklēšanai bieži vien pamatojoties uz simbolu salīdzināšanu, pēc statistiskiem rādītājiem tiek atlasīti ieraksti, kuros vārda loma un nozīme tekstā neatbilst pieprasījumam un informacionālajām vajadzībām. Šādas neadekvātas meklēšanas piemēri ir sastopami samērā bieži, ja meklējam informāciju ar informācijas meklēšanas līdzekļiem Internet tīklā. Meklēšanas neprecizitāti nenovērš arī kontrolēto IMV lietošana. Šīs valodas palīdz novērst vārda

daudznozīmīgumu (klasifikācijas sistēmās – terminu viennozīmīgums tiek panākts ar tā vietu nozares klasē vai apakšklasē; priekšmetu iedaļu sarakstos, informācijas meklēšanas tezauros - ar norāžu un speciālu paskaidrojumu palīdzību), taču tās nepilnīgi nodrošina terminu nozīmes atklāšanu kontekstā ar citiem vārdiem tekstā.

Tātad var secināt, ka teksta kā izpētes objekta izpratne bibliotēkzinātnē un informācijas zinātnē pamatojas uz elementārisma principu (informācijas zinātnē elementārisma apzīmējumam lieto arī terminu “semantiskais atomisms” [11, 18.lpp.]), kas zinātniskajā pasaules konceptuālā modeļa izpratnē jau sen nomainīts ar sistēmiskumu.

Līdzīgas ievirzes atziņas redzamas arī citās disciplīnās, piemēram, hermeneitikā un semiotikā. **Hermeneitika** ir filosofijas disciplīna, kas pēta tekstus, to satura interpretēšanas, saprašanas iespējas [3, 418. – 428.lpp.]. Tātad arī hermeneitikas atziņas jāievēro dokumentu satura atklāšanas metožu izstrādei meklēšanas sistēmās.

Hermeneitiķiem ir vairākas interesantas atziņas, kas ir noderīgas indeksēšanas labākai izpratnei.

✦ Nevar saprast veselo, ja nav izprastas tā daļas, un nevar saprast daļas, ja nav izprasts veselais [2, 40.lpp.]. Tas ir hermeneitiskais riņķis. No tā izriet, ka teksta saturu (veselo) nevar saprast no atsevišķiem vārdiem.

“Uzskats, ka izolēts vārds no dokumenta spēj nodrošināt dokumenta meklēšanu, ir maldīgs, jo ignorē simbolu un objektu savstarpējo saistību.” [8, 1112.lpp.; tulk. B.Holma]

✦ Nav iespējama viennozīmīga teksta satura interpretēšana, jo teksta uztveri ietekmē gan pārraidāmās informācijas saturs un forma, gan uztvērēja individuālā pieredze (darbības, kurās indivīds ir bijis un ir iesaistīts), situācijas konteksts. Viennozīmīgi atbildēt uz jautājumu – par ko ir teksts – ir grūti, jo teksta uztveri ietekmē kultūras atšķirības.

✦ Simbolam nav no informācijas interpretētāja neatkarīga nozīme. Teksta sapratne ir atkarīga no iepriekšsaprātnes. Pārnestā nozīmē to sauc par uztveres “rāmi”, savukārt H.G.Gādamers iepriekšsaprātnes apzīmēšanai lieto terminu – “aizspriedumi” = viss kopējais kultūras un tradīcijas uzslāņojums, kas cilvēkam ir pirms vai, citiem vārdiem runājot, aiz sprieduma.

No šīm atziņām izriet šādi secinājumi:

✦ nav iespējams absolūts un objektīvs teksta attēlošanas modelis, jo teksta interpretēšana ir subjektīva un ietver ikviena personisko pieredzi. Tas nozīmē arī to, ka nav iespējams atklāt teksta saturu tikai vienā pareizā variantā. Tomēr ir jāievēro, ka var būt optimālais variants, kas vislabāk

atbilst konkrētam cilvēku lokam – vairāk vai mazāk homogēnai lietotāju grupai ar kopīgu darbības lauku;

- ✦ no iepriekšējās atziņas izriet, ka zināšanu organizēšanā neitralitāte (objektivitāte) nav iespējama;

- ✦ cilvēku informacionālās darbības varietāte un dinamisms ir norma (daudzmodalitāte) [8, 1112.lpp.].

Tādad hermeneitikas atziņas norāda, ka teksta sapratnei ir svarīga elementu savstarpējā saistība izklāstā, kā arī konteksts (situācija, pieredze u.c.). Tekstu nevar aizstāt tikai ar atsevišķiem elementiem.

Ar hermeneitiku cieši saistīta ir **semiotika**, kura pēta dažādas zīmes un zīmju sistēmas. Semiotika it kā paplašina teksta satura izpratni, to pētot kā vienu no zīmju sistēmām, kuras interpretācija ir atkarīga no kultūras un citiem kontekstiem jeb no citām zīmju sistēmām. Umberto Eko uzskata, ka semiotika ir kultūras zinātne, kas pēta jēgu pasauli.

Galvenās semiotikas atziņas ir šādas:

- ✦ Zīmes ir izlasāmas tikai kontekstā, tām ir nozīme nevis pašām par sevi, bet tikai saaudumā [6, 691.lpp.].

- ✦ Zīmes ir kultūrvēsturiskas konstrukcijas; tās ir ar kaut ko saistītas, jo nozīmē to, un tās to nozīmē tāpēc, ka šādi tās tiek saprastas. Līdz ar to semiotika ir ceļu iztaustošā domāšana un prakse, jo zīmēm nepiemīt vienmērnozīmīga nozīme vai nozīmju spektrs. Tāpēc zīmju pasaule līdzinās labirintam [6, 692.lpp.].

- ✦ Tekstam nav iepriekš noteiktas nozīmes – teksts iegūst nozīmi interpretācijas procesā.

Attiecībā uz dokumenta teksta satura izpratni bibliotēkzinātnē un informācijas zinātnē ir noderīgi šādi secinājumi:

- ✦ Teksta saprašana ir atkarīga no konteksta (paradigmas, priekšstatu sistēmas, iepriekšsaprātnes). Tādad dokumenta satura attēlošanā ir jāievēro potenciālā informācijas meklētāja (lietotāja) kultūras, darbības un zināšanu lauks, ko iespējams atklāt ar terminu, jēdzienu tīklu palīdzību.

- ✦ Teksta interpretēšana ir subjektīva un ietver ikviena personisko pieredzi, tāpēc nav iespējams absolūts un objektīvs teksta attēlošanas modelis. Vienas darbības lauka cilvēku (informācijas lietotāju) grupai teksta interpretēšana varētu būt vislīdzīgākā.

“Uzskats, ka ir iespējams izveidot (atrast, atklāt) īsto, vienīgo, objektīvo modeli, kas nodrošinātu informācijas attēlošanu ar formālu, prognozējamu modeļu palīdzību, pamatojas uz pozitīvismu valodas un nozīmes savstarpējās saistības skaidrojumā. Pozitīvistu uzskata, ka valodas un nozīmes saistība ir attiecība 1:1, t.i., ka katrs valodas elements atbilst kādai unikālai, absolūtai, ideālai lietai pasaulē. No tā

izrietēja, ka katrs simbols ir no citiem simboliem neatkarīgs lietu, procesu u.c. apzīmētājs. Tas, kā atzīmē 20.gs. semiotika un filosofija, ir pārāk ideālistisks, nereāls un vienkāršots priekšstats par valodu kā zīmju sistēmu” [8, 1110.lpp.; tulk.B.Holma]

Raugoties no epistemoloģijas, hermeneitikas un semiotikas viedokļa, praksē lietotās indeksēšanas metodes ir ļoti vienkāršots dokumenta teksta satura atklāšanas veids. Līdzšinējā indeksēšanā netiek ievērota atziņa, ka atsevišķi vārdi vai vārdu savienojumi bez konteksta, kurā tie tekstā lietoti, kā arī bez to savstarpējās saistības attēlošanas, nevar nodrošināt precīzu meklēšanu.

Līdz ar to līdzšinējā pieeja dokumenta tekstam labākajā gadījumā nodrošina informācijas meklēšanas iespējas t.s. “vidējai personai” – abstraktam informācijas meklētājam [8, 1112.lpp.], kas būtībā nozīmē ierobežot reālā informācijas lietotāja iespējas nepieciešamā / derīgā informācijas avota (dokumenta) atrašanai.

Kādi ir risinājumi teksta satura sistēmiskai attēlošanai – indeksēšanai?

Viens no risinājumiem – esošo **indeksēšanas metožu pilnveidošana**. Tā pamatojas uz epistemoloģijas atziņu, ka zināšanas nav neitrālas. Pēc B. Hjorlanda uzskatiem, indeksējot dokumentu, ir jāņem vērā un jāatklāj, kādas paradigmas (teorijas) ietvaros konkrētais priekšmets (jēdziens) ir aplūkots vai pētīts [11, 23.lpp.], kas tādējādi parādītu terminu (priekšmetu) kā noteiktas teorētiskas sistēmas elementu (piemēram, noteikta jautājuma izpēte racionālisma, pragmatisma vai kādas citas epistemoloģiskās pozīcijas skatījumā u.tml.). Tekstu indeksēšanu var pilnveidot, izpētot teksta struktūras elementu (nosaukuma, anotācijas, norāžu (atsauču), ievada, iztirzājuma, nobeiguma u.c.) informacionālo vērtību. Uzskata, ka vairāki teksta struktūras elementi satur pietiekamu un nepieciešamu informāciju teksta satura priekšmeta (priekšmetu) atklāšanai un tādējādi nodrošina teksta priekšmeta pieejas punktus (subject access points) [11, 17, 23. – 27.lpp.].

Teksta struktūras elementu izpēte ļauj arī secināt, kādai jābūt informācijas darbinieka pievienotajai informācijai dokumentu apstrādē (value added information). Būtībā tas ir jautājums par informācijas darbinieku ieguldījuma efektivitāti informācijas meklēšanas sistēmu izstrādē. Informācijas darbinieka loma informācijas apstrādē saistībā ar elektronisko informācijas meklēšanas sistēmu attīstību ir samērā bieži diskutēts jautājums. Tika uzskatīts, ka automatizētās teksta apstrādes metodes (automatizētā klasificēšana, indeksēšana, anotēšana, referēšana) spēs aizstāt cilvēka ieguldīto darbu, un vajadzība pēc intelektuālas teksta apstrādes (indeksēšanas, referēšanas) ar laiku pat

varētu izzust. Tomēr, pamatojoties uz tekstu semantikas izpēti, tiek atzīts, ka informācijas darbinieka loma pat palielinās – informācijas darbinieks būs tas, kas nodrošinās tekstā netiešā (implikatīvā) veidā ietvertu zināšanu / informācijas atklāšanu, pamatojoties uz teksta kvalitatīvu analīzi [11, 28.lpp.].

Otra risinājumu grupa ir saistīta ar **IMV un tekstu analīzes (dabiskās valodas apstrādes) pilnveidi** tā, lai informācijas apstrādes un meklēšanas procesos tiktu nodrošināta valodas semantiskā un pragmatiskā līmeņa analīze (vārda nozīmes noteikšanai). Kā piemēru IMV pilnveidei jāmin tāda informācijas meklēšanas tezaura (supertezaura) izstrāde, kas piedāvā vairākus ieejas līmeņus lietotājam – vairākus atslēgvārdus vienas idejas, temata meklēšanai, savukārt indeksēšanā saglabājot iespēju lietot tikai normalizēto deskriptoru (piemēram, meklēšanai par aklās zarnas iekaisumu tezaurs piedāvā kā ieejas vārdus gan terminu “apendicīts”, gan arī “aklās zarnas iekaisums”, savukārt indeksētājs šāda temata dokumentu atklāšanai lieto tikai normalizēto deskriptoru “apendicīts” u.tml.). Kā IMV pilnveidošanas variants ir minēts klasifikācijas sistēmu un informācijas meklēšanas tezauru sasaiste, piemēram, deskriptoru sasaiste ar konkrētas bibliotēkārās un bibliogrāfiskās klasifikācijas sistēmas atbilstošo klasi (nodaļu). Sasaistes nodrošināšana ļauj informācijas meklētājam meklēšanu uzsākt ar sev pazīstamāko meklēšanas veidu un nepieciešamības gadījumā to turpināt, izvēloties otru IMV.

Pēdējā laikā arvien vairāk piedāvā pilnveidotu semantisko meklēšanu, kas pamatojas uz informācijas apstrādi valodas semantiskajā līmenī, analīzi veicot ar AIMS “iebūvētu” vārdnīcu (sinonīmu, homonīmu, frāžu vārdnīcu un tezauru) palīdzību. Tā, piemēram, dažos interneta meklēšanas dienestos (Oingo, AltaVista, Britannica, Northern Light u.c.) informācijas meklētājs var saņemt ierosinājumus precizēt vai labot pieprasījumu, izmantojot šo meklētāju piedāvāto pieprasījumu izteiksmju semantisko analīzi. Meklēšanas dienests *Oingo* jau īsi pēc atslēgvārda ievadīšanas, piedāvā izvēlēties to vārda nozīmi, kura konkrētajā situācijā varētu būt vispiemērotākā [18]. *AltaVista* un *Britannica* pirms meklēšanas rezultātu saraksta attēlojuma ar apzīmējumu “*saistītie pieprasījumi*” (*AltaVista - related searches*) [15] un “*vai jūs ar to domājāt*” – (*Britannica* (“did you mean”)) [16] ļauj informācijas meklētājam izvēlēties līdzīgus un saistītus atslēgvārdus, ar kuriem turpināt meklēšanu gadījumā, ja atlasītie ieraksti neapmierina. Meklēšanas dienests *Northern Light* [17] piedāvā paralēli atlasīto rezultātu sarakstam saturiski radniecisko ierakstu tematiskās mapītes. Šīs semantiskās meklēšanas iespējas ir ļoti noderīgas arī

situācijās, kad lietotāja pieprasījums ir vāji formulēts (vāji apzināta informacionālā vajadzība), ir atlasīts pārāk liels ierakstu skaits vai meklēšanai ir lietots daudznozīmīgs vārds. Semantiskajai analīzei atbilstoša ir arī viena no šobrīd vislabāk izstrādātajām vārdnīcām – WordNet (tiek saukta arī par lingvistisko ontoloģiju). Tajā atklātas katra vārda iespējamās nozīmes un tā saistība ar citiem vārdiem [14]. Eksperimentālā veidā šo vārdnīcu jau izmanto pilnu tekstu analīzē, indeksēšanā un meklēšanā [13, 164.–166.lpp.].

Radikāli atšķirīga pieeja teksta indeksēšanai ir semantisko tīklu metode. Semantiskais tīkls ir terminu kopa ar fiksētām attiecībām starp tiem. Semantiskā tīkla ideja ir aizgūta no izziņas psiholoģijas un mākslīgā intelekta pētījumiem, un tiek uzskatīts par zināšanu organizēšanas un glabāšanas veidu cilvēka atmiņā. Jau ilgāku laiku tiek veikti eksperimentāli pētījumi dažādu semantisko tīklu modeļu izveidei informācijas meklēšanai, bet vēl neviens no tiem gan informācijas apstrādē, gan meklēšanā netiek lietots [10, 99.–110.lpp.]. Semantiskie tīkli varētu būt tas dokumenta satura atklāšanas veids, kas spētu nodrošināt sistēmisku satura elementu attēlojumu.

Atbilde uz raksta sākumā uzdoto jautājumu – vai nepieciešamas izmaiņas indeksēšanā – ir atkarīga no informācijas meklēšanas sistēmas (meklēšanas līdzekļa) uzbūves un darbības iespējām. Jau gadsimtu pieredze rāda, ka tradicionālā variantā indeksēšanā nav iespējamās īpašas izmaiņas. Svarīgākais ir indeksētāja darba kvalitāte, kuru var pilnveidot, ja indeksēšanā ievēro priekšmeta paradigmatiskos aspektus, t.i., “atskaites sistēmu” (teoriju), kurā jautājums aplūkots, bet kura noteikšanai ir vajadzīgas informācijas darbinieka samērā dziļas speciālās zināšanas. Tātad arī tradicionālajā indeksēšanā elementārismu vai semantisko atomismu var novērst ar sistēmisku pieeju teksta analīzē.

Elektronisko informācijas meklēšanas sistēmu attīstībai vēl ir lielas rezerves. Iespējams, ka tieši šajā jomā indeksēšanā būs visnozīmīgākās izmaiņas. Dokumentu satura sistēmiskai attēlošanai ir svarīgi parādīt ne tikai elementus, bet arī to savstarpējās attiecības. Pagaidām tehniskās iespējas apsteidz konceptuālo izpratni par zināšanu un / vai informācijas organizēšanu.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

1. Broks Andris. Sistēmas ap mums un mēs sistēmās / Andris Broks. –

Rīga : Zinātne, 1988. – 94 lpp. – (Zinātne šodien).

2. **Kūle Maija.** Ceļš saprašanas labirintos / Maija Kūle. – Rīga : Zinātne, 1989. – 111 lpp.— (Zinātne šodien).

3. **Kūle Maija.** Hermeneitika / Maija Kūle // *Filosofija : māc. grām.* / Maija Kūle, Rihards Kūlis. – [Rīga]: Burtnieks, 1996. – 418.-428.lpp.

4. **Kūle Maija.** Ieskats semiotikā / Maija Kūle // *Filosofija : māc. grām.* / Maija Kūle, Rihards Kūlis. – [Rīga] : Burtnieks, 1996. – 563.-572.lpp.

5. **Siliņš Edgars Imants.** Lielo patiesību meklējumi: esejas par ideju un paradigmu vēsturi no senķīniešu Dao filozofijas un dzenbudisma līdz mūsdienų kvantu fizikai, sinerģētikai, haosa teorijai un fraktāļu ģeometrijai / Edgars Imants Siliņš. – [Rīga] : Jumava, 1999. – 510 lpp.

6. **Šuvajevs I.** Eko vārds / I.Šuvajevs // *Rozes vārds / Umberto Eko.* – [Rīga]: Jānis Roze, SIA, 1998. – 683.-694.lpp.

7. **Brier Soren.** Cybersemiotics : a new paradigm in analyzing the problems of knowledge organization and document retrieval in information science / Soren Brier // *Journal of Documentation.* – Vol.52 (1996), p.316-321.

8. **Chalmers Matthew.** Comparing information access approaches / Matthew Chalmers // *Journal of American Society for Information Science.* – Vol.50, Nr.12 (1999), p.1108-1118.

9. **Chandler D.** Semiotics for Beginners [Elektroniskais resurss] / D.Chandler. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v. : b.i., b.g.]. - Pieejas metode: tīmeklis WWW. URL: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/semiotic.html>

10. **Ellis David.** Artificial intelligence and information retrieval / David Ellis / *Progress and problems in information retrieval / David Ellis.* – London : Library Association Publishing, 1996. – P.90-119.

11. **Hjorland Birger.** Information retrieval, text composition, and semantics / Birger Hjorland // *Knowledge Organization.* – Vol.25, Nr.1/2 (1998), p.16-31.

12. **Kuhn Thomas S.** // *Encyclopedia Britannica 99* [Elektroniskais resurss]: datorenciklopēdija. – Elektroniskā interaktīvā multivide. – [Chicago] : Encyclopedia Britannica, 1994–1999. – 4 elektroniskie optiskie diski (CD-ROM).

13. **Taylor Arlene G.** The organization of information / Arlene G. Taylor. – Englewood, Colorado : Libraries Unlimited, 1999. – 280 p. – (Library and information science text series).

14. **WordNet** [Elektroniskais resurss]. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v.: b.i., b.g.]. – Pieejas metode: tīmeklis WWW. URL: <http://www.cogsci.princeton.edu/~wn/>

---

15. **AltaVista** [Elektroniskais resurss]. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v.: b.i., b.g.]. – Pieejas metode: tīmeklis WWW. URL: <http://www.altavista.com>

16. **Britannica** [Elektroniskais resurss]. – Tiešsaistes pakalpojums. –

[B.v.: b.i., b.g.]. – Pieejas metode: tīmeklis WWW. URL: <http://www.britannica.com>

17. **Northern Light** [Elektroniskais resurss]. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v. : b.i., b.g.]. – Pieejas metode: tīmeklis WWW. URL: <http://www.northernlight.com>

18. **Oingo** [Elektroniskais resurss]. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v. : b.i., b.g.]. – Pieejas metode: tīmeklis WWW. URL: <http://www.oingo.com>

Baiba Holma

INDEXING AS A REPRESENTATION METHOD OF DOCUMENT CONTENT IN INFORMATION RETRIEVAL SYSTEMS

Summary

The goal of the paper is to evaluate indexing as a method for document representation from the philosophical viewpoint. The necessity for this approach is connected with the development of automated information retrieval. As Matthew Chalmers points out: "In contrast to the obvious advances in computational power, our most commonly used information systems have changed little of their representational core during this time. Information retrieval systems have stayed close to the rather simple and static models of information representation that suited the capabilities of early computers." [8,1109.p.]

Based on cognition of epistemology, semiotics and hermeneutics, it is evident that the result of contemporary indexing leads to semantic atomism. The paper describes the possible solutions of the semantic holism in representation. First of all the solution can be found in the improvement of human indexing. Several information scientists believe that it is necessary to represent the document subject in the context (a paradigm). According to B.Hjorland understanding the role of text elements also could be important for the document representation. The improvement of information retrieval languages (indexing languages) is necessary too. To characterize natural language processing possibilities in information retrieval the method of semantic analysis is described in brief. At the end of the paper the method of semantic networks is mentioned. Application of it could lead to semantic holism in information representation.

Baiba Mūze

INFORMĀCIJAS APSTRĀDES STANDARTIZĀCIJA

Pasaulē, kas mainās un attīstās arvien straujāk – tehnoloģiski, ekonomiski un visos starptautisko attiecību veidos, cilvēki pastiprināti izjūt nepieciešamību pēc stabilizējošas ietekmes. Pastāvīgajos izpētes, radīšanas un attīstības meklējumos cilvēki tiecas pēc lielākas sakārtotības. Filozofiskā un intelektuālā līmenī to nodrošina morāles un ētikas standarti, kurus teorētiski var pieņemt un lietot jebkuras nozares pārstāvji.

Informācijas laikmetā nemitīgi pieaug informācijas daudzums, un vienlaikus mainās informācijas sabiedrības locekļu informacionālās vajadzības. Šī tendence izvirza jaunus uzdevumus informācijas apstrādē un tās izguvē. Standartizācijas aktualitāte ir saistīta ar informācijas tehnoloģiju pieaugošo lomu informācijas apstrādē un izmantošanā. Lai nodrošinātu bibliotēku darba produktivitāti un optimizētu informācijas apstrādi, svarīga ir standartizācija ne tikai vienas bibliotēkas ietvaros, bet valsts līmenī un integrējoties starptautiskajā sadarbībā.

Latvijas bibliotēkzinātnē informācijas apstrādes standartizācija un tās ietekme uz bibliotēku sadarbību ir nepietiekami pētīta. Tās aktualitāti nosaka bibliotēku automatizācijas attīstība Latvijā, lai nodrošinātu universālā informācijas pakalpojuma sniegšanu. Sākot sadarbību datu apmaiņā, informācijas izguvē un dokumentu piegādē, bibliotēkas nokļūst problēmsituācijā – informācijas un komunikāciju tehnoloģijas nodrošina plašas iespējas jaunām sadarbības formām, bet nereti tās nav iespējams izmantot, jo informācijas apstrāde nav bijusi standartizēta, kas savukārt negatīvi ietekmē informācijas izgūvi. Radušos problēmu bibliotēkas var atrisināt, ne tikai veicot informācijas apstrādes starptautisko

standartizāciju, bet arī sekmējot tās pielietojumu praksē.

Rakstā apkopotas pieredzējušu ārvalstu vadošo speciālistu atziņas, kas iegūtas, strādājot pie informācijas apstrādes standartizācijas un standartu ieviešanas. Pētīta arī nozīmīgāko informācijas apstrādes standartu evolūcija, kam ir vislielākā nozīme informācijas apstrādes procesā un kas vienlaikus ietekmē informācijas izmantošanu, lai palīdzētu Latvijas bibliotekāriem, veidojot vienoto informācijas sistēmu, nacionālo kopkatalogu un organizējot datu apmaiņu.

Standartizācijas loma bibliotēku darbā un bibliogrāfijā ir pilnveidot bibliotēku produktu, procesu un pakalpojumu starptautisko atbilstību, kā arī veicināt bibliotēku sadarbību. Konsekvents standartu lietojums būtiski ietekmē pieejas iespējas bibliotēku krājumos apkopotajai un virtuālajā vidē esošajai informācijai. Standartizācija veicina bibliogrāfisko ierakstu apmaiņu, kas savukārt sekmē ierakstu kvalitatīvāku, ātrāku un lētāku katalogizēšanu.

Standarts nav absolūts, nemainīgs. Tāpat kā morāle un ētika, kas attīstījušās un bagātinājušās gadsimtu gaitā, starptautiskie standarti 21. gadsimtā ir šī laikmeta vadošie norādījumi un instrukcijas. Tiem jā saglabā elastība un tiem jābūt atvērtiem pārveidošanai, modernizēšanai un uzlabošanai, pat to izņemšanai no apgrozības vai aizvietošanai, ja to pieprasa mainīgie apstākļi, tehnoloģijas vai tirgus [7].

Interesanta ir Āzijas bibliotēku pētnieka Zaitona Osmana (*Zaiton Osman*) izteiktā doma, ka "standartiem ir būtiska nozīme profesionalizācijas procesā, jo tie atspoguļo kvalitāti un izcilību. Līdzīgi kā citās profesijās, bibliotēku darba standarti nedrīkst būt statiski, bet gan tiem jāattīstās līdzīgi kā pati bibliotekāra profesija kļūst arvien profesionālāka" [14; tulk. B.M.].

VĒSTURE UN ATTĪSTĪBA

Standartizācijas attīstība notiek ciešā mijiedarbībā ar bibliotēku darba attīstību. Jau kopš bibliotēku darbības pirmsākuma bibliotekāri ir pētījuši, kā vispilnīgāk raksturot izdevumu, un pilnveidojuši noteikumus informācijas apstrādei. Salīdzinot ar 19. gadsimtā formulētajiem kataloga mērķiem, radikāli ir mainījušies informācijas apstrādes mērķi un noteikumi.

Pirmie pasākumi katalogizācijas teorijas un prakses pilnveidošanā sākās pēc Starptautiskās katalogizācijas ekspertu konferences 1969. g., kurā tika pieņemts lēmums: "Visas pūles jāvelti, lai izveidotu starptautisku informācijas apmaiņas sistēmu, kas nodrošinātu katras publikācijas

standartizēta bibliogrāfiskā apraksta izveidi tās valsts nacionālajā institūcijā, kur šī publikācija radusies... Sistēmas efektivitāte būs atkarīga no bibliogrāfiskā apraksta formas un satura maksimālas standartizācijas” [15, 1.lpp.; tulk. B.M.].

Būtiskas izmaiņas bibliotēku darba un bibliogrāfijas standartizācijas attīstībā pasaulē noteica bibliotēku automatizācija, ieviešot informācijas tehnoloģijas. Britu katalogizācijas speciālista Peta Odī (*Pat Oddy*) pētījumi ir apliecinājuši, ka automatizācija ir radikāli mainījusi bibliotēku iespējas katalogu izveidē un to izmantošanā. Kā viens no automatizācijas gala rezultātiem ir ierakstu izveides centralizācija un datu apmaiņa. Bibliotēkas arvien vairāk sāka izmantot iespēju pārņemt savos katalogos ierakstus, kas izveidoti ārpus konkrētās bibliotēkas. Bibliotēku vēlme savā praktiskajā darbībā izmantot jaunās sadarbības formas likumsakarīgi noteica standartizācijas aktualitāti un nepieciešamību.

20.gadsimta 70.gadu vidū pasaules lielākās automatizētās bibliotēkas (Kongresa bibliotēka Amerikas Savienotajās Valstīs, Britu bibliotēka Apvienotajā Karalistē, Kanādas Nacionālā bibliotēka u.c.) sāka reālu sadarbību datu apmaiņā, lai racionālāk un optimālāk izmantotu resursus informācijas apstrādē – bibliogrāfiskajā aprakstīšanā un aprakstošajā katalogizācijā. Tobrīd parādījās pirmās problēmas veiksmīgai bibliotēku sadarbībai datu apmaiņā, ko izraisīja vienoto noteikumu un standartu trūkums. Katra valsts un katra bibliotēka līdz tam bija strādājušas diezgan autonomi, izstrādājot un pieņemot metodiskos noteikumus atbilstoši savas bibliotēkas funkcijām un specifikai. Dažkārt informācijas apstrādi ietekmēja nacionālas īpatnības (piemēram, apraksta galva abās oficiālajās valsts valodās kataloga ierakstā Kanādā). Līdz 70.gadiem bibliotēku katalogizācijas praksē bija vērojama kopējā tendence ievērot 19.gs. vidū pieņemto principu – katalogam pēc iespējas labāk jāatspoguļo tikai konkrētās bibliotēkas krājums, iespējami pilnīgi raksturojot kolekciju. Lai starptautiski realizētu veiksmīgu datu apmaiņu, visas pasaules bibliotēku speciālisti intensīvi sāka strādāt bibliogrāfijas un katalogizācijas standartizācijā. Starptautisko bibliogrāfiskā apraksta standartu attīstība ietekmēja un nodrošināja katalogu ierakstu centralizētu izveidi – izveidotais ieraksts bija izmantojams vienlīdz veiksmīgi jebkurā bibliotēkā neatkarīgi no tā, kur tas izveidots. Datu apmaiņas iespējas un bibliotēku savstarpējā sadarbība ierakstu izveidē ietekmēja vienoto noteikumu izveidi, kas vienlīdz attiektos uz visiem ierakstu veidotājiem un mazinātu iespēju subjektīvi interpretēt katalogizācijas noteikumus atbilstoši vienas konkrētas bibliotēkas vajadzībām. Lai optimizētu apmaināmo datu ierakstu vērtību, bibliografējošās institūcijas pārliecinājās par nepieciešamību ierakstu

izveidē pilnībā ievērot starptautiskos standartus.

70. gadu vidū informācijas apstrādes standartizācija ieguva prioritāti, jo atšķirības bibliogrāfiskajos aprakstos un mašīnlasāmās katalogizācijas ierakstos radīja problēmas bibliotēku savstarpējā sadarbībā. Starptautiskā bibliotēku asociāciju un institūtu federācija (IFLA¹) nodibināja darba grupu, kas sāka izstrādāt starptautiskos standartus. Visaktuālākie bija **bibliogrāfiskā apraksta standarti**. IFLA izstrādāja starptautiskos bibliogrāfiskā apraksta standartus (ISBD² grupa), kas noteica vienotus starptautiskos noteikumus bibliotēku krājumos esošo aprakstvienību raksturošanai. Vienlaikus un ciešā mijiedarbībā ar bibliogrāfiskā apraksta standartiem tika izstrādāti arī **Angloamerikāniskie katalogizācijas noteikumi** (AACR³), kas noteica kataloga ieraksta veidošanu un kataloga organizēšanu. Tātad paralēli bibliogrāfiskajiem datiem tika reglamentēta arī apraksta galvas izveide kataloga ierakstā, unificētie nosaukumi, klasifikācijas indeksi, priekšmeti un citi kataloga ieraksta elementi.

Katram mašīnlasāmās katalogizācijas formātam, ko automatizētās bibliotēkas izmanto elektronisko katalogu izveidei, ir izstrādāts **MARC⁴ standarts**, kas nosaka precīzu mašīnlasāmā kataloga ieraksta struktūru, un **rokasgrāmatas**, kurās apkopoti noteikumi datu ievadei (bibliogrāfisko datu rokasgrāmata, autoritatīvo ierakstu rokasgrāmata u.c.). Bibliogrāfiskā apraksta un katalogizācijas standartizācija ietekmēja atbilstošās izmaiņas arī MARC standartos un rokasgrāmatās.

Standartizācijas attīstību ir ietekmējusi vēlme nodrošināt bibliotēku starptautisko sadarbību un datu apmaiņu. No galvenā mērķa izriet apstiprinājums, kāpēc prioritārie bija standarti, kas veicina produktu un procesu atbilstību un nodrošina sadarbību. Tieši automatizācija ir stimulējusi starptautiskos centienus panākt vienotību standartizācijas praksē, kuras rezultātā ir iespējams realizēt bibliotēku mašīnlasāmo ierakstu apmaiņu.

NOZĪMĪGĀKIE STANDARTI

Katrā periodā aktualitāti iegūst citu produktu, procesu vai pakalpojumu standartizācija, kas izskaidrojama ar nemitīgo bibliotēku darba attīstību. Informācijas laikmetā arvien lielāku nozīmi iegūst tie standarti, kas definē unificētus noteikumus informācijas apstrādē, jo tas būtiski ietekmē informācijas izguves un izmantošanas iespējas. Vairāki desmiti standartu regulē unificētos noteikumus informācijas apstrādē. Šajā rakstā turpmāk aplūkoti tikai nozīmīgākie no tiem.

Bibliogrāfiskā apraksta standarti

Cik ilgi bibliotēkas izmanto bibliogrāfisko aprakstu savos krājumos esošo aprakstvienību raksturošanai, tik varam pārliecināties par tā elastību un iespējām veidot vispilnīgāko raksturojumu jebkura veida aprakstvienībai. Bibliotēku darbībā visplašāko pielietojumu ir guvuši bibliogrāfiskā apraksta standarti, ko noteica bibliogrāfiskā darba automatizācija:

- ekonomiska nepieciešamība veikt kooperatīvo katalogizāciju, lai optimizētu resursus;
- tehnoloģiskā nepieciešamība veidot mašīnlasāmus un konvertējamus ierakstus.

Bibliogrāfiskā apraksta standartu nozīmību nosaka to pamatmērķis "sniegt starptautiski saskaņotus aprakstošās katalogizācijas noteikumus, kas sekmētu bibliogrāfiskās informācijas apmaiņu starp nacionālās bibliogrāfijas institūcijām, citu valstu bibliotēkām un informācijas iestādēm. Norādot bibliogrāfiskā apraksta elementus, nosakot to secību un atbilstošās dalītājzīmes, šo standartu mērķis ir:

- nodrošināt ierakstu starptautisku apmaināmību ar citu valstu bibliotēku katalogiem;
  - pārvarēt valodu barjeru ierakstu uztverē;
  - sekmēt bibliogrāfisko ierakstu pārveidošanu mašīnlasāmā formā"
- [9, 5.lpp.].

Atšķirīgs elementu iekļāvums bibliogrāfiskajā aprakstā un atšķirīga to secība rada problēmas ierakstu apmaiņā un nav iespējas tos konvertēt mašīnlasāmā formā. Ja dati bibliogrāfiskajā aprakstā nav strukturizēti pēc universāliem principiem, tas nenodrošina to pilnvērtīgu izguvi. Bibliogrāfiskais apraksts ir strukturizēts, kurā katrai zonai un elementam ir sava fiksēta loma un vieta. Ļoti būtiska nozīme ir dalītājzīmēm, kas unificētā un loģiskā veidā strukturizē aprakstu.

Bibliotēku darbā arvien lielāku nozīmi iegūst jauni informācijas avoti, kuru bibliogrāfiskā apraksta veidošana ir iespējama atbilstoši apraksta standartiem, bet nereti informācijas tehnoloģijas, komunikācijas un terminoloģija, būdamas nemitīgā attīstībā, nav guvušas standartizētu pielietojumu. Tas negatīvi ietekmē bibliogrāfiskā apraksta standartizāciju. Jāatzīmē problēmas elektronisko resursu bibliogrāfiskā apraksta izveidē.

Nemitīgi pieaugot datu apmaiņai un bibliotēku sadarbībai, standarts nosaka arī pieejas punktus un mašīnlasāmās katalogizācijas kontrolējamus laukus. Tādējādi 90.gadu aktualitāte bija standarta *Funkcionālās prasības bibliogrāfiskajam ierakstam*⁵ izstrāde, atliekot jebkādas izmaiņas ISBD grupas standartos, kamēr nav izstrādātas pamatprasības nacionālās bibliogrāfijas institūciju veidoto bibliogrāfisko

ierakstu datiem un funkcionalitātei, jo nacionālās bibliogrāfijas ieraksti ir pamats citu bibliogrāfisko datu bāzu izveidē. Funkcionālo prasību mērķis ir "definēt funkcionālās prasības ierakstam, lai tas atbilstu jebkuras aprakstvienības, lietojumprogrammas un lietotāju vajadzībām. Prasības ietver ne tikai aprakstošos elementus, bet arī pieejas punktus (nosaukums, priekšmets u.c.), citus organizējošos elementus (klasifikācija u.c.) un anotācijas" [6; tulk. B.M.]. Pilnīgs bibliogrāfiskais apraksts nodrošina nepārprotamu avota identifikāciju. Funkcionālo prasību rezultātā tiek racionālāk noteikta katra elementa vieta un loma ierakstā, lai tas veicinātu ieraksta efektivitāti.

Bibliotēku automatizācijas attīstība Latvijā 90.gados piedāvāja jaunas sadarbības iespējas. Bibliotēku veidotie apraksti radīja problēmas to konvertācijai mašīnlasāmā veidā un datu apmaiņā, jo nebija veidoti atbilstoši starptautiskajiem standartiem. Tas likumsakarīgi noteica bibliogrāfiskā apraksta standartizācijas aktualitāti. 1994.gadā izdots pirmais nacionālais standarts LVS 50, kas noteica dokumenta bibliogrāfiskā apraksta sastādīšanu, bija pirmais mēģinājums izstrādāt nacionālo standartu uz starptautisko noteikumu bāzes. Tomēr turpinājās problēmas vienvēidīgu aprakstu veidošanā. Ar to izskaidrojama ISBD grupas standartu adaptācijas prioritāte Bibliotēku darba un bibliogrāfijas standartizācijas tehniskajā komitejā (BBSTK), lai ieviestu starptautisko bibliogrāfijas praksi Latvijas bibliotēkās un palīdzētu tām iekļauties starptautiskajā datu apmaiņā. Tā kā 2000.gada beigās tika pabeigta visu ISBD grupas standartu adaptācija, tad Latvijas bibliotēkām ir iespēja lietot unificētus starptautiskos noteikumus bibliogrāfiskā apraksta izveidē. Jāatzīmē, ka informācijas apstrādes standartizācija būtiski ietekmē retrospektīvās konversijas sekmīgu realizāciju, kas ir ļoti aktuāla visām Latvijas bibliotēkām. Apraksti, kas nav veidoti atbilstoši starptautiskiem standartiem, nav automātiski konvertējami mašīnlasāmā veidā. Līdz šim galvenā uzmanība Latvijā tika veltīta aprakstu izveides standartizācijai, turpmāk vienvēidīgāk jāformulē pieejas punkti un jāatbalsta bibliogrāfiskā ieraksta funkcionālās prasības.

Jāpiekrīt amerikāņu katalogizācijas speciālistam Džonam D. Bairamam (*John D. Byrum*) par standartu evolūciju, ka nevis bibliogrāfijas būtība ir mainījusies, bet gan ne katra līdzšinējā prakse ir lietderīga. Tas nosaka standartizācijas būtību [4].

Vārdu īsināšanas standarti

Veidojot elektroniskās datu bāzes, plaši tiek izmantota meklēšana pēc atslēgvārdiem. Ir vērojama likumsakarība – jo mazāk saīsinājumu, jo lielākas iespējas jebkuru vārdu izmantot meklēšanā. Pretējā gadījumā

tiek ierobežotas iespējas un atšķirības īsināšanā dažādās bibliotēkās arī rada problēmas. Turklāt ir nepieciešams dažādās valodās standartizēt īsināšanu un izstrādāt saīsinājumu sarakstus. Nereti problēmas rada valodu specifika, kas neatbalsta vienvēda noteikumus visās valodās. Tādējādi plašu starptautisko pielietojumu ir guvuši standarti, kas nosaka kodus valodas, valsts un citu elementu identifikācijai, jo kodi ir izmantojami starptautiski. Latviešu valodas vārdu un vārdkopu īsināšana bibliogrāfiskajā aprakstā nereti rada problēmas, kas izskaidrojamas ar atšķirībām dažādās locījumu formās. Lai unificētu latviešu valodas vārdu īsināšanu bibliogrāfiskajā aprakstā, BBSTK ir izstrādājusi saīsinājumu sarakstu atbilstoši starptautiskā standarta vispārīgajiem principiem īsināšanā un sarakstā iekļauti tikai tie saīsinājumi, kas neierobežo informācijas meklēšanu. Lai novērstu atšķirības vārdu īsināšanā Latvijas bibliotēku ierakstos, saīsinājumus vajadzētu veidot tikai unificēti saskaņā ar izstrādāto sarakstu.

Svarīgi ir ievērot noteikumus, kas nosaka, kā saīsinājumi ir lietojami ierakstā. Viena un tā paša saīsinājuma pielietojums atšķirīgos elementos var būt atšķirīgs, ievērojot katra elementa funkcionālo nozīmi un tā lomu informācijas meklēšanā.

Prakse ir pierādījusi, ka radikāli jāsamazina saīsināto vārdu daudzums bibliogrāfiskajā aprakstā, lai neierobežotu atslēgvārdu izmantošanu informācijas atlasē un būtu iespēja izmantot vārdu saknes. Paralēli bibliogrāfiskajos ierakstos jāpilnveido abreviatūru lietojums standartizētu un unificētu kodu veidā.

Katalogizācijas noteikumi

Arvien pieaugot bibliogrāfisko datu apmaiņai, katalogizācijas noteikumi domāti ne tikai fiziski norobežotai videi, bet gan to pielietojums ir krietni plašāks, pat bezgalīgs. Mainījies ir pašu katalogu būtība – nevis organizēt kādas bibliotēkas fizisko kolekciju, bet apkopot virtuālās bibliotēkas vienības un avotus, kas būtu izmantojami kā vārteja uz informāciju jebkuram lietotājam. Ieraksti šādā katalogā tiek iekļauti no dažādiem avotiem: daļa tiek veidoti lokāli, bet lielākā daļa tiek importēta no visdažādākajiem avotiem. Varam pievienoties amerikāņu bibliotēku ekspertes Nensijas Džonas (*Nancy John*) izteiktajai atziņai: "Ja bibliotēkas katalogs tiek vērtēts tikai kā konkrētās bibliotēkas krājuma meklēšanas rīks, tad tā veidošanai standartizācijas nozīme ir mazāka. Ja katalogs ir arī kā uzziņu līdzeklis, tad tam jābūt kā informācijas avotam, kurā apkopotai informācijai ir pievienotā vērtība (piemēram, personu dzīves dati, unificētie nosaukumi u.c.)" [16, 72.lpp.; tulk. B.M.].

Ir likumsakarība starp virtuālo bibliotēku katalogu izveidi un standartizāciju – jo vairāk pieaug tendence tradicionālajām bibliotēkām pārveidoties par virtuālajām, jo lielāku nozīmi iegūst bibliotēku starptautiskā sadarbība un standartizācija. Angloamerikāniskie katalogizācijas noteikumi iezīmēja kulmināciju pārejā no specifiskajiem uz vispārīgajiem principiem katalogizācijas procesā. Angloamerikānisko katalogizācijas noteikumu 2.pārstrādātais izdevums (turpmāk tekstā AACR2) ir galvenais starptautiskais standarts jebkuras aprakstvienības katalogizācijai. Šie noteikumi nav statiski, to fundamentālie principi nodrošina elastību jebkuras aprakstvienības apstrādei informācijas laikmetā, kam raksturīga nemitīga gan izdevējdarbības, gan informācijas tehnoloģiju attīstība. Starp AACR2 nodaļām un attiecīgo ISBD standartu ir visciešākā saistība. AACR2 nosaka galvenos noteikumus ieraksta izveidei:

- pareiza apraksta galvas vai ieraksta galvenā elementa izvēle;
- elementu pareizs kārtojums apraksta galvā jeb ieraksta galvenajā elementā;
- zonu pareizs kārtojums, lai izveidotos adekvāts bibliogrāfiskais ieraksts.

Šajā aspektā ir vērojamas vairākas problēmas, piemēram, elementu inversija personvārdā, vispazīstamākās formas uzrādīšana apraksta galvā. To var atrisināt, ja ir izstrādātas autoritatīvo ierakstu jeb autoratbildības ierakstu datnes⁶. Tam ir liela nozīme strikti fiksētajā savstarpējā ierakstu saistībā, kas kārtoti alfabētiskā secībā pēc apraksta galvas pirmajiem burtiem. Vienlaikus tiek nodrošināta arī savstarpēja saistība viena ieraksta ietvaros starp aprakstošās zonas elementiem, ko nosaka katalogizācijas noteikumi ierakstu veidošanai. Problēmas katalogu ierakstos rada to neatbilstība katalogizācijas noteikumu pamatprasībai veidot ļoti konsekventu un loģisku ierakstu struktūru. Tādējādi ieraksts nenodrošina tā adekvātu izmantošanu un apstrādi.

Uzsākot veidot Latvijas nacionālā elektroniskā kopkataloga un Valsts vienotās bibliotēku informācijas sistēmas veidošanu, katalogizācijas standartizācija kļūst arvien aktuālāka. Nav iedomājams realizēt bibliotēku veiksmīgu sadarbību, ja informācijas apstrādē pilnībā netiks atbalstīti visi nepieciešamie starptautiskie standarti. Galvenās problēmas rada atšķirības apraksta galvas izveidē. Tādējādi ļoti aktuāla ir Angloamerikānisko katalogizācijas noteikumu adaptācija Latvijā, kas nodrošinātu unificētus noteikumus kataloga ieraksta izveidei. Šobrīd AACR2 atbalsta tās Latvijas bibliotēkas, kas elektroniskā kataloga izveidei izmanto kādu no integrētajām informācijas sistēmām, jo sistēma automātiski nodrošina šo atbilstību. Problēmas rada arī tas, ka ne vienmēr tiek veidoti

papildapraksti. Tas ierobežo pieejas iespējas elementiem.

Katalogizācijas standartizācijai 21.gadsimtā ir milzīga nozīme, jo katalogizācijas noteikumi ne tikai raksturo katru vienību visā krājumā, bet gan tie kalpo kā saikne starp informāciju un lietotāju. Agrāk tradicionālajos katalogos dokumenta atrašanu papildus nodrošināja norādes, bet elektroniskajos katalogos ļoti plaši tiek izmantoti papildapraksti un dažāda veida un līmeņa saites.

Unificētie nosaukumi

Strukturizētajā kataloga ierakstā viens no nozīmīgākajiem elementiem ir unificētais nosaukums. Diemžēl jāatzīmē, ka tikai neliela daļa no katalogizētajiem ir izpratuši šī elementa vērtību un tā izmantojamību. Pat pasaules nozīmīgākajās bibliotēkās nav pievērsta nepieciešamā uzmanība unificēto nosaukumu veidošanai. Piemēram, Britu bibliotēkas elektroniskajā katalogā unificētie nosaukumi ir vērojami retāk, salīdzinot ar tradicionālajiem katalogiem. Tas ir izskaidrojams ar jaunām iespējām, kas tiek nodrošinātas tiešsaistes katalogos. Tomēr unificētie nosaukumi varētu atvieglot caurskatīt atlasīto sarakstu un sakārtot informāciju. Ja netiek veidots unificētais jeb vispazīstamākais nosaukums, problēmas rodas ar to aprakstvienību identifikāciju, kurām ir grūti noteikt individuālo/kolektīvo autoru vai arī atpazīt pēc konkrētā nosaukuma (piemēram, Bībele). Svarīga nozīme ir unificēto nosaukumu standartizācijai, lai pēc unificētā nosaukuma starptautiskajā praksē vienveidīgi un nepārprotami tiktu identificēts viens un tas pats resurss.

Attieksme pret unificēto nosaukumu izveidi ir mainījusies atbilstoši jaunām tehnoloģijām informācijas apstrādē. Veidojot tradicionālos kartīšu katalogus, nozīmīga bija katalogizētāja prasme izveidot aprakstu un ievietot ierakstu katalogā, lai to varētu maksimāli efektīvi izmantot. Veidojot elektroniskos katalogus, kuros radikāli ir pilnveidotas meklēšanas iespējas, liekas, ka ieraksta fiksētā ievietošana katalogā ir zaudējusi nozīmi. Prakse liecina par pretējo – atsevišķā ieraksta atrašanās un tā izmantojamības nozīme pat ir pieaugusi, jo šobrīd katrs ieraksts ir uzskatāms kā atsevišķa vienība globālajās datu bāzēs.

Mašīnlasāmās katalogizācijas standarti

MARC ieraksta elastīgā atbilstība datu ievadei un apmaiņai ir noteikusi tā paliekošo lomu un atbilstību izmantošanai bibliotēkās 21.gadsimtā. MARC formāts kā likumu kopums, kas vada datu struktūru un saturu, nodrošina iespēju bibliotēkām apmainīties ar ierakstiem. Tas attiecināms uz visiem mašīnlasāmās katalogizācijas formātu veidiem, jo tiem ir kopēja

ierakstu struktūra atbilstoši ISO 2709 *Format for information exchange*⁷. Bibliotēkām tomēr ir problēmas datu adekvātā apmaiņā, jo katrs nacionālais formāts ietver katalogizācijas un bibliogrāfijas specifisku konkrētajā valstī. Amerikāņu katalogizācijas un britu bibliogrāfijas specifiskās iezīmes atspoguļojas USMARC un UKMARC formātos. Nacionālo standartu pieaugums un problēmas datu apmaiņā 70.gados bija viens no galvenajiem iemesliem UNIMARC kā starptautiskā unificētā MARC formāta izstrādei un kā datu apmaiņas starpformātam Eiropas Savienības valstīs. Tomēr datu apmaiņas problēmas saglabājās, jo ne visās Eiropas valstu bibliotēkās UNIMARC tika ieviests. Ar to izskaidrojams ASV Kongresa bibliotēkas, Kanādas Nacionālās bibliotēkas un Britu bibliotēkas 90.gadu vidū sāktais MARC formātu harmonizācijas process, kas paredzēja saskaņot USMARC, CAN/MARC un UKMARC. Harmonizācijas procesa rezultātā izveidotais formāts MARC 21 kā standarts bibliogrāfiskās un mašīnlasāmās informācijas attēlošanai un izplatīšanai sekmē bibliogrāfiskās informācijas apmaiņu un nodrošina savietojamību ar citu valstu un starptautiskajiem formātiem.

Automatizētās Latvijas bibliotēkas lieto dažādus MARC formātus, kas rada problēmas datu apmaiņā. Valsts vienotās bibliotēku informācijas sistēmas koncepcijā uzsvērta nepieciešamība visām Latvijas bibliotēkām datu apmaiņai atbalstīt MARC 21, lai novērstu minētās problēmas.

MARC formātu evolūcija liecina, ka visu MARC formātu atbilstība ISO tomēr vēl pilnībā nenodrošina datu adekvātu apmaiņu starp dažādiem formātiem. Ar to izskaidrojama unificēta starpformāta izstrādes un harmonizācijas procesa aktualitāte vienota MARC formāta izveidei, kas atbalsta informācijas apstrādi un apmaiņu.

Autoritatīvie ieraksti

Lai nodrošinātu lokāli veidoto ierakstu starptautisko atbilstību un tos varētu izmantot jebkurā pasaules bibliotēkas katalogā, ļoti liela nozīme ir MARC formātā veidotajiem autoritatīvajiem ierakstiem, kas paredz personvārdu, institūciju, izdevējietāžu, izdevumu sēriju un citu elementu vienvērtīgu iekļaušanu ierakstos. Ja bibliotēkas neveido autoritatīvos ierakstus vai to veidošana nav standartizēta, tas rada ļoti lielas problēmas bibliotēku sadarbībā un nenodrošina ierakstiem pilnīgu kvalitāti. Mašīnlasāmās katalogizācijas ierakstā saite nodrošina bibliogrāfisko datu ieraksta un autoritatīvā ieraksta savstarpējo saistību un izmantošanu atlases procesā. Autoritatīvo ierakstu datņu nenovērtējamo nozīmi nosaka to spēja kontrolēt un savstarpēji sasaistīt datus atkarībā no lingvistiskā konteksta (ieskaitot rakstzīmju kopas) un atsevišķā/kopējā līmeņa.

Autoritatīvo ierakstu datņu izveidi nacionālajā un starptautiskajā praksē negatīvi ietekmē bibliotēku lokālie principi un tradīcijas, kā arī iebildumi pret angļu valodas formu ieviešanu citu valodu katalogos. Jebkura bibliotēka, kas piedalījies datu apmaiņas procesā kā ierakstu veidotāja vai izmantotāja, var apliecināt, ka ieraksts nav pilnvērtīgi izmantojams, ja nav ievēroti starptautiskie autoritatīvo ierakstu principi. AACR2 lokāla interpretācija ierakstu izveidē var radīt problēmas, lai identificētu kādu personu, kolektīvo institūciju vai atšķirtu tos no vienādiem vai līdzīgiem personvārdiem vai nosaukumiem. Tikai vienoti noteikumi bez jebkādam individuālām interpretācijām autoritatīvo ierakstu veidošanā spēj nodrošināt datu adekvātu apmaiņu un izmantošanu.

Jāatzīmē, ka Latvijā šobrīd vērojamas problēmas, lai pilnvērtīgi izmantotu bibliotēkās apstrādāto informāciju, jo pagaidām netiek veidoti autoritatīvie ieraksti. Tas negatīvi ietekmē informācijas meklēšanu un datu apmaiņu. Latvijas bibliotēku ierakstos šobrīd personvārdi netiek uzrādīti standartizēti. Viena un tās pašas personas atšķirīgās personvārda formas ļoti apgrūtina meklēšanu datu bāzēs un ierakstu apmaiņu. Šī problēma attiecas arī uz kolektīvo institūciju nosaukumiem, sērijām, izdevējiem un citiem autoritatīvajiem ierakstiem. Tādējādi Latvijā viena no galvenajām aktualitātēm ir autoritatīvo ierakstu izveide.

Standarti informācijas klasificēšanai

Nemitīgi notiek izmaiņas cilvēces attīstībā, kas ietekmē izmaiņas zinātņu klasifikācijā – veidojas jaunas nozares un priekšmeti, mainās terminoloģija un savstarpējā saistība starp darbības sfērām. Tādējādi jāveic izmaiņas arī specifiskajos standartos, kas tiek izmantoti bibliotēkās informācijas klasificēšanā. Viena no galvenajām problēmām informācijas klasificēšanā ir nacionālo valodu lietojums nacionālajās datu bāzēs. Tas nedod iespēju automātiski izmantot starptautiskās klasifikācijas sistēmas jebkurā valstī un pievienot angļu valodas priekšmeta nosaukuma ekvivalentu nacionālās bibliogrāfijas datu bāzes ierakstam. Jāmin arī problēmas, kas saistītas ar ierakstu pārklasificēšanu. Vienkāršāk ir veikt nemitīgas izmaiņas standartos, bet daudz grūtāk (lielajās bibliotēkās pat neiespējami) izveidotajos ierakstos mainīt priekšmetus un klasifikācijas indeksus. Lielās izmaiņas sistematizēšanā ļoti būtiski ietekmē veiksmīgi realizēt retrospektīvo konversiju, jo dažādos periodos bibliotēkās lietota atšķirīga indeksēšanas sistēma.

Priekšmetorientētās pieejas nozīme laika gaitā ir mazinājusies, jo informācijas atlases iespējas ir ļoti atkarīgas no informācijas tehnoloģiju attīstības. Indeksēšanas nozīme ir ļoti cieši saistīta ar informācijas

tehnoloģiju nodrošinātajām iespējām, turklāt atšķirīgi pieejas protokoli un meklēšanas sintakse var atšķirties lokālajiem un attālajiem elektroniskajiem katalogiem. Automatizētās sistēmas atbalsta lietot neierobežotu skaitu deskriptorus, piedāvā pilno tekstu un papildinformācijas pievienošanu bibliogrāfiskajam ierakstam, kuros iekļautie teksti ar atslēgvārdiem ir izmantojami meklēšanā, kā arī nošķelt vārdu daļas un citas jaunas iespējas.

Latvijas bibliotēku praksē vērojama lokalizēta pieeja informācijas sistematizēšanai, lietojot dažādas klasifikācijas sistēmas un priekšmetošanu. Šobrīd Universālās decimālās klasifikācijas shēma nav tulkota latviešu valodā, turklāt tās reālais pielietojums dažādās bibliotēkās ir atšķirīgs. Tas rada problēmas izmantot dažādās bibliotēkās apstrādāto informāciju, lai meklētu pēc klasifikācijas indeksa, priekšmeta vai kontrolējamā atslēgvārda. Arvien lielāku nozīmi iegūst meklēšana pilnajā tekstā un ierakstam pievienotajā anotācijā, nedaudz samazinās unificētās klasificēšanas loma. Tomēr jāatzīmē, ka veidojot kopkatalogus, visām to dalībblocekļēm jāievēro vienvēda unificētie noteikumi informācijas klasificēšanai.

Varam piekrist britu informācijas zinātnes speciālista Rodneja Branta (*Rodney Brunt*) atziņai, ka meklēšana bibliogrāfiskajam ierakstam pievienotajā pilnajā tekstā nosaka priekšmetu un klasifikācijas indeksu pielietojuma sekundāro lomu, kas savukārt ietekmē nostādni radikāli nemainīt un neizstrādāt jaunus standartus informācijas indeksēšanai, bet gan attīstīt informācijas tehnoloģiju pielietojumu šajā aspektā. Lielāka uzmanība jāveltī meklēšanas iespēju pilnveidei pilnajā tekstā, bibliogrāfiskā ieraksta datos (piemēram, satura rādītājs u.c.), teksta automātiskai analīzei, kas nav atkarīgs no katalogizētāja intelekta, spējām un citas subjektīvas ietekmes. Lietderīgi ir izstrādāt nozaru tezaurus, kas ir izmantojami lielākam skaitam šīs nozares bibliotēku. Neelastīga standartizācija indeksēšanā neveicina pozitīvu rezultātu.

Starptautiskie standartnumuri

Vajadzība pēc īsa, unikāla, nepārprotama informācijas avota identifikācijas koda ir starptautiski atzīta. Tās aktualitāti nosaka informācijas apmaiņa starp bibliotēkām, piegādātājiem, izplatītājiem, izdevējiem, izmantojot standartkodu. Komunikācija starp dažādām organizācijām pārsniedz nacionālās robežas, tādēļ ir nepieciešams starptautisks kods, kurš sastāv no cipariem, jo nav vienota alfabēta, ko izmantotu lielākā daļa izdevēju un lietotāju. Grāmatu, seriālizdevumu, negrāmatu materiālu un citu informācijas avotu formālai identifikācijai lieto

standartnumurus un citus unikālus identifikatorus (piemēram, ISBN, ISSN, ISRC, ISRN, ISMN, ISAN, DOI u.c.).

ISBN⁸ jeb starptautisko grāmatas standartnumuru lieto visā pasaulē kā unikālu identifikatoru. Standarts LVS ISO 2108 nosaka ISBN unikālo nozīmi: "Šis starptautiskais standarts koordinē un standartizē identifikācijas numuru lietošanu, lai katrs starptautiskais grāmatas standartnumurs (*ISBN*) būtu tikai viena izdevēja vai grāmatrūpnieka izdotai viena nosaukuma vai izdevuma grāmatai vai citam monogrāfiskam izdevumam" [10, 3.lpp.].

Bibliotēku automatizācija ir palielinājusi ISBN nozīmi bibliotēkās. Mašīnlasāmajos ierakstos tie tiek izmantoti izdevumu pasūtīšanai, katalogizācijā un nacionālajā bibliogrāfijā, informācijas meklēšanā, katalogu ierakstu izguvē, izmantojot Z39.50 protokolu, izsniegšanā un starpbibliotēku abonementā. Mainoties informācijas resursu veidiem, pieaudzis ir standartnumuru veidu skaits, lai atbalstītu unikālo identifikācijas kodu pielietošanu jaunajiem informācijas resursiem. Palielinās tendence vienu un to pašu izdevumu publicēt atšķirīgos materiālos vai formātos. ISBN ļauj nepārpotami identificēt, jo katram izdevumam atšķirīgā formātā tiek piešķirts cits ISBN.

Starptautiskais seriālizdevuma standartnumurs (**ISSN**)⁹ kā standartizēts starptautisks ciparu kods un unikāls identifikators nodrošina jebkura seriālizdevuma nepārprotamu identifikāciju neatkarīgi no izdošanas vietas, valodas, alfabēta un formāta. Būtiska nozīme ir atslēgnosaukumam – unificētam nosaukumam standartizētā formā, kas ir uzskaitīts ISSN reģistrā kopā ar ISSN un arī seriālizdevuma identifikācija notiek kopā.

Latvijas bibliotēku ierakstos agrāk standartnumuri nereti netika uzrādīti nemaz, tas nedod iespēju tos pilnvērtīgi izmantot. Problēmas vērojamas arī, izmantojot analītiskos ierakstus, kuros nav uzrādīts avota ISBN vai ISSN. Šobrīd Latvijā ir adaptēti standarti, kas nosaka standartnumuru ISBN un ISSN pielietojumu, un bibliotēkām jāsāk pilnvērtīgi izmantot unikālie identifikatori.

Agrāk bibliotēkas nenovērtēja standartnumuru nozīmi informācijas apstrādē un nereti tie netika iekļauti bibliogrāfiskajā ierakstā. Automatizācijas rezultātā paplašinājušās to izmantošanas iespējas un pieaugusi to nozīme. Ļoti svarīgi tas ir datu bāzēs, veidojot vairāklīmeņu ierakstus ar saitēm. Standartnumuru nozīme strauji palielinās, izvirzot to kā pašu galveno elementu ierakstā. Tas izskaidrojams ar tā unikālo kodējumu un pielietojuma plašo spektru.

SECINĀJUMI

Nemitīgi pieaug reģionālā un starptautiskā bibliotēku sadarbība, izmantojot informācijas un komunikācijas tehnoloģiju iespējas. Lai nodrošinātu bibliotēku veiksmīgu sadarbību, visiem bibliotēku procesiem ir jābūt standartizētiem. Elektronisko kopkatalogu un vienotās bibliotēku informācijas sistēmas veiksmīgā izveidē visnozīmīgākie ir informācijas apstrādes un sadarbības standarti. Standartizācija būtiski ietekmē bibliotēku krājumu retrospektīvo konversiju. Tikai standartizēti apstrādātu informāciju iespējams konvertēt mašīnlasāmā veidā. Standartizēti ieraksti, kodi un saites starp elementiem nodrošina lielākas informācijas meklēšanas iespējas, nosakot unificētus pieejas punktus un funkcionālās prasības ierakstam.

Standarti nav absolūti un statiski – mainoties bibliotēku darba produktiem, procesiem un pakalpojumiem, nemitīgā attīstībā ir standarti. Visradikālākās izmaiņas to attīstībā noteica bibliotēku automatizācija.

Standartizācijas nozīme Latvijas bibliotēku sadarbībā pieauga 90. gados, kad sākās reāla datu apmaiņa starp automatizētajām bibliotēkām. Lai gan datu apmaiņa notika tikai starp vienas sistēmas (integrētā informācijas sistēma ALISE) lietotājiem – bibliotēkām vienā un tajā pašā formātā (UKMARC), tomēr veiksmīgai un abpusējai datu apmaiņai bija nepieciešams vienādot bibliogrāfiskā apraksta noteikumus un klasifikāciju. Arvien vairāk Latvijas bibliotēku gan katalogizācijai, gan komplektēšanai izmanto citu bibliotēku veidotos ierakstus. Bibliotēkas veido elektroniskos kopkatalogus un apvienojas konsorcijs. Paralēli informācijas apstrādes standartizācijai nozīmīga ir atbilstība citiem standartiem, noteikumiem un protokoliem, kas ietekmē informācijas izgūvi. *Valsts vienotās bibliotēku informācijas sistēmas koncepcijā* uzsvērts, ka visām Latvijas bibliotēkām un integrētajām sistēmām jāatbalsta galvenie standarti:

- MARC 21 kā vienotais datu apmaiņas formāts;
- UNICODE kā daudzvalodu problēmas risinājums;
- Z39.50 protokols bibliogrāfisko datu izgūvei.

Perspektīvā standartizācija nezaudēs savu lomu. Varam pievienoties amerikāņu ekspertes Nensijas Džonas (*Nancy John*) secinājumam:

- standartiem jāatbalsta novitātes, lai tie saglabātu savu nozīmību;
- standartiem jā saglabā nozīmība, lai bibliotēkas varētu sadarboties;
- bibliotēkām jāturpina sadarbība, lai nodrošinātu informācijas starpnieka lomu laikmetā, kad nemitīgi pieaug informācijas apjoms [16, 75.lpp.; tulk. B.M.].

ATSAUCES

- ¹ International Federation of Library Associations (*angļu val.*)
- ² International Standard Bibliographic Description (*angļu val.*)
- ³ Anglo-American Cataloguing Rules (*angļu val.*)
- ⁴ Machine Readable Cataloguing (*angļu val.*)
- ⁵ Functional Requirements for the Bibliographic Records (FRBR) (*angļu val.*)
- ⁶ Turpmāk tekstā lietots termins *Autoritatīvie ieraksti*, jo angļu valodas terminiem *Authority files*, *Authority control*, *Authorities* šobrīd nav pieņemts atbilstošais termins latviešu valodā.
- ⁷ Standartiem, kuri nav adaptēti Latvijā, lietots oriģinālais nosaukums angļu valodā.
- ⁸ *International standard book number* (*angļu val.*)
- ⁹ *International standard serial number* (*angļu val.*)

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

1. **Bibliographic standards** [Elektroniskais resurss] : The National Bibliographic Service for cataloging, reference, online access and more / The British Library National Bibliographic Service. – Tiešsaistes pakalpojums. – [Boston Spa] : The British Library National Bibliographic Service, [b.g.]. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://minos.bl.uk/services/bsds/nbs/blstand.html>. – Aprakstīts pēc izdrukas 03.07.2001

2. **Bicentennial Conference on Bibliographic Control for the New Millenium** [Elektroniskais resurss] : confronting the Challenges of Networked Resources and the Web / sponsored by the Library of Congress Cataloging Directorate. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v.] : Library of Congress, 2000. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.loc.gov/catdir/bibcontrol/>

3. **Blixrud Julia C.** The value of standards for information sharing and protection : [report in the international workshop "Building the global information society for the 21st century"] / Julia C.Blixrud // Building the global information society for the 21st century [Electronic resource]. – Tiešsaistes pakalpojums. – [Brussels : b.i., 1997]. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.diffuse.org/oii/en/stand3.html>

4. **Byrum John D.** The Birth and re-birth of the ISBDs: process and procedures for creating and revising the International Standard Bibliographic Descriptions [Elektroniskais resurss] : [referāts IFLA's 66.konferencē Jeruzālemē

(Izraēla, 2000.g. 13.-18.aug.)] / John D. Byrum. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v. : b.i., 2000]. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/118-164e.htm>

5. **Byrum John D.** The ISBDs: what they are and how they are used [Negrāmatu materiāls] : [report in the IFLA Seminar on Universal Bibliographic Control (Vilnius, Lithuania, June 2-4, 1994)] / John D. Byrum. – Nepublicētais materiāls. – [B.v. : b.i., 1994]. – 18 lpp.

6. **Functional Requirements for Bibliographic Records – Final Report** [Elektroniskais resurss]. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v. : IFLA, b.g.]. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr1.htm>

7. **Fünfschilling M.Mathias.** Starptautiskie standarti – mieram un labklājībai / M.Mathias Fünfschilling, M.Giacomo Elias, M.Yoshio Utsumi // Standartizācija / LVS. – Nr.2 (2000, okt.), 1., 21.lpp.

8. **International standard Z39.50** [Elektroniskais resurss] / The Library of Congress. Network Development and MARC Standards Office. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v. : Library of Congress, 2000]. – Tiešsaistes pakalpojums. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://lcweb.loc.gov/z3950/agency/>

9. **LVS 90** : Bibliogrāfiskais apraksts. Vispārīgie principi : BA(VP) / [Bibliotēku darba un bibliogrāfijas standartizācijas tehniskā komiteja (BBSTK). Darba grupa]. – Rīga : Latvijas Nac. standartizācijas un metroloģijas centrs, 1998. – 39 lpp.

10. **LVS ISO 2180** : Informācija un dokumentācija. Starptautiskā grāmatu standartnumerācija (ISBN). – Rīga : VSIA *Latvijas standarts*, 2000. – 7 lpp.

11. **LVS ISO 3297** : Informācija un dokumentācija. Starptautiskais seriālizdevuma standartnumurs (ISSN). – Rīga : VSIA *Latvijas standarts*, 2001. – 14 lpp.

12. **Making sense of standards and technologies for serials management: a guide to practice and future developments for librarians, publishers and systems developers** / ed. by Rosemary Russell. – London : Library Association Publishing, [2000]. – 177 p.

13. **MARC documents overview** [Elektroniskais resurss] / Network Development and MARC Standards Office Library of Congress. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v. : Library of Congress, 2000]. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://lcweb/loc/gov/issn/issnbro.html>. – Aprakstīts pēc izdevuma 11.10.2000.

14. **Osman Zaiton.** Enhancement of the library profession: an Asian perspective : [referāts IFLA's 61.konferencē Stambulā (Turcija, 1995.g. 20.-25.aug.)] / Zaiton Osman. – Tiešsaistes pakalpojums. – [B.v. : b.i., 1995]. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.ifla.org/IV/ifla61/61—osmz.htm>

15. **Standard practices in the preparation of bibliographic records** / comp. by Dorothy Anderson. – Revised ed. – [B.v.] : IFLA Universal Bibliographic Control and International MARC Programme, 1989. – 61 p. – (UBCIM

Occasional Papers / IFLA UBCIM, ISSN 1012-327X ; Nr.13). – ISBN 0-903043-53-X.

16. **Standards** - back to the future? : proceedings of a workshop on the future of bibliographic standards / the British Library. National Bibliographic Service. – Boston Spa : National Bibliographic Service, [1993]. – 83 p. – ISBN 0-7123-1073-8.

17. **Стандарты** по библиотечному делу : сборник / сост. Т.В.Захарчук, О.М.Зусьман, Л.И.Петрова, Т.А.Завадовская. – Санкт-Петербург : Профессия, 2000. – 512 с. – (Библиотека).

Baiba Mūze

THE STANDARTIZATION OF INFORMATION PROCESSING

Summary

Regional and international library cooperation is constantly growing, using the advantages of information and communication technologies. In order to provide successful cooperation of libraries, all library processes must be standardized. The most important in successful creation of joint catalogues and joint library information systems are information processing and cooperation standards. Standardization essentially influences the retrospective conversion of library collections. Only information processed according to standards can be converted in machine-readable format. Creation and coding of standardized records, using links between the elements ensure more opportunities of searching the information, defining unified points of access and functional requirements for the records.

Standards are in continuous development closely interacting with the novelties of the sphere and the application of information technologies. The most radical changes in their development were defined by library automation.

The importance of standardization in the cooperation of Latvian libraries grew dramatically in the 1990ies, when a real exchange of data among the automated libraries started. Although the data exchange took place only among libraries using one integrated information system in one and the same MARC format, successful and mutual data exchange demanded equalization of the bibliographic record rules and classification. More and more libraries in Latvia use the records of other libraries both for cataloguing and acquisition. Libraries create joint catalogues and unite in consortia. Simultaneously to standardization of information processing very important role belongs to correspondence to other standards, rules and protocols which influ-

ence the acquisition of information. State Joint Library Information System concept emphasizes that all libraries and integrated systems in Latvia must support the main standards:

- MARC 21 format for community information;
- UNICODE standard for characteristic sets;
- Information retrieval protocol Z39.50 for bibliographic data.

In future standardization will not lose its role; only the topicality of standard groups will change according to the application of information and communication technologies.

Iveta Kalniņa

BIBLIOTĒKAS UZZIŅU APARĀTA RETROSPEKTĪVĀ KONVERSIJA

Nacionālajā programmā *Informātika* uzsvērts: "Laikā, kad norisinās strauja informācijas tehnoloģiju attīstība un notiek pāreja uz informācijas sabiedrību, kurā informācija ir vissvarīgākā izejviela un zināšanas ir vitāli svarīgs attīstības resurss, būtiski mainās bibliotēku loma un uzdevumi. Bibliotēkām ir jānodrošina katram sabiedrības loceklim brīva pieeja informācijai un zināšanām" [8, 36.lpp.]. Bibliotēkas uzziņu aparāta retrospektīvā konversija ir posms ceļā uz mums izvirzīto mērķi – informācijas sabiedrību.

Retrospektīvā konversija ir jauna pētījumu joma Latvijas bibliotēzinātnē un jauna, aktuāla darbības joma bibliotekārajā praksē. Tās aktualitāti nosaka straujā automatizācijas attīstība nozarē, kas izriet no jau minētā uzdevuma – nodrošināt lietotājiem daudzveidīgus informācijas pakalpojumus. Ieviešot integrētās sistēmas, kuru pamatu veido elektroniskais katalogs, bibliotēkas nokļūst problēmsituācijā – tām paralēli jāuztur jaunais elektroniskais un vecais kartīšu formāta uzziņu aparāts. Tas apgrūtina gan bibliotēkas personāla darbu, gan lasītāju iespēju iegūt pilnīgu informāciju par fondos esošajiem dokumentiem. Radušos problēmu bibliotēkas var atrisināt, veicot kartīšu katalogu retrospektīvo konversiju.

Rakstā apkopotas ārvalstu kolēģu atziņas, kas iegūtas, strādājot pie retrospektīvās konversijas projektiem, izvērtētas pasaules praksē izmantotās retrospektīvās konversijas metodes, to pozitīvās puses un trūkumi, atspoguļoti iespējamie projektu realizācijas ceļi, lai palīdzētu Latvijas bibliotekāriem izvēlēties savām vajadzībām un iespējām atbilstošāko variantu. Aplūkoti autori, kas rakstījuši par retrospektīvo konversiju nozares periodiskajos izdevumos, uzstājušies starptautiskās

konferencēs, vadījuši nodarbības semināros. Tie ir bibliotēku vadošie speciālisti, kas 20.gadsimta 80.-90.gados aktīvi iesaistījušies retrospektīvās konversijas projektu sagatavošanā un realizācijā.

Cik dažāda ir bibliotēku speciālistu pieredze darba procesu automatizācijas jomā, tik dažādi ir uzskati par to, kas tad ir retrospektīvā konversija. Vārdnīcās tā definēta gan kā process, kurā iespēstie bibliogrāfiskie apraksti tiek pārvērsti mašīnlasāmajos aprakstos atbilstoši noteiktajiem standartiem, gan kā process, kurā bibliotēka iegūst savā lietošanā kādā datu bāzē jau esoša ieraksta kopiju [6, 46.lpp.]. Konversija ir process, kurā tradicionālā bibliogrāfiskās informācijas attēlojuma forma tiek pārveidota mašīnlasāmā formā [4, 183.lpp.]. Retrospektīvā konversija (pazīstama arī kā retrokonversija) ir daļa no pastāvošo katalogu pilnīgas pārveidošanas un attiecas uz agrāk sastādītajiem aprakstiem [4, 630.lpp.].

Bibliotēku darbā ar retrospektīvo konversiju parasti saprot pāreju no kartīšu kataloga uz mašīnlasāmo katalogu. Latvijas nacionālās bibliogrāfijas retrospektīvās konversijas prakse liecina, ka tā var būt arī datu pārveidošana no vecāka mašīnlasāma formāta uz jaunāku (konkrētājā gadījumā – no teksta redaktora failiem uz US MARC formātu), kas nodrošina iespēju meklēt lokālās sistēmas vai tiešsaistes elektroniskajā katalogā.

Uzziņu aparāta retrospektīvā konversija agrāk vai vēlāk skar katru bibliotēku, kas cenšas informāciju par savos fondos pieejamajiem dokumentiem padarīt plaši pieejamu. "Visām bibliotēkām, un it īpaši lielām zinātniskām bibliotēkām, vienīgais efektīvais līdzeklis gan tehnisko pakalpojumu, gan uzziņu personāla vajadzību nodrošināšanai ir visu ierakstu integrācija vienā katalogā. Lielām bibliotēkām ir arvien grūtāk un dārgāk veikt jebkuras darbības, kas notiek ārpus automatizētajiem procesiem un ir atkarīgas no kartīšu katalogiem vai kartotēkām. Mūsu katalogu pilnīga retrospektīva konversija vairs nav ideāls, bet gan nepieciešamība." Henriete Avrama (*Henriette Avram*) šo domu izteikusi jau 1990.gadā [1, 177.lpp.; tulk. I.K.].

Retrospektīvās konversijas procesā izveidotais elektroniskais katalogs sniedz bibliotēkai šādas iespējas :

- aktualizēt darbā starptautiskos standartus, kas ir īpaši nozīmīgi, atverot fondus nacionāliem un starptautiskiem sadarbības projektiem;
- uzlabot fonda un inventāra pārvaldi un lasītāju apkalpošanu;
- novērst problēmas, kas saistītas ar kartīšu katalogu nolietošanos.

Vācijas bibliotēku un arhīvu speciālisti pētījumā par digitalizāciju (izstrādāts 1995. – 1996.gadā doktora H.Vēbera (*H. Weber*) vadībā) atzīmē, ka, ievērojot aizvien pieaugošo elektronisko informācijas sistēmu nozīmi pētniecībā un izglītībā, jāparedz daudzveidīga konvertēto materiālu

izmantošana. Tas nozīmē, ka pilns datu masīvs jāuzglabā pēc iespējas ilgāk un bez informācijas zudumiem tādā formātā, kas nākotnē nodrošinātu tā izmantošanu jebkurā veidā. Pētnieki uzsver, ka katrai konversijas programmai dokumentu saglabāšanā jāievēro virtuālās bibliotēkas princips, t.i., ka informācijai jābūt ātri pieejamai no jebkuras vietas [11, 24.lpp.].

Tiešsaistes datorizēto bibliotēku centra OCLC (*Online Computer Library Center*) konversijas speciālisti uzsver, ka rūpīga retrospektīvās konversijas plānošana ir ieguldījums efektīvai lokālās sistēmas izveidošanai un darbībai nākotnē [9]. (OCLC ir bibliotēku dienests un pētniecības organizācija, kas piedāvā bibliotēkām pasaulē lielāko un vispusīgāko bibliogrāfiskās informācijas tiešsaistes datu bāzi *WorldCat* [4, 630.lpp.]. Tāpat kā citi līdzīgi bibliogrāfiskie dienesti, centrs piedāvā bibliotēkām jau gatavus mašīnlasāmus ierakstus. ASV vairāk nekā 80% bibliotēku izmanto OCLC piedāvāto tiešsaistes katalogizāciju [12, 114.lpp.].)

Oksfordas universitātes Bodleja bibliotēkas (*Bodleian Library*) speciālists Pīters Barnets (*Peter Burnett*) iesaka, gatavojot retrospektīvās konversijas projektu, daudzpusīgi analizēt dažādus bibliotēkārā darba aspektus:

- konversijai paredzētos fondus (fondu vecuma atspoguļojums, valodu aptvērumš, novērtējums procentos pēc materiālu veidiem u.c.);
- pieejamās un papildu nepieciešamās darba vietas un personāla resursus;
- bibliogrāfisko ierakstu atbilstību starptautiskajiem standartiem, lai nākotnē atvieglotu datu apmaiņu;
- bibliotēkas finansu resursus;
- procesa ietekmi uz pastāvīgajiem darbiniekiem un lasītājiem.

Plānojot retrospektīvo konversiju, jāievēro apstākļi, kas var kavēt projekta realizāciju, jāapzinās iespējamo problēmu loks. Daudzi projekti netiek sekmīgi pabeigti, pārsniedz atvēlētā budžeta robežas vai nedod gaidītos rezultātus. Konversijas projekts ir ilgtermiņa process, tādēļ tam jāizvirza tālejoši mērķi un jāizvēlas atbilstoša stratēģija. Slikti plānoti projekti mēģina vienlaicīgi aptvert papildu uzdevumus, piemēram, fonda pārklasificēšanu vai reorganizāciju, svītrkodu piešķiršanu dokumentiem u.tml. Papildu uzdevumi palielina projekta izmaksas, tādēļ tiem jāparedz atsevišķs finansējums [1].

Lai palīdzētu ieinteresētajām bibliotēkām un bibliotēku sistēmām optimizēt retrospektīvās konversijas darbu, Krievijas Galvenās patentu zinātniski tehniskās bibliotēkas speciālists F.Voroiskis (*Ф.С.Вороиский*) analizējis projektu sagatavošanas procesu. Autors atzīmē, ka retrospektīvās konversijas sagatavošanas posmā nepieciešams veikt

šādus priekšdarbus:

- atrisināt ar darbu finansēšanu un tehnisko nodrošinājumu saistītos jautājumus;
- izveidot darba grupas un, ja nepieciešams, noslēgt līgumus ar organizācijām, kas piedalās darbu izpildē;
- nozīmēt atbildīgās personas par ierakstu kvalitātes un rediģēšanas kontroli;
- sagatavot darba vietas;
- sastādīt pakāpenisku darbu izpildes grafiku;
- izstrādāt darba instrukcijas;
- sagatavot palīgmateriālus darbu nodrošināšanai, ja tie būs nepieciešami (tezaurus, rubrikatorus, transliterēšanas līdzekļus u.c.);
- izstrādāt noteikumus darbu pieņemšanai un gatavo datu masīvu ieviešanai ekspluatācijā [12, 110.lpp.].

Darbu risinājums atkarīgs no konkrētās bibliotēkas fonda apjoma, tās uzziņu aparāta kvalitātes, kā arī no izvēlētās pamattehnoloģijas bibliogrāfisko ierakstu pārveidošanai MARC formātā un elektroniskā kataloga izveidošanai uz to bāzes.

Retrospektīvās konversijas projekti rada bibliotēkām jaunas tehnoloģiskas un organizatoriskas problēmas, nepieciešamību ieguldīt lielus intelektuālā un fiziskā darba resursus, lai atrastu katrai bibliotēkai atbilstošāko konversijas metodi un ieviestu to praksē. Tradicionālā bibliotēkas uzziņu aparāta retrospektīvo konversiju mašīnlasāmā formātā iespējams realizēt, izmantojot trīs atšķirīgas pamattehnoloģijas:

- 1) rekatalogizāciju, ievadot datus MARC laukos manuāli;
- 2) bibliogrāfisko aprakstu skenēšanu ar tai sekojošo teksta atpazīšanu, analīzi un MARC ierakstu veidošanu;
- 3) datu bāzu konversiju.

Retrospektīvās konversijas tehniskās metodes var kombinēt, kas ļauj optimāli izmantot to priekšrocības un neitralizēt trūkumus. Elastīga vairāku metožu kompleksa izmantošana ļauj sekmīgi un savlaicīgi īstā paveikt katalogu retrospektīvo konversiju. Nedaudz par katru no retrospektīvās konversijas tehniskajām metodēm.

Rekatalogizācija ir kartīšu formāta uzziņu aparāta konversija, datus ievadot manuāli. Tā ir visplašāk izmantotā katalogu pamatapstrādes metode. Tās priekšrocības:

- relatīvi vienkārša organizācija un tehnoloģijas;
- nelielas izmaksas;
- neatkarība no citu bibliotēku un organizāciju darba;
- iespēja kontrolēt kvalitāti atsevišķos darba posmos.

Tehnoloģijas trūkumi:

- relatīvi zems darba ražīgums un ar to saistītais ilgais katalogu pārveidošanas termiņš bibliotēkās ar lieliem fondiem;
- nepieciešamība izdalīt speciālu aprīkojumu un telpas pietiekošam darba vietu skaitam.

Bibliogrāfisko aprakstu skenēšana ir konversijas tehnoloģija, kurā dati tiek ieskenēti un pārvērsti digitālā (ciparu) veidā, kas tālāk ar optiskās zīmju atpazīšanas sistēmas palīdzību tiek pārvērsti teksta formātā.

Bibliogrāfisko aprakstu skenēšana nav tik laikietilpīga kā rekatalogizācija, bet tā prasa specializētu programmnodrošinājumu un aparāturu, kas veic teksta nolasīšanu, tā satura analīzi, datu strukturēšanu un pārveidošanu atbilstošos MARC formāta laukos.

Tehnoloģijas galvenā priekšrocība ir tās piedāvātā iespēja ātri pārveidot elektroniskā formā lielus katalogus. Trūkumi:

- augstās darba izmaksas;
- neapmierinošā iegūto rezultātu kvalitāte;
- ievērojamas finansu līdzekļu izmaksas par bibliogrāfisko aprakstu analīzi, programmatūras izstrādi un rediģēšanas darbiem.

Šīs retrospektīvās konversijas metodes rezultāti prasa būtisku papildu darba patēriņu, rediģējot bibliogrāfiskos aprakstus līdz pilnvērtīga elektroniskā kataloga līmenim. Veiksmīga datu konvertācija atkarīga no kļūdu labošanas iespējām gan skenēšanas un teksta atpazīšanas, gan analīzes modulī.

Optiskajai teksta atpazīšanas sistēmai problēmas rada:

- dažādi burtu stili iespiestajās kartītēs (standarta, slīpie, trekn drukā), jo stilu jaukšana izraisa izvietojuma sliktu atpazīšanu;
- skaitļu nozīme (ļoti bieži oriģinālajos katalogos burti "l" vai "I" lietoti, lai apzīmētu ciparu "1", sistēmai jāsaprot, kad šī zīme ir cipars, kad burts);
- starptautiskajos bibliogrāfiskajos standartos aprakstu strukturēšanai pieņemtās interpunkcijas atpazīšana;
- apaļo un kvadrātiekvu atpazīšana;
- teksta, kurš nav uz pamatlīnijas (piemēram, paraksta vai virsraksta), neatpazīšana.

Problēmas rada arī kartīšu bibliogrāfiskā apraksta un MARC apraksta standartu atšķirības. MARC aprakstā ir daudz kodēto lauku un divas indikatoru pozīcijas ar kodētām nozīmēm.

Datu bāzu konversija. Liela daļa bibliotēku, kuras uzsāk retrospektīvo konversiju, uzskata, ka uzdevuma apjoms ir pārāk liels, lai to pilnībā veiktu vienā iestādē, tādēļ izmanto uz sistēmas piederības balstītu palīdzību, pārņemot datu bāzes no citu organizāciju bibliogrāfisko datu

mašīnlasāmiem mašīviem vai speciālu bibliogrāfisko dienestu elektroniskajiem tiešsaistes katalogiem.

Datu bāzu izmantošanas priekšrocības:

- laba bibliogrāfisko aprakstu kvalitāte;
- procesam ir minimāla ietekme uz pastāvīgajiem darbiniekiem;
- bibliotēka var iegūt vērtīgu pieredzi no organizācijas, kas jau ir strādājusi ar citiem retrokonversijas projektiem;
- relatīvi lētas izmaksas;
- neprasa papildu aprīkojumu bibliotēkai;
- pieriedzējušas firmas var nodrošināt kvalitatīvus ierakstus īsā laika periodā.

Tehnoloģijas trūkums ir apgrūtinātā kvalitātes kontrole, jo sadarbība notiek, izmantojot elektroniskos saziņas līdzekļus.

Jauna elektroniskā kataloga ierakstu veidošanai var izmantot CD-ROM bibliogrāfisko sistēmu, kas apkopo konvertētu ierakstu izlases. Kompaktdiskos pieejami daudzu valstu nacionālo bibliotēku katalogi. Bibliotēku automatizācijā šī iespēja kļūst aizvien populārāka, jo dod iespēju samazināt tīkla izmaksas. Tomēr sistēma prasa ievērojamu kvalificēta darba ieguldījumu, lai pārbaudītu ierakstu un to meklēšanas pazīmju atbilstību bibliotēkas fondam. Grūtības rada arī autoritāšu kontrole.

Bibliotēkām, kuru fondi sastāv galvenokārt no monogrāfijām, ir piemērota datu paketes konversija no servera datu bāzes. Izmantojot šo pakalpojumu, parasti nav iespējama oriģinālu ierakstu radīšana bibliotēkā, tāpēc trūkstošie ieraksti jāiegūst ar kādas citas metodes palīdzību.

Neatkarīgi no darbam izvēlētas tehnoloģijas, retrospektīvās konversijas procesu var sadalīt divos posmos:

1) katalogu pamatapstrāde, kas saistīta ar bibliogrāfisko kartīšu pārrakstīšanu mašīnlasāmā formātā;

2) iegūto bibliogrāfisko datu masīvu papildināšana līdz elektroniskā kataloga veidošanai nepieciešamajam līmenim.

Nelielās bibliotēkās vai apakšstrukturās ar neliela apjoma fondiem abus posmus iespējams apvienot. Vidējās un lielās bibliotēkās abus posmus var realizēt vienlaicīgi literatūras pamatfondos, bet sadalot literatūras masīvu tematiski vai pa veidiem. Tomēr pamatposmi būtiski atšķiras pēc veicamo tehnoloģisko procesu rakstura.

Kataloga pamatapstrāde ir bibliogrāfisko aprakstu ievadīšana datorā. Posma mērķis ir izveidot elektroniskā kataloga "melnraksta versiju". Tradicionālā kartīšu kataloga ieraksti, kas pārvērsti mašīnlasāmā formā, satur ierobežotu dokumentu apraksta elementu apjomu un līdz ar to nenodrošina elektroniskā kataloga meklēšanas un informatīvās funkcijas.

Ieraksti nav pilnīgi arī no datu apmaiņas formātu prasību viedokļa un tādējādi apgrūtina starpbibliotēku sadarbību. Tomēr arī šādā nepilnīgā formā mašīnlasāmajiem bibliogrāfiskajiem ierakstiem, ja tie pietiekoši pilnīgi atspoguļo bibliotēkas fondus, ir daudz būtisku priekšrocību, salīdzinot ar tradicionālajiem katalogiem.

Mašīnlasāmo bibliogrāfisko aprakstu papildināšanas un rediģēšanas apjomu nosaka prasības, kas katrā konkrētajā bibliotēkā izvirzītas elektroniskā kataloga saturam un uzdevumiem; konvertēto kartīšu katalogu stāvoklis; katalogu pamatapstrādes rezultātā iegūto bibliogrāfisko aprakstu kvalitātes līmenis. Rediģēšanas process ir darbietilpīgs un prasa kvalificētus izpildītājus [12].

F.Voroiskis analizē kartīšu katalogu pārvēršanas mašīnlasāmā formātā organizāciju un metodiku, pamatojoties uz Krievijas Galvenās patentu zinātniski tehniskās bibliotēkas periodisko izdevumu kataloga un krievu grāmatu kataloga (to kopējais apjoms ir 900 000 dokumentu nosaukumu), kā arī citu Krievijas bibliotēku katalogu retrospektīvo konversiju [12, 113.lpp.]. Autors atzīmē, ka projekta sagatavošanā svarīgākais uzdevums ir noteikt retrospektīvās konversijas darbu secību. Bibliotēku praksē izmanto četras pamatpieejas:

- 1) bibliogrāfisko ierakstu vienlaidus konversiju;
- 2) konversiju, izdalot prioritārus tematiskos blokus un/vai literatūras veidus;
- 3) krājuma pakāpenisku konversiju, ievērojot literatūras izdošanas un/vai ienākšanas laiku bibliotēkā;
- 4) retrospektīvā krājuma konversiju atkarībā no lasītāju pieprasījuma pēc konkrētās literatūras [12, 107.lpp.].

Katrai no uzskaitītajām pieejām ir gan priekšrocības, gan trūkumi.

Vienlaidus konversijas galvenā priekšrocība – relatīvi vienkārša sagatavošana un realizācija. Galvenie minētās metodes trūkumi ir tās augstās izmaksas, darbietilpība un ilga rediģēšanas periods, lai iegūtu lasītāju apkalpošanai derīgu, pilnvērtīgu elektronisko katalogu. Izmantojot šo metodi, jāievēro divi apstākļi. *Pirmkārt*, darba gaitā tiek pārveidoti arī tie bibliogrāfiskie ieraksti, kas attiecas uz maz pieprasītu vai vispār nepieprasītu, kā arī uz pazaudēto vai norakstīto literatūru, jo arī šādas kartītes vēl saglabājušās bibliotēku katalogos. *Otrkārt*, attiecībā uz elektroniskā kataloga izmantošanas iespējām, metode raksturojama ar nosacījumu: "visu vai neko". Tas nozīmē, ka elektronisko katalogu nav iespējams izmantot daļēji, piemēram, no burta "A" līdz burtam "D", jo būs nepieciešams paralēli izmantot arī visu tradicionālo katalogu kopumu. Ne lasītājiem, ne bibliotēkas personālam tas nav ērti un tiek pārkāpts viens

no automatizēto informācijas sistēmu ieviešanas pamatprincipiem, ka vecās un jaunās tehnoloģijas vienā un tai pašā sistēmas posmā nedrīkst pastāvēt līdzās (īpaši jauno darbības sākumposmā). Praksē novērots, ka pie vecās tehnoloģijas pieradušie darbinieki vēl ilgstoši dod tai priekšroku, neskatoties uz tās trūkumiem. Līdz ar to būtiski palielinās personāla adaptācijas periods jaunajos darba apstākļos, kas kopumā atstāj negatīvu iespaidu uz automatizētās sistēmas kvalitatīvajiem rādītājiem. Metodi iesaka tikai bibliotēkām, kurām ir pietiekoši finansu, materiālie un darba resursi, vai kuru fondi ir relatīvi nelieli [12, 107.-108.lpp.].

Aplūkotā metode tiek realizēta Krievijas Nacionālās bibliotēkas ģenerālā alfabētiskā kataloga, kura apjoms ir 7,5 miljoni kartīšu [14, 79.lpp.], un M.Mažvīda Lietuvas Nacionālās bibliotēkas alfabētiskā darba kataloga, kura apjoms ir apmēram 2,7 miljoni kartīšu [7, [2.]lpp.], retrospektīvajā konversijā.

Konversija, izdalot prioritārus tematiskos blokus un/vai literatūras veidus, ļauj secīgi un pietiekoši operatīvi izveidot un ieviest ekspluatācijā atsevišķu nodaļu katalogus vai atsevišķas literatūras masīva daļas. Konversijas rezultātu šajā gadījumā lielā mērā ietekmē literatūras sistematizācijas un priekšmetošanas kvalitāte. Nekvalitatīva priekšmetošana un sistematizācija var radīt nepilnīgas meklēšanas problēmu elektroniskajā katalogā. Otrs metodes trūkums ir nepieciešamība lasītāju apkalpošanā paralēli izmantot elektronisko un kartīšu katalogu. Šī metode ir atbilstošāka bibliotēkām ar lieliem fondiem un bez pietiekamiem resursiem, kas nodrošinātu katalogu ātru pārveidošanu elektroniskā formā.

Minētos trūkumus var novērst, ja darbs pie elektroniskā kataloga izveidošanas tiek koordinēts starp funkcionāli saistītām bibliotēku grupām, kuru literatūras fondi ir tematiski tuvi. Katra no bibliotēkām apstrādā sava kartīšu kataloga retrospektīvo daļu par kādu konkrētu tēmu. Gatavos mašīnlasāmos bibliogrāfiskos ierakstus katra bibliotēka tālāk var izmantot, veidojot savus elektroniskos katalogus, vai nepieciešamības gadījumā – bibliotēku sistēmas kopkatalogu. Šādas korporatīvas katalogu pārveidošanas priekšrocības ir acīmredzamas: būtiski samazinās elektroniskā kataloga veidošanas laiks, tiek novērsta dublēšanās, iekonomēti finansu, materiālie un darba resursi [12, 108.-109.lpp.].

Kā metodes realizācijas piemēru var aplūkot Horvātijas Nacionālās un Universitātes bibliotēkas retrospektīvās konversijas projektu ar mērķi izveidot horvātu seniespiedumu un reto grāmatu tiešsaistes kopkatalogu [5]. Veicot fondu analīzi, bibliotēka noteica šādas rekatalogizācijas

prioritātes:

- Horvātija no 16.gadsimta līdz 1835.gadam;
- vietējas nozīmes fondi;
- ārzemju seniespiedumi.

Kopkataloga veidošanu sāka ar 16.gadsimta horvātu grāmatu rekatalogizāciju. Grāmatas, kas izdotas līdz 1500.gadam, apkopotas atsevišķā katalogā, kas veidots uz 1952.gadā izdotā iespiestā kataloga pamata un papildināts ar bibliotēkās uz vietas sastādītajiem bibliogrāfiskajiem aprakstiem. Horvātijā ir 97 bibliotēkas ar atbilstošu seniespiedumu fondu – vai nu privātas, vai publiskas, vairums no tām (85%) atrodas reliģisku institūciju paspārnē. Šādās bibliotēkās dokumenti nav pienācīgi katalogizēti. Tikai 47 bibliotēkās ir kartīšu katalogi, no kuriem daži ir nepilnīgi. Šo bibliotēku pamatzudevums ir veidot vietējo fondu katalogus, darba gaitā aktīvi iesaistoties arī kopkataloga radīšanā. Kopkatalogā var tikt iekļautas bibliotēkas, kam ir pieejama atbilstoša tehnoloģija un Horvātijas integrētā bibliotēku sistēma CROLIST. Mašīnlasāmos ierakstus, kas sagatavoti Nacionālās un Universitātes bibliotēkas centrālajā datu bāzē, var izmantot arī citas bibliotēkas, kas lieto minēto sistēmu. Bibliotēkas, kurām nav datortehnikas (tādas ir 50%), raksta kataloga kartītes un iesniedz tās Nacionālajā un Universitātes bibliotēkā.

Krājuma pakāpenisku konversiju pēc literatūras ienākšanas gadiem visbiežāk izmanto lielās zinātniskās bibliotēkās. Galvenais šīs metodes trūkums ir nepieciešamība ilgstoši saglabāt un paralēli izmantot elektronisko un kartīšu katalogu. Darba procesu apgrūtina arī konversijai paredzēto bibliogrāfisko ierakstu atlase. Atlases procesā var izmantot starpoperācijas, piemēram, datu atlasīšanu par literatūras sūtījumiem no inventāra uzskaites grāmatām, no nacionālās bibliogrāfijas datu bāzēm vai no kopkataloga, kā arī apvienojot minētos avotus. Šo principu daļēji izmanto arī Krievijas Galvenajā patentu zinātniski tehniskajā bibliotēkā [12, 109.lpp.].

Teorētiski iespējama metode ir retrospektīvā konversija, vadoties no lasītāju pieprasījuma pēc konkrētās literatūras, kas atrodas bibliotēkas fondos. F.Voroiskim nav zināmi piemēri tās izmantošanai praksē. Metode potenciāli atļauj viena–divu gadu laikā noteikt vispieprasītākās literatūras bloku un izveidot atbilstošu elektroniskā kataloga fragmentu. Metodes galvenais trūkums – nepieciešamība vienlaikus izmantot elektronisko un tradicionālo katalogu. Tomēr laika gaitā kartīšu katalogā paliek reti pieprasītā vai vispār nepieprasītā literatūra. Līdz ar to tiek nodrošināta arhīva fondu organizācija vai norakstāmās literatūras atlase. Pēc autora

domām, metodi var izmantot kopā ar otro vai trešo konversijas paņēmieni [12, 109.-110.lpp.].

Eiropas valstu nacionālo bibliotēku retrospektīvās konversijas projektu aprakstu analīze liecina, ka parasti tiek izmantota konversija, izdalot prioritāras literatūras masīva daļas. Tas ir loģiski, jo bibliotēkās ar milzīgu dokumentu krājumu nav iespējams realizēt vienlaidus retrospektīvo konversiju. Piemēram, Čehijas Republikas Nacionālā bibliotēka kartīšu kataloga retrospektīvo konversiju sāka ar Čehijas teritorijā izdoto grāmatu aprakstu konversiju, lai ar šo informāciju papildinātu starptautiskās datu bāzes un lai citas Čehijas bibliotēkas varētu izmantot Nacionālās bibliotēkas datu bāzi saviem retrokonversijas projektiem [10].

Domājams, ka arī Latvijas bibliotēkām tā ir piemērotākā metodika, jo visās bibliotēkās, neatkarīgi no to fondu apjoma, ir ierobežoti finansu resursi. Ar projektu palīdzību iespējams piesaistīt līdzekļus konkrētas, sākumā droši vien nelielas, uzziņu aparāta daļas retrospektīvajai konversijai. Latvijas apstākļos būtisks ir arī korporatīvās sadarbības aspekts elektroniskā kataloga veidošanā, ko paredz aplūkotā metode. Cerams, ka jautājums pozitīvi risināsies Bibliotēku informācijas tīklu konsorcijs ietvaros, veidojot kopkatalogu.

Runājot par situāciju Latvijā, noteikti jāskar līdz šim apjomīgākais projekts – iespīestās nacionālās bibliogrāfijas retrospektīvā konversija.

Viens no retrospektīvās konversijas uzdevumiem ir nodrošināt brīvu pieeju bibliogrāfiskajam mantojumam. Jaunās tehnoloģijas paver iespējas nacionālajai bibliogrāfijai iekļauties pasaules informacionālajā telpā. Nepieciešamību konvertēt nacionālo bibliogrāfiju nosaka vairāki apstākļi: sabiedrības pieaugošās informacionālās vajadzības, īpašā interese par nācijas vēsturi, nacionālajiem jautājumiem; starptautiskās bibliotekārās sabiedrības pieprasījums pēc informācijas par valstī iznākošo iespiedprodukciju; nepieciešamība izveidot valstī vienotu automatizētu informācijas sistēmu [13].

Latvijas apstākļos nacionālās bibliogrāfijas retrospektīvajai konversijai un Bibliogrāfijas institūta lokālo datu bāzu iekļaušanai tiešsaistes kopkatalogā ir būtiska nozīme pārējo automatizēto bibliotēku uzziņu aparāta retrospektīvajā konversijā, ievērojot Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Bibliogrāfijas institūta ciešo sadarbību ar dažādu tipu bibliotēkām un informācijas centriem valstī.

Nacionālā bibliogrāfija tiek iekļauta visos valsts mēroga retrospektīvās konversijas projektos Eiropā. 2000.gadā šis process iesākās arī Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliogrāfijas institūtā, kur tika sagatavots un šobrīd tiek realizēts iespīestās nacionālās bibliogrāfijas retrospektīvās konversijas

projekts, kura rezultātā veidosies unikāla kultūrvēsturiska datu bāze. Tā aptver laiku no 1763. līdz 1995.gadam un apmēram 2,5 miljonus bibliogrāfisko aprakstu [3, 46.lpp.].

Latvijas projekts no citiem retrospektīvās konversijas projektiem atšķiras ar to, ka programmnodrošinājums tika izstrādāts tieši nacionālās bibliogrāfijas iespiesto rādītāju konversijai mašīnlasāmā formātā. Konversijai tika izvēlēta metode ar skenēšanu, teksta atpazīšanu, saglabāšanu, analīzi un MARC ierakstu veidošanu. Programmnodrošinājumu izstrādāja firma "SWH Tehnoloģija" ciešā sadarbībā ar institūta bibliogrāfiem. Īsumā to varētu raksturot kā specifisku procesu, kurā notiek dažādos laika periodos izmantoto atšķirīgo klasifikācijas shēmu, bibliogrāfiskā apraksta standartu, interpunkcijas, drukas veidu, teksta valodu un citu parametru analīze. (Kopumā tika izanalizēti visi pagājušā gadsimta 20.-80.gados izdotie nacionālās bibliogrāfijas iespiestie rādītāji.) Rezultātā iegūst bibliogrāfiskā ieraksta struktūras formālu aprakstu, kas nepieciešams programmnodrošinājuma teksta analīzes modulim ieraksta izdalīšanai no atpazītā teksta un sadalīšanai pa US MARC ieraksta laukiem un apakšlaukiem.

Bibliogrāfijas institūtā tiek konvertēti bibliogrāfiskie apraksti, kas sagatavoti 1994.-1995.gadā, izmantojot teksta redaktoru (~ 156 000 ierakstu). Rediģēšanas process pierāda, ka nepieciešams ieguldīt apjomīgu darbu, lai veidotos kvalitatīvs MARC formāta ieraksts. Galvenās problēmas izraisa:

- vairākkārtējas izmaiņas bibliogrāfiskā apraksta standartos un noteikumos;
- nekvalitatīvi, kļūdaini ieraksti;
- nekonsekvence aprakstu veidošanā;
- nepilnīgi apraksti.

Pēc laika būs iespējama pirmā valsts nozīmes retrospektīvās konversijas projekta rezultātu analīze, bet ir jau sasniegti iepriecinoši panākumi Latvijas kultūrvēsturiskā mantojuma dokumentēšanā. 2000.gadā Bibliogrāfijas institūtā veikta 90.gadu pirmās puses obligātā eksemplāra iespieddarbu retrospektīvā bibliografēšana. Tās nepieciešamību noteica 90.gadu sākumā sarežģīto ekonomisko apstākļu dēļ izveidojusies situācija, kurā netika pilnībā veikta nacionālās iespiedprodukcijas bibliografēšana. Nacionālās bibliogrāfijas iespiestais rādītājs "Latvijas preses hronika" netika izdots 1992.gadā un nepilnā apjomā izdots 1991. un 1993.gadā. Informācija par minēto laika periodu bibliotēkās ir ļoti pieprasīta, tāpēc bija svarīgi atrast šim darbam finansējumu, kas arī tika izdarīts retrospektīvās konversijas projekta ietvaros. Datu konversija tika

veikta ar rekatalogizācijas metodi, izmantojot Latvijas Nacionālās bibliotēkas personāla un darba vietu resursus.

Gribētos cerēt, ka jaunā pētījumu joma Latvijas bibliotēkzinātnē un informācijas zinātnē – retrospektīvā konversija – dos ieguldījumu mūsu ceļā uz zināšanām balstītu sabiedrību. Šajā ceļā nedrīkst pazaudēt ideju, ka galvenais ir nevis informācijas tehnoloģijas (ja ar to saprot tikai elektroniskās iekārtas), bet intelektuālie resursi, ka galvenais visā procesā ir cilvēks – lasītājs, bibliotēkas lietotājs, bibliotekārs.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

1. **Burnett Peter.** Retrospective conversion : prerequisites and problems / Peter Burnett // International Conference on Library Automation in Central and Eastern Europe : conference proceedings / edited by Monika Segbert, Katarina Steinwachs, Peter Burnett. – Luxembourg : European Commission, 1997. – P.177-186.

2. **Conway Marta.** Retrospective conversion [Elektroniskais resurss] : a progress report : presented to the Library Management Council on 6 October 1999 / Marta Conway. - Tiešsaistes pakalpojums. – Yale : Yale University Library, 2001. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.library.yale.edu/recon>. – Pēdējās izmaiņas veiktas 2001.gada 16.okt.

3. **Goldberga Anita.** Retrospective conversion project of Latvian printed national bibliography (1763-1995) / Anita Goldberga // Library as Information Gateway to the New Millenium : proceedings of the 6th Congress of Baltic Librarians Oct. 5-6, 2000 Vilnius, Lithuania. – Vilnius : Lithuanian Librarians' Association, 2000. – P.46-48.

4. **Harrod Leonard Montague.** Harrod's librarians' glossary and reference book / Leonard Montague Harrod ; compiled by Ray Prytherch. – 9th ed. – Aldershot (UK) ; Brookfield (USA) : Gower, 2000. – 787 p.

5. **Katic Tinka.** The role of retrospective cataloguing in the creation of the Union catalogue and National bibliography of old and rare books in Croatia / Tinka Katic // International Conference on Library Automation in Central and Eastern Europe : conference proceedings / edited by Monika Segbert, Katarina Steinwachs, Peter Burnett. – Luxembourg : European Commission, 1997. – P.225-234.

6. **Keenan Stella.** Concise dictionary of library and information science / Stella Keenan. – London; Melbourne, Munich, New Jersey : Bowker-Saur, 1996. – 214 p.

7. **Kortelinu katalogu retrokonversija** : pirmojo etapo darbai ir rezultātai. – [Vilnius : b.i., 1998]. – [21] lpp.

8. **Nacionālā programma Informātika 2000** [Elektroniskais resurss] / LR Satiksmes ministrija. – Tiešsaistes pakalpojums. – [Rīga] : LR Satiksmes ministrija, 2000. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: http://www2.acadlib.lv/grey/garais_saraksts.htm#informatika

9. **Retrospective conversion** [Elektroniskais resurss] : guidelines for libraries / OCLC Collections & Technical Services ; OCLC Conversion Services. – Tiešsaistes pakalpojums. – [Dublin (Ohio, US)] : Online Computer Libraray Center Inc., 2001. – Pieejas veids: tīmeklis WWW. URL: <http://www.oclc.org/oclc/promo/6075retr/6075retl.htm>.

10. **Stoklasova Bohdana**. Retrospective conversion in Czech libraries / Bohdana Stoklasova, Miroslav Bareš. – Praha : Narodni knihovna, 1995. – 39 p. – ISBN 80-7050-215-0.

11. **Вебер Х.** Оцифровка как метод обеспечения сохранности? / Х.Вебер, М.Дерп // Научные и технические библиотеки. – N 10 (1998), с.6-36.

12. **Воройский Ф.С.** Организация и технология переработки карточных каталогов в машиночитаемую форму для создания электронных каталогов / Ф.С.Воройский // Научные и технические библиотеки. – N 1 (1999), с. 106-116.

13. **Леликова Н.К.** Ретроспективная национальная библиография России. Концептуальные подходы / Н.К.Леликова // Информационный бюллетень РБА. – N 8 (1997), с.166-168.

14. **Соколинский Евгений.** Ретроспективная национальная библиография России: на пути к созданию электронных сводных каталогов / Евгений Соколинский, Елена Загорская // Библиографоведение. – N 4/6 (1999), с.74-81.

Iveta Kalniņa

RETROSPECTIVE CONVERSION OF LIBRARIES

Summary

The theme of the paper is "Retrospective conversion of libraries' catalogues and reference files". The field is not researched in the information science in Latvia yet, there is a lack of summarized theoretical conclusions in the theme despite it's topicality in the practice of the library work, the necessity of which is being determined by a rapid development of the automation in the sphere. Nowadays libraries have no other possibilities than make their col-

lections available to users / readers and international cooperation projects.

Conversion is a process by which printed records are changed into machine-readable records [6, p.26]. Retrospective conversion is a conversion of records from an existing catalogue into machine-readable form; process by which a library acquires copies of existing machine-readable records for its own use [6, p.46].

There are summarized the theoretical cognitions of the foreign researchers about accomplishing the catalogue conversion projects into practice. The part of the paper deals with the technical methods of work implementation. There are summarized the experiences of National Libraries of several European countries and Russia in the paper.

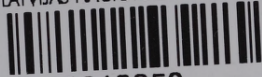
Investigating international experience, it is concluded that the ways of manual catalogue conversion into electronic catalogue chosen by the libraries are different. Basically they depend on the size of library's collection, personnel and financial recourses as well as technical warranty.

The part of the paper is devoted to retrospective conversion project of Latvian printed national bibliography covering the period from the middle of the 18th century to 1995 elaborated and carried out by the Bibliography Institute of National Library of Latvia.

The development of this bibliographic process in our country is as the step on the way to the information society.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302018950

**OBLIGĀTAIS
EKSEPLĀRS**

1.70

~~L +1-1
P1646~~